

Horia C. Matei

O ISTORIE a ROMEI ANTICE

editura albatros

CUPRINS

LISTA DE ABREVIERI

antic.	— antichitate
arheol.	— arheologie
cca	— circa
cos	— consul
E	— est
e.n.	— era noastră
f.	— fondat
fl.	— fluviu
imp.	— imperiu
ins.	— insulă
î.e.n.	— înaintea erei noastre
km	— kilometru
m	— metru
milen.	— mileniu
n.	— născut
N	— nord
NE	— nord-est
prov.	— provincie
reg.	— regiune
S	— sud
sec.	— secol
V	— vest
v.	— vezi

PRESCURTĂRI ALE PRENUMELOR LATINE

A.	— Aulus
App.	— Appius
C.	— Caius (Gaius)
Cn.	— Cnaeus (Gnaeus)
D.	— Decimus
F.	— Flavius
L.	— Lucius
M.	— Marcus
M'.	— Manius
N.	— Numerius
P.	— Publius
Q.	— Quintus
R.	— Rufus
S. (Sex)	— Sextus
Ser.	— Servius
Sp.	— Spurius
T.	— Titus
Ti. (Tib.)	— Tiberius

Peninsula Italică și cadrul ei geografic. Roma, obscur oraș din Latium, pe mlăștinoasa vale a Tibrului. Roma, stăpînă a provinciei natale, apoi a Peninsulei Italice, în sfîrșit a întregii lumi mediteraneene — pe care o include între granițele celui mai puternic și mai durabil imperiu al antichității. Acest singular destin istoric, ale cărui începuturi se zămislesc în Italia, rămasă apoi centrul vastului imperiu, nu ar putea fi pe deplin înțeles fără conturarea succintă a cadrului geografic al peninsulei. ● Situată în sudul continentului european, Peninsula Italică separă Marea Mediterană, pe o lungime de 1200 km, într-un bazin occidental și altul oriental. Poziția relativ centrală a Italiei în Marea Mediterană (numită de romani și *Mare Nostrum*), asemenea unui pod natural între Europa și Africa, i-a asigurat de-a lungul istoriei contacte ușoare cu răsăritul și apusul, facilitînd implicit constituirea vastului imperiu. Masivul muntos al Alpilor, în forma unui arc lung de 1000 km (cu culmi depășind 4000 de m), care separă Italia de N de Europa continentală, deși o barieră naturală dificilă, nu a împiedicat însă niciodată pătrunderea unor populații sau propagarea unor curente culturale. Numele de **Italia,** încetățenit în sec. VI î.e.n. pentru extremitatea de SV a uscatului, se extinde treptat asupra întregii părți meridionale, generalizîndu-se în sec. III î.e.n. pentru întreaga peninsulă de la Rubicon la strîmtoarea Messinei. Relieful este în mare parte muntos și deluros, zonele de cîmpie ocupînd numai 1/5 din cei 301 000 de km^2 cît însumează suprafața Italiei (împreună cu Sicilia și Sardinia). Întreaga peninsulă este străbătută de la nord la sud de Munții Apenini, ramură a Alpilor, lungi de 1500 km, care separă Italia septentrională (Gallia Transpadana, Gallia Cispadana, Venetia) — regiune în care din antichitate pînă în epoca modernă s-au dat bătăliile care au decis soarta Italiei — de Italia centrală (Etruria, Latium), iar pe de altă parte, Italia occidentală scăldată de Marea Tireniană și Ionică (Campania, o parte din Lucania și Bruttium) de Italia răsăriteană mărginită de Marea Adriatică (Umbria, Picenum, Samnium, Apulia și Calabria). Deși Apeninii depășesc rar înălțimile de 2000 m (altitudinea maximă

— 2914 în vîrful Gran Sasso), masivitatea lor (în medie 100 km), raritatea văilor transversale și implicit dificultățile de comunicație, au contribuit în antichitate la o evoluție relativ izolată a populațiilor din diferitele regiuni, chiar și după unificarea întregii peninsule de către Roma în sec. III î.e.n. Clima Italiei este blîndă, în N predominînd cea continentală cu ierni reci, veri călduroase și precipitații abundente, în S cea mediteraneană, cu veri secetoase și ierni umede, ploioase. Rețeaua hidrografică, relativ bogată, este reprezentată de rîuri scurte, cu debite variabile; Padul în N (tributar Mării Adriatice), Arno și Tibru în Italia centrală (care se varsă în Marea Tireniană) sînt singurele fluvii, și ele însă greu navigabile. Vegetația și fauna, tipice lumii mediteraneene, variind în funcție de altitudine și latitudine, erau mult mai bogate în antichitate; în timp, multe din pădurile peninsulei au fost doborîte; versanții Apeninilor, dealurile și colinele care-i prelungesc, au oferit întotdeauna pajiști ideale pentru pășunatul vitelor. Dacă solul italic este roditor (în mileniul I î.e.n. se cultivau cu precădere cereale, viță de vie, diferiți pomi fructiferi, măslini), subsolul este mai sărac în comparație cu cel al Peninsulei Iberice sau Balcanice; în antichitate erau exploatate numai zăcăminte de cupru și cositor în Etruria, cele de minereu de fier în insula Elba, cele de plumb în Sardinia, tuful vulcanic, piatra și marmura de construcții în Liguria. Deși lungi de 8 500 de km, coastele Italiei, mai puțin crestate decît cele ale Greciei, oferă un număr mai mic de golfuri și insule care să permită înflorirea unor orașe-porturi deschise comerțului mediteranean. Datorită condițiilor naturale favorabile, climei și bogăției solului, Peninsula Italică este în antichitate, după valea Nilului, cea mai dens populată regiune a Mediteranei, potențialul demografic constituind un real avantaj pentru transformarea statului roman în hegemonul lumii antice. ● Pe colinele de pe malul stîng al fluviului Tibru, la cca 20 de km de vărsarea acestuia în Marea Tireniană, la o altitudine de 20—140 m, la hotarul dintre Latium și Etruria, la egală distanță de extremitatea nordică și cea sudică a peninsulei, la o importantă încrucișare de drumuri, va lua naștere și se va dezvolta orașul Roma.

*

600 000—10 000 î.e.n. Paleoliticul. Peninsula Italică este locuită din paleolitic, epoca cea mai veche a istoriei omenirii. Primele vestigii ale viețuirii umane pe pămîntul italic, aparținînd culturii Abbevillene — proprie paleoliticului inferior — au fost datate la 300 000 î.e.n. Sînt întîlnite apoi unelte de piatră, lucrate în tehnica proprie culturilor Acheuleană, Levaloisiană și Clactoniană. După sfîrșitul celei de-a treia glaciațiuni — Riss (cca 120 000 î.e.n.), urmele lui *homo primigenius* (omul de Neanderthal) sînt atestate pe întregul cuprins al peninsulei. La începutul paleoliticului superior (cca 40 000), după dispariția omului de Neanderthal, în Italia se întîlnesc trei tipuri distincte ale lui *homo sapiens fossilis*, noul tip antropologic al epocii (Grimaldi și Cro-Magnon în N, cel mediteranean în S); vestigiile materiale aparțin culturilor tipice Europei — Perigordiano-Aurignaciană, Solutreană, Magdaleniană și Gravettiană.

6 000—1 800 î.e.n. Neoliticul. La sfîrșitul epocii mezolitice (10 000—6 000 î.e.n.), ca urmare a retragerii spre N Europei a ultimei calote glaciare — Würm, în contextul profundelor mutații climatice, de floră și faună, sînt create condițiile ca vînătorii, pescarii, culegătorii să treacă la cultura primitivă a plantelor, la domesticirea animalelor, la folosirea ceramicii și la un mod de viață mai stabil în mici așezări, marcînd saltul spre o nouă epocă istorică, aceea a pietrei șlefuite (neolitic). Această evoluție are loc în Italia în mileniul VI sub influența imigrației unor grupuri umane originare din bazinul oriental al Mediteranei, unde trecerea la noul mod de viață se petrecuse cu două milenii înainte. Cea mai veche cultură neolitică, aceea a ceramicii cardiale *(ceramica impressa)*, tipică regiunilor răsăritene ale Mediteranei, se răspîndește în Italia din zona de coastă spre interior și din S spre N. În următoarele etape ale neoliticului are loc o treptată regionalizare a aspectelor culturale: în N (din Liguria în Veneția) întîlnim cultura Chiozza-Quinzano, în Italia centrală — grupul cultural Felci-Ripoli, iar în S — grupul Molfeta. În etapa finală a neoliticului, în chalcolitic (2400—1800), cînd apare și uzul aramei, N peninsulei este inclus în zona culturală vest-europeană (grupurile Lagozza și Remedello), în timp ce regiunile centrale și meridionale aparțin zonei mediteraneene (tipurile Rinaldone, Gaudo, Gorgania). Ritul de înmormîntare predominant al populațiilor preindo-europene rămîne în întregul neolitic inhumația.

1 800—1 200 î.e.n. Epoca bronzului. Vestigiile arheologice de la începutul epocii bronzului atestă pătrunderea în Italia septentrională a unor imigranți originari de la N de Alpi, considerați, ipotetic, precursori ai populațiilor italice, indo-europene. De prezența lor este legată apariția necropolelor de incinerație. În această epocă, Peninsula Italică este împărțită în două mari zone de cultură, una nordică, Padană, orientată spre Europa Centrală, și una meridională, a culturii Apennine, între Bologna și Apulia, orientată spre lumea mediteraneană. Tipice pentru etapa de început a epocii bronzului în N sînt așezările palafite

(sate construite pe piloni, pe văile rîurilor sau pe malurile lacurilor), aşa-numita cultură Polada, iar pentru etapele următoare — aşezările Terramare în care este atestat pentru prima dată calul pe teritoriul italic. În zona meridională, a culturii Apennine, păstorii seminomazi, descendenţi ai populaţiilor neolitice, se amestecă cu grupe de imigranţi războinici indo-europeni din lumea egeeană. Această zonă suferă influenţa lumii miceniene, iniţial ca urmare a unor contacte comerciale, apoi, probabil, prin intermediul unor factorii miceniene. Perioada de tranziţie de la epoca bronzului la cea a fierului (reprezentată în N de cultura Protovillanoviană, iar în S de cea Subapennină) stă sub semnul unor ample mişcări de populaţii, declanşate de expansiunea culturii „cîmpurilor de urne" originare din zona Dunării mijlocii. În sec. XII—X asistăm la pătrunderea la S de Alpi, în mai multe valuri, a purtătorilor acestei culturi (elemente de grai indo-european), eveniment de o importanţă capitală pentru configuraţia etnică, lingvistică şi culturală a Italiei. Această amplă mişcare de populaţie, desfăşurată paralel cu pătrunderea dorienilor în Elada, a fost circumscrisă vastelor deplasări de populaţii cunoscute sub numele de „Marea migraţie egeeană" (ai cărei ultimi exponenţi sînt „popoarele mării", care atacă Egiptul în vremea faraonului Ramses III).

Sec. XV—XII. Vestigii ale strălucitei civilizaţii miceniene descoperite pe solul Italiei atestă, încă din epoca bronzului, un contact cultural viu între lumea greacă şi cea italică. Navigatorii micenieni, care dominau întreaga Mare Egee, pătrund în Adriatică, în Marea Ionică şi Tireniană debarcînd în Sicilia, în Insulele Lipare, în Italia centrală la Ischia şi Vivara în faţa viitorului oraş Cumae, sau pe litoralul adriatic al Peninsulei Italice. Bogăţia ceramicii miceniene din zona Tarentului pare a indica chiar existenţa unei aşezări aheene permanente pe aceste meleaguri.

Sec. XII—VIII. După prăbuşirea talasocratiei miceniene în sec. XII, oraşele state feniciene (Byblos, Sidon, Tyr, Ugarit ş.a.) îşi impun monopolul comercial în Marea Mediterană. Navigatori-negustori fenicieni traversează întreaga Mediterană, străbat strîmtoarea Gibraltar pătrunzînd în Oceanul Atlantic. În lungile lor călătorii, fenicienii stabilesc iniţial mici comtoare şi factorii, iar mai tîrziu (potrivit opiniilor arheologilor — după anul 900) întemeiază colonii în Cipru, insula Malta, litoralul Africii de Nord, S Spaniei, apoi în insulele Baleare, Sardinia şi Sicilia, contribuind la statornicirea unor legături între civilizaţiile Orientului şi Occidentului mediteranean. Cercetările arheologice atestă pătrunderea, din sec. VIII, a unor mărfuri feniciene în Italia centrală (Etruria, Latium, Campania). Civilizaţia feniciană exercită o anumită influenţă asupra dezvoltării vieţii materiale şi spirituale etrusce. Potrivit ipotezei unor cercetători, etruscii ar fi preluat alfabetul prin filiera feniciană şi nu prin cea greacă. ● Cea mai importantă colonie întemeiată de fenicieni este **Cartagina.** Data tradiţională a fondării pe coasta Africii de Nord (în vecinătatea oraşului Tunis de astăzi), de către navigatori fenicieni din Tyr, a Cartaginei, menţionată de scriitorii antici, este anul 814 î.e.n.; descoperirile arheologice datează însă primele vestigii de locuire abia în a doua jumătate a sec. VIII î.e.n. Oraşul-stat va prelua treptat, din sec. VI î.e.n., după pierderea independenţei metropolelor asiatice, conducerea factoriilor şi coloniilor feniciene din bazinul occidental al Mediteranei, punînd bazele unui imperiu esenţial maritim (Insulele Baleare, S Spaniei, Sicilia apuseană, Sardinia şi Corsica). La rîndul ei, Cartagina va fonda, începînd cu sec. VII î.e.n., o serie de colonii proprii în această zonă geografică. În lupta pentru hegemonie în Mediterana apuseană, Cartagina va găsi în Confederaţia oraşelor etrusce un aliat statornic împotriva coloniilor greceşti.

Mileniul I (prima jumătate). Prima epocă a fierului. În urma trecerii în sec. X la prima epocă a fierului, în Italia septentrională şi centrală se răspîndeşte cultura Villanova, numită astfel în 1853 după aşezarea omonimă de lîngă Bologna. Contactele cu lumea orientală şi greacă contribuie la răspîndirea metalurgiei fierului şi accelerează ritmul dezvoltării economice, sociale şi politice a populaţiilor italice. Cultura Villanova are două mari zone regionale — una nordică, pe valea Padului, şi alta sud-vestică, în Toscana şi N Latium-ului, de unde aspectele acestei culturi se răspîndesc spre S pînă la Salerno şi Paestum. În Latium, ia naştere în această perioadă, pe fondul aşa-numitei culturi Fossa de origine meridională, sub influenţa culturii Villanoviene, cultura Laţială.

Fenomenele ce se petrec în primele secole ale mileniului I î.e.n. — creșterea sensibilă a densității de locuire, ample mișcări de populații, cristalizarea civilizației etrusce și implantarea coloniilor grecești din S Italiei și Sicilia, au ca rezultat definitivarea hărții arheologice, etnice, lingvistice și politice a Peninsulei Italice, așa cum ne este ea redată de izvoarele scrise antice. ● **Populațiile italice.** Mozaicul de populații din prima jumătate a mileniului I î.e.n. în Italia este mult mai divers și neunitar din punct de vedere etnic decît cel al Greciei vecine. Deoarece în Peninsula Italică nu a existat o linie despărțitoare între locuitorii preindo-europeni și cei indo-europeni, granițele dintre diferitele etnii suferind continue modificări, istoricii nu au reușit să se pună de acord pînă în prezent în problema stabilirii etnicului purtătorilor culturilor specifice epocii bronzului și primei epoci a fierului. Dificilă rămîne și clasificarea limbilor acestor popoare, datorită dispariției lor odată cu includerea în statul roman. Din grupul graiurilor neindo-europene (deși indică certe influențe indo-europene) fac parte limba ligurilor și a etruscilor, cea a sicanilor din Sicilia și a sarzilor din Sardinia. Grupul indo-european italic este împărțit în următoarele subgrupe: latino-falisc, osco-umbro-sabelic, celtic și veneto-ilir pe coasta Adriaticii. Cel mai numeros, răspîndit din Italia centrală pînă în extremitatea meridională a peninsulei, grupul osco-umbro-sabelic, îi include pe samniți, sabini, volsci, marsi etc. și pare să ateste o separare etnică anterioară pătrunderii în Italia a grupului latino-falisc (cel dintîi sosit în peninsulă), limitat la o regiune a Latium-ului și la o zonă la N de Tibru. Unul dintre cele mai numeroase popoare de origine preindo-europeană, care se întindea la începutul mileniului I între Pirinei, Alpi, văile fluviilor Arno și Pad, precum și în insula Corsica, a fost cel al **ligurilor.** Sub presiunea etruscilor și celților, teritoriul ocupat de ei a fost redus la ținutul de coastă (între versanții abrupți ai Alpilor și Golful Genovei) care a primit numele de Liguria. În partea de NE a peninsulei, între Alpi, Marea Adriatică și cursul inferior al Padului, **euganii** sînt eliminați de triburile **veneților** (care dau numele întregului ținut — Veneția), de origine necunoscută, dar cu o limbă apropiată de cea latină, puternic influențați de civilizația iliră din Peninsula Balcanică. Mai la S, între litoralul Adriaticii și Apenini, în Picenum, îi întîlnim pe **picenți,** înrudiți cu vecinii lor din NV, umbrii. Unul dintre marile popoare indo-europene, **umbrii** ocupau inițial Italia centrală dintre Marea Tireniană și Adriatică; ei sînt respinși la E de Tibru de către etrusci, ținutul pe care îl populează fiind îngustat la N prin invazia celților, iar la S sub presiunea sabinilor. La V de Apenini, între Arno și Tibru, își fac apariția la începutul mileniului I î.e.n. **etruscii,** populație cu un nivel ridicat de civilizație, a cărei origine și limbă au constituit încă din antichitate o enigmă, rămasă pînă astăzi nedescifrată. Etruscii înaintează dinspre litoralul Mării Tireniene spre zona muntoasă a Apeninilor pe care-i traversează spre N, extinzîndu-și autoritatea asupra văii inferioare a Padului (zonă a culturii Villanova), iar spre S traversează Latium-ul pătrunzînd în Campania. Între Tibru, care-l separă de Etruria, și Monte Albano, care-l limitează de Campania, se întinde Latium, regiune mlăștinoasă populată de **latini,** o grupă principală a italicilor, de **volsci** (înrudiți cu umbrii), **hernici** și **aurunci** (sau ausoni). În Italia centrală muntoasă își au patria un număr de populații mai mici, precum sabini, aequi, marsi, paeligni, iar la S de fluviul Sagrus — puternicul și războinicul popor al **samniților.** Vecină la N cu Latium, iar la NE cu Samnium, roditoarea Campanie, regiune în care sînt fondate primele colonii grecești, este populată de osci, ausoni, mai tîrziu de etrusci și samniți. Între versanții răsăriteni ai Apeninilor și Marea Adriatică, în actuala Apulie și Calabrie, sînt menționate populațiile războinice ale **iapigilor** (formați din triburile daunilor, apulilor ș.a.) și **mesapilor** (calabri, salentini), considerate, de majoritatea cercetătorilor, fiind de origine iliră. În extremitatea meridională a peninsulei, în actuala Lucanie și în Bruttium, întîlnim triburile lucanilor și brutiilor (care, desprinse de timpuriu de samniți, se deplasează spre S, unde-i asimilează pe osci și etrusci), sub a căror presiune siculii trec în Sicilia, deplasînd la rîndul lor spre centrul insulei pe sicani. Sicilia, cea mai mare insulă a Mediteranei, este locuită de **sicani** (V), **siculi** (E) și **elymi** (S). La începutul mileniului I î.e.n. fenicienii fondează pe insulele din vecinătatea uscatului, în apropierea marilor promontorii, un număr însemnat de factorii. Sub presiunea colonizării grecești din sec. VIII—VI î.e.n., influența feniciană

se reduce la treimea apuseană a insulei. Sardinia este locuită de triburile neindo-europene ale **sarzilor**, înrudite cu populația iberică.

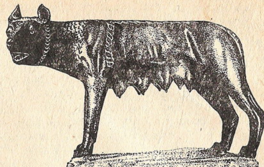
Sec. VIII—VI. În contextul Marii colonizări grecești, Italia meridională și Sicilia constituie o țintă preferențială a elenilor în căutarea unei noi patrii. Metropolele grecești care se situează în fruntea acțiunilor de colonizare a acestor ținuturi sînt Chalkis și Eretria (din insula Eubeea), Corint, Megara, Rhodos ș.a. Prima colonie fondată pe pămîntul italic (754 î.e.n.) și totodată cea mai nordică este **Kyme** (numită de romani **Cumae**); tot în sec. VIII mai sînt întemeiate Sybaris, Crotona, Tarent, Poseidonia (Paestum), Rhegion. În sec. VII iau ființă Siris, Lokroi, Metapont, Parthenope (Neapolis) și, în sec. VI, Dikaiarcheia (Puteoli) ș.a. În Sicilia, primele colonii întemeiate de greci sînt **Naxos** (735) și **Siracuza** (734), urmate în același secol de Leontinoi, Catania, Megara Hyblaea; în sec. VII iau ființă Zankle (Messina), Gela, Himera, Selinonte, iar în sec. VI Acragas, Camarina. Multitudinea și strălucirea orașelor grecești din S Italiei au dus la încetățenirea pentru această regiune geografică, în sec. IV î.e.n., a numelui de Grecia Mare *(Megalé Hellas* sau *Magna Graecia).* ● Coloniile fondate, copii fidele ale îndepărtatelor metropole, au însemnat practic implantarea unor orașe-cetăți grecești *(poleis)*, cu structura lor socială și viața spirituală specifică, pe pămîntul Italiei și Siciliei. Înființate aproape în exclusivitate pe coastă, ele nu au ocupat decît un mic teritoriu în jurul orașului, care să le asigure practicarea agriculturii necesare subzistenței; în scurt timp însă coloniile au devenit renumite centre meșteșugărești și comerciale a căror bunăstare depășea adesea pe cea a metropolelor. Pînă la cucerirea romană, coloniile grecești nu au fost unificate sub o singură autoritate politică, rareori pericolul extern a impus o grupare temporară a forțelor lor militare. Dușmanii potențiali ai orașelor elene erau populațiile italice vecine, aflate pe o treaptă inferioară de dezvoltare economico-socială; tendințele expansioniste ale etruscilor, cartaginezilor și romanilor conturează apoi noi amenințări. Rivalitatea dintre colonii a degenerat adesea în conflicte înverșunate, soldate cu distrugerea din temelii a cetăților rivale; astfel Siris este distrusă în jurul anului 550 de orașele vecine coalizate, iar Sybaris în 511 de către Crotona. Prin intermediul coloniilor grecești, populațiile italice, lumea etruscă și Roma au intrat în contact cu civilizația greacă. Odată cu bunurile materiale, cu răspîndirea economiei monetare, pătrund influențe culturale (arta, alfabetul) și spirituale (panteonul elen și organizarea cultului). După ce presiunea populațiilor italice (samniți, bruti, lucani) se amplifică în sec. V, orașele grecești sînt afectate în sec. IV de criza generală a polisului grec, preludiu al decăderii și al pierderii definitive a independenței lor.

Sec. VIII. Apariția civilizației etrusce. Originea etruscilor și a civilizației lor, prima mare civilizație indigenă a Peninsulei Italice, subiect de controversă încă din antichitate, a rămas pînă în zilele noastre viu disputată. În timp ce Herodot îi considera imigrați pe calea mării din îndepărtata Lidie, Dionysios din Halicarnas susținea ferm originea lor italică. O a treia teză a apărut în 1741 cînd savantul francez N. Fréret a emis ipoteza unei migrații a etruscilor din Europa Centrală peste Alpi în Peninsula Italică. Cele aproape 10 000 de inscripții etrusce, scrise cu un alfabet derivat din cel grec, au rămas pînă astăzi practic nedescifrate, datorită neasemănării limbii etrusce cu nici una dintre cele cunoscute. Dacă în secolul nostru ipoteza lui Fréret a fost abandonată, celelalte două au găsit fiecare noi adepți. Cercetările arheologice din ultimele decenii au relevat în Italia centrală atît o evoluție neîntreruptă a culturii Villanova pînă în epoca etruscă, cît și absența unor vestigii care să ateste imigrația compactă a unor populații orientale. În lumina acestor rezultate, tot mai mulți istorici contemporani înclină să vadă în civilizația etruscă rezultatul, în primul rînd, al unei evoluții istorice locale activizată de influențe orientale, ca urmare a unor contacte comerciale și culturale. Această teză nu exclude posibilitatea imigrației unor mici grupuri de locuitori din Asia Mică care, asemenea grecilor, se aflau în căutare de noi pămînturi. Civilizația etruscă se cristalizează în liniile ei esențiale în sec. VIII, într-o regiune a Italiei centrale limitată la N de fluviul Arno, la E și S de Tibru, iar în V — de Mediterană, regiune care a primit din antichitate numele de Etruria sau Tuscia (actuala Toscană). Cele mai vechi orașe etrusce — Caere, Veii, Tarquinii, Vulcii, Rusellae,

Vetulonia, sînt situate în vecinătatea litoralului Mării Tireniene (*Mare Tyrrhenum*, de la numele dat de greci etruscilor), un al doilea grup luînd naştere în interiorul Etruriei — Volsinii, Clusium, Perusia, Cortona, Arretium ş.a. Civilizaţia etruscă este în primul rînd una urbană, întreaga viaţă economică, socială, politică, religioasă fiind polarizată de oraşul-cetate sau oraşul-stat. Structura geografică a Etruriei, alternanţa culmilor deluroase cu văi adînci, implicînd dificultatea comunicaţiilor, a contribuit şi ea la evoluţia oraşelor-state în direcţia unor individualităţi pregnante, îngreuind procesul realizării unei unităţi politice reale a lumii etrusce. Strălucirea şi opulenţa oraşelor etrusce, zugrăvite atît de viu de izvoarele istoriografice antice, sînt confirmate convingător de descoperirile arheologice moderne, de impresionantul inventar al mormintelor aristocratice. Prin dezvoltarea tehnicii de drenare şi desecare a zonelor mlăştinoase şi redarea lor culturilor, prin realizarea unor canale de irigaţii, etruscii au contribuit la progresul întregii agriculturi italice. Marile zăcăminte de cupru şi fier din Italia centrală şi insula Elba au permis de timpuriu dezvoltarea unei înfloritoare industrii a bronzului şi fierului — cea mai avansată a epocii. Planurile şi tehnica construcţiei oraşelor etrusce, înălţate pe coline uşor de apărat, zidurile impunătoare ale acestor cetăţi (cele ale Perusiei şi Volterrei se păstrează şi astăzi), monumentele arhitectonice civile şi religioase, obiectele de uz comun sau de podoabă, obiectele de artă stau mărturie măiestriei şi rafinamentului arhitecţilor, meşteşugarilor sau artiştilor etrusci. Mărfurile etrusce au depăşit nu numai graniţele Etruriei, ci şi pe cele ale Alpilor; navele etrusce purtau pînă în insulele greceşti, în Fenicia sau Cartagina roadele muncii meşteşugarilor sau agricultorilor locali, întorcîndu-se încărcate mai ales cu ceramică şi obiecte de lux greceşti. Ca şi alţi navigatori cunoscuţi ai antichităţii, etruscii erau în egală măsură şi temuţi piraţi. ● În fiecare oraş, în vîrful piramidei sociale se afla un rege sacerdot *(lucumo)*, flancat de o puternică şi bogată aristocraţie, pătura hegemonă a societăţii. Această aristocraţie, care forma elementul militar şi sacerdotal al statului, era înconjurată de un mare număr de clienţi (elemente subordonate social şi religios familiilor nobiliare) şi de sclavi care munceau domeniile funciare. O relativ numeroasă populaţie liberă, compusă din ţărani, meşteşugari şi negustori, se afla angajată într-o continuă luptă pentru lărgirea drepturilor ei sociale şi politice. Legăturile gentilice continuau să joace un rol important în societatea etruscă (în cadrul familiei, clanului etc.), în care femeia se bucura de o poziţie socială apropiată de a bărbatului. Criza generală prin care trece societatea etruscă începînd cu sfîrşitul sec. VI are ca urmare înlocuirea monarhiei prin magistraţi eligibili anual, asistaţi de un colegiu recrutat dintre reprezentanţii de vază ai aristocraţiei (un fel de senat). Fiecare oraş etrusc îşi avea propriile interese economice şi politice, organizarea sa militară distinctă. Oraşele dintre Arno şi Tibru erau grupate în „Liga celor 12 cetăţi", amficţionie cu un sanctuar comun lîngă Volsinii *(Fanum Voltumnae)*. Delegaţii oraşelor acestei ligi se întruneau o dată pe an la Volsinii *(concilium Etruriae)*, hotărînd acţiuni comune cînd interesele generale o cereau, fiecare oraş avînd însă libertatea de a-şi păstra relaţii preferenţiale atît în interiorul cît şi în afara amficţioniei. Adesea interesul local prima în dauna celui federal: nu s-a putut vorbi niciodată de un stat etrusc unitar. ● Religia, politeistă (influenţată de elemente greceşti şi orientale), ocupa un loc foarte important în viaţa cotidiană a societăţii etrusce, fapt ilustrat şi de rolul deţinut de casta sacerdotală. Ritualul religios, extrem de complex şi complicat, urmărea atît asigurarea bunăvoinţei zeilor (grupaţi în triade) cît şi tălmăcirea, prin intermediul haruspicilor, a voinţei divinităţii. Cultul morţilor, deosebit de dezvoltat, includea şi lupte de gladiatori. ● Cu puternice influenţe orientale apoi greceşti, topite însă într-o originală sinteză, arta etruscă excelează în plastica realizată în bronz şi teracotă şi în artele minore. Tratînd subiecte ale mitologiei greco-etrusce (în care animale reale sau fantastice ocupă un loc de seamă) sau abordînd scene din viaţa cotidiană, arta etruscă creează opere de un remarcabil realism (Apollo din Veii, Himera din Arretium, Lupoaica din Roma, portretele de pe sarcofagii etc.). Pictura, cunoscută exclusiv prin frescele care acoperă pereţii camerelor mortuare, impresionează prin vivacitatea ei. Urnele funerare din teracotă evoluează de la înfăţişarea persoanei defunctului către un adevărat monument funerar, cum o arată sarcofagul descoperit la Cervetri. ● Influenţa civili-

zației etrusce asupra vieții economice, sociale, politice și spirituale a populațiilor italice este impresionantă, depășind mult hotarele zonei aflate sub dominație directă. Într-o mai mare măsură decît grecilor, Italia datorează începuturile urbanizării sale etruscilor. Aceștia au transmis populațiilor vecine tehnica construcțiilor urbane și modul de organizare a vieții orășenești. După ce etruscii și-au extins în sec. VI autoritatea spre N traversînd Munții Apenini și pătrunzînd în Cîmpia Padului, orașele care iau ființă în această regiune („Etruria Padana") — Felsina (Bologna), Ravenna, Melpum (Milano), Ariminum, Parma, Placentia, Modena ș.a. — formează și ele o ligă în frunte cu orașul Mantua. Fenomene similare caracterizează înaintarea etruscă din sec. VI spre S, în Campania, unde ajung în contact direct cu civilizația greacă; izvoarele antice menționează constituirea, și aici, a unei „Ligi de 12 orașe" etrusce grupînd Nola, Acerrae, Nuceria, Surrentum, Herculaneum, Pompei în frunte cu Capua. Element social și politic hegemon al orașelor întemeiate în cursul expansiunii lor lente spre N și S, etruscii influențează puternic populațiile italice locale, supuse unei adevărate „etruscizări". Întinderea puterii etrusce spre S declanșează conflictul cu coloniile grecești din Italia meridională. Dacă în alianță cu cartaginezii ei reușesc, după bătălia de la Alalia (540), să-i elimine pe greci din Corsica și din jumătatea nordică a Mării Tireniene, înfrîngerea din 524 de la Cumae marchează sfîrșitul înaintării lor în această parte a peninsulei. Eșecul suferit o jumătate de secol mai tîrziu în bătălia navală de la Cumae (474) inaugurează amurgul hegemoniei maritime etrusce în Marea Tireniană. Din sec. V declinul puterii etrusce este evident în Campania. La începutul sec. IV celții, în marea lor migrație, traversează Alpii și pun stăpînire pe întreaga cîmpie a Padului. Odată cu ridicarea Romei, independența ultimelor orașe etrusce ia sfîrșit în sec. III î.e.n.

ROMA REGALĂ

753—509 î.e.n. **„Roma regală".** Istoriografia antică a reținut ca dată tradițională a fondării Romei 21 aprilie 753 î.e.n., dată stabilită în sec. I î.e.n. de către Marcus Terentius Varro. Începuturile istoriografiei romane se pot fixa la jumătatea sec. III î.e.n. și tot în aceeași epocă se trezește și interesul celei grecești pentru trecutul istoric al Cetății Eterne. Astfel, reconstituirea primelor secole ale istoriei romane (de la fondarea orașului și pînă la izbucnirea primului război punic) s-a făcut tîrziu, în sec. III—I î.e.n., într-o epocă în care Roma devenise stăpîna Mediteranei, iar influența culturii grecești atotputernică. Principalele izvoare ajunse pînă la noi care narează primele secole de existență ale cetății de pe malurile Tibrului aparțin unor scriitori ai epocii lui Augustus — Titus Livius, Dionysios din Halicarnas, Virgiliu — și poartă amprenta specifică ideologiei republicii tîrzii și a epocii augustane. Pornind de la o serie de mărturii ale analisticii romane, istoriografia antică a ultimelor secole ale erei vechi a recompus, potrivit propriei imagini și a măreției romane contemporane, începuturile istoriei Romei, împletind mitul cu realitatea istorică, idealizînd epoca abordată. Viziunea cristalizată în epoca augustană a fost preluată de istoriografia imperială, păstrîndu-și verosimilitatea pînă la începutul sec. XIX, cînd B. G. Niebuhr a pus sub semnul întrebării întreaga istorie romană pînă în sec. IV î.e.n. De la Niebuhr și pînă astăzi, oamenii de știință au încercat

să separe în textele antice adevărul istoric de ficțiune, apelînd în același timp, tot mai mult la rezultatele oferite de cercetările arheologice. ● Tradiția romană începe evocarea îndepărtatelor origini ale orașului odată cu fuga lui Aeneas din Troia, distrusă de ahei la capătul celor 10 ani de asediu, și cu debarcarea lui, după multe peregrinări, pe pămîntul italic, la vărsarea Tibrului. Ascanius, fiul lui Aeneas, fondează în Latium orașul Alba Longa unde vor domni 12 regi, descendenți ai săi. Fiica unuia dintre aceștia, vestala Rea Silvia, dă naștere la doi gemeni, fii ai zeului Marte, **Romulus** și **Remus** care, abandonați pe apele Tibrului din porunca lui Amulius, uzurpatorul tronului lui Numitor, sînt crescuți de păstorul Faustulus și hrăniți de o lupoaică într-o peșteră din vecinătatea Palatinului. După ani, cei doi frați hotărăsc să întemeieze pe Palatin o nouă cetate care va purta numele de **Roma**, în cinstea lui Romulus, eveniment datat în anul 753 î.e.n. Romulus, primul rege (753—717) după uciderea fratelui său geamăn, pune bazele organizării constituționale a Romei; el instituie un sfat al bătrînilor *(senatus)* format din 100 de membri *(patres)* reprezentînd cele 100 de ginți care compuneau poporul roman *(populus Romanus)*. Romulus pune la cale răpirea sabinelor, fapt care declanșează un conflict între romani și sabini, dar în cele din urmă lupta dintre cele două neamuri se încheie printr-o împăcare, **Titus Tatius**, conducătorul sabinilor, devenind rege alături de Romulus. La sfîrșitul domniei primului rege, poporul roman este compus din trei triburi, Ramnes (latinii), Tities (sabinii regelui Titus Tatius) și Luceres (format din persoane stabilite în oraș ulterior), fiecare trib fiind împărțit în 10 curii. După misterioasa moarte a lui Romulus, zeificat apoi, senatul alege ca rege pe Numa Pompilius (717—673), sabin de origine, care se remarcă prin reformele sale pe plan intern, organizarea ceremonialului cultelor, constituirea colegiilor de preoți și meșteșugari, reformarea calendarului roman prin adăugarea a două luni la cele 10 stabilite de Romulus și prin fixarea zilelor faste și nefaste. Al treilea rege legendar al Romei, **Tullus Hostilius** (672—641), este ales de poporul organizat în cele 30 de curii *(comitia curiata)*. Domnia lui stă sub semnul victoriilor militare repurtate asupra sabinilor din vecinătate și al cuceririi și anexării orașului Alba Longa (cu care ocazie are loc episodul legendar al luptei dintre cei trei Horați și cei trei Curiați). La capătul unui interegn de doi ani, este ales rege Ancus Marcius (639—616) care construiește primul drum de la Roma pînă la vărsarea Tibrului în mare (unde creează o colonie-Ostia), viitoarea Via Salaria, și stabilește pe colina Aventin o parte a latinilor învinși în luptă. Celor patru regi de origine latină sau sabină le-au urmat, potrivit legendei, trei suverani de origine etruscă — Tarquinius Priscus (616—579), Servius Tullius (578—535) și Tarquinius Superbus (534—510/509). Alungat din orașul Tarquinii, Tarquinius Priscus se stabilește la Roma în vremea lui Ancus Marcius, după a cărui moarte este ales rege. El a inițiat ample lucrări edilitare în Roma, construcția marelui circ *(Circus maximus)*, asanarea mlaștinilor din oraș ș.a., a ridicat la 200 numărul senatorilor. După uciderea sa de către rude ale lui Ancus Marcius, devine rege **Servius Tullius** căruia tradiția îi atribuie cea mai însemnată dintre reformele realizate în epoca Romei regale. Prin reforma lui Servius Tullius toți locuitorii Romei, patricieni și plebei, au fost împărțiți în șase clase censitare, a căror unitate de bază o constituie centuria (unitate militară cuprinzînd 100 de luptători). Repartizarea într-o clasă era făcută în concordanță cu averea posedată și cu obligațiile militare ce-i reveneau cetățeanului. Astfel, clasa I cuprindea cetățenii cu o avere de 100 000 de ași, grupați în 18 centurii de cavaleri și 80 de centurii de hopliți, clasa a II-a — 20 de centurii (75 000 de ași avere), clasa a III-a — 20 de centurii (50 000 de ași), clasa a IV-a — 20 centurii (25 000 ași), clasa a V-a — 30 centurii (11 000 ași), clasa a VI-a — 5 centurii compuse din oameni fără avere. Cele 193 de centurii formau adunarea cea mare a poporului sau adunarea centuriilor *(comitia centuriata)*. Potrivit tradiției, Servius Tullius a completat reforma sa censitară cu una de natură administrativă, împărțind populația în 4 triburi după criteriul teritorial al domiciliului (Suburbana, Palatina, Esquilina, Collina) în locul celor trei triburi tradiționale. Tot acestui rege i se atribuie construcția unor noi ziduri ale Romei (așa-numitele ziduri serviene) și înălțarea unui sanctuar comun al tuturor latinilor pe Aventin. Ultimul rege, **Tarquinius Superbus** (fiu sau nepot al primului Tarquinius), este prezentat de tradiție cu trăsăturile clasice ale tiranului,

domnia sa sprijinindu-se exclusiv pe forța armelor. În încercarea de a slăbi puterea aristocrației, el a redus numărul senatorilor; a purtat lupte împotriva volscilor și a cucerit prin șiretenie orașul Gabii. În vremea sa se încheie asanarea mlaștinilor prin construcția marelui canal colector *(Cloaca maxima)* și este realizat marele templu de pe Capitoliu, consacrat triadei Jupiter, Junona, Minerva. Răpirea, de către fiul regelui, a soției lui Collatinus, virtuoasa Lucreția, care se sinucide, declanșează o revoltă a nobilimii romane condusă de Lucius I. Brutus și Collatinus, în urma căreia Tarquinius Superbus este izgonit din Roma, regalitatea este abolită și se instituie republica.

Critica istorică din ultimele două secole a dovedit că din multitudinea de informații transmise de istoriografia antică în legătură cu istoria Romei în epoca regală pot fi reținute extrem de puține elemente. Întreaga cronologie a evenimentelor ca și personalitățile prezentate constituie o pură ficțiune, acțiunile lor reprezintă comprimarea unor procese de durată. ● În aceste condiții, singurul mod de abordare științifică a originilor Romei rămîne apelul la rezultatele cercetărilor arheologice și lingvistice. Acestea au dovedit că pînă la începutul mileniului I î.e.n., zona din jurul Romei rămîne slab populată. Cu excepția unor vestigii neolitice izolate pe Aventin, primele urme de locuire pe teritoriul orașului datează din perioada de trecere la epoca bronzului, urmate de cîteva fragmente ceramice din jurul anului 1500 î.e.n. aparținînd culturii Apeninne. Primele urme arheologice care atestă o locuire de durată datează de la începutul epocii fierului, cînd, inițial, pe Palatin apoi pe Quirinal, Esquilin și Caelius, sînt descoperite locuințele unor păstori și agricultori. Cea mai veche așezare distinctă, datată în sec. X, a fost identificată pe Palatin, urmată după un secol de alta pe Quirinal. Abia în sec. VII, după ce sînt atestate primele urme tipice civilizației etrusce, teritoriul Forum-ului roman este drenat, devenind locuibil, ceea ce constituie o premisă a unirii așezărilor rurale distincte de pe diversele coline ale Romei într-o unică așezare de tip urban. După extinderea, la cca 650 î.e.n., a autorității etrusce în Latium, și instalarea unei prosperități economice reale (agricultura înlocuiește treptat creșterea vitelor), sub impulsul procesului de urbanizare propriu lumii etrusce și al pătrunderii unor influențe grecești din S, așezările rurale disparate de pe colinele învecinate Tibrului alcătuiesc o unitate politică de tipul orașului-stat care primește numele de **Roma** după denumirea gintei etrusce Rumlna. Data constituirii unei așezări de tip urban este fixată de diferiți arheologi la 650, 625 sau chiar 575 î.e.n. ● Coroborînd informațiile izvoarelor narative antice cu rezultatele cercetărilor arheologice istoriografia a stabilit că populația comunităților care formează Roma regală, avînd ca principale îndeletniciri agricultura și creșterea vitelor, se afla în etapa trecerii de la orînduirea gentilică la societatea împărțită în clase. Unitatea de bază a societății este ginta, ai cărei reprezentanți sînt legați prin comunitatea de origine (reală sau de cele mai multe ori fictivă), nume (gentiliciul, obligatoriu după prenume), proprietate funciară, religioasă și funerară, prin dreptul reciproc la succesiune. Ginta este condusă de un șef ales dintre membrii cei mai în vîrstă. Rolul gintei, în continuă scădere, este subminat de acela al familiei, al poporului înarmat în ansamblul său și de relațiile de proprietate privată. Familia tinde să devină treptat unitatea economică și socială de bază. *Pater familias*, totodată preot al cultului strămoșilor, deține autoritatea deplină asupra bunurilor mobiliare și imobiliare, asupra soției, copiilor și sclavilor și o tutelă asupra clienților. De origine străveche italică (etruscă, sabină) este instituția clientelatului, o formă specifică vieții sociale și politice romane care va juca un important rol pînă la sfîrșitul republicii. Clientul, aflat în stare de dependență personală față de patron, este încorporat gintei acestuia și are obligația de a-l seconda la război sau la munca cîmpului; la rîndul său patronul are datoria de a-i asigura securitatea și a-i oferi ajutorul în caz de necesitate. Sclavia, puțin răspîndită în această perioadă, prezenta un caracter patriarhal. Mai multe familii alcătuiau o gintă; 10 ginți formau o curie, iar 10 curii un trib. În epoca regală poporul roman era format, potrivit tradiției, din trei triburi. Întrunită pe *Comitium*, în vecinătatea Forumului roman, *comitia curiata*, adunarea poporului grupat pe cele 30 de curii, convocată și prezidată de rege, decidea asupra celor mai importante probleme din viața statului, rezolva diferendele familiale care depășeau interesul local, judeca crimele grave etc. Tot ea îl alegea pe rege. În fruntea statului se afla regele *(rex)*, deținător al autorității *(imperium)*, comandant militar și șef religios suprem, judecător suprem în anumite probleme; puterea regelui nu era însă nelimitată, ci controlată de senat, inițial consiliul bătrînilor (100 apoi 300 de membri), păstrător al tradițiilor, sfetnic al regelui și for care aproba hotărîrile *comitiei curiata*.

Limba și scrierea. Membră a grupului italo-celtic ce reprezenta extremitatea vestică a ariei lingvistice indo-europene, **latina** a fost inițial limba latinilor, adică a locuitorilor Latium-ului. Suplă și capabilă de permanentă înnoire, ea avea să supraviețuiască mai mult de un mileniu și să devină, grație destinului de excepție al Romei, o limbă universală. Astfel, încă din perioada ei preliterară (pînă în sec. III î.e.n.), latina începe să se impună în Peninsula Italică, în detrimentul celorlalte limbi vorbite aici, unele înrudite cu ea, cele italice (falisca și dialectele osco-umbriene), altele preindo-europene sau mediteraneene (între care etrusca). Aceste idiomuri vor influența, la rîndul lor, limba latină față de care constituie substraturi, influență manifestată însă mai ales la nivel lexical, și care nu va afecta structura propriu-zisă a limbii. Fenomenul se va repeta apoi, în perioada expansiunii imperiale, în întreaga parte occidentală a Imperiului. În partea orientală, limba greacă, ea însăși purtătoarea unei mari culturi, nu va putea fi înlocuită. Ates-

tările latinei în epoca preliterară sînt extrem de puține — o inscripție din cca 600 î.e.n. pe o fibulă de aur găsită la Praeneste și două din sec. V î.e.n. (una găsită în Forum-ul roman și una la Tivoli — Tibur). Începînd cu sec. III î.e.n. mențiunile de limbă sînt numeroase și neîntrerupte, inscripțiilor de tot felul adăugîndu-li-se mărturia surselor literare. În faza arhaică (sec. III—I î.e.n.), ilustrată de operele lui Plaut, Ennius, Terentius, Lucilius, limba scrisă nu este încă mult diferențiată de cea vorbită, vocabularul, încă sărac, se îmbogățește cu numeroase elemente grecești, se conturează stilul literar. Sec. I î.e.n., perioada clasică a latinei, este martorul consolidării trăsăturilor tipice ale limbii literare care, în operele unor autori ca Caesar și Cicero, reprezentative și pentru procesul de maturizare a literaturii, apare ca o limbă cizelată, bogată, capabilă să exprime deopotrivă nuanțele de gîndire și afective, de o claritate și, în același timp, de o muzicalitate deosebite. Această limbă permite în perioada următoare, postclasică (sec. I—II e.n.), ivirea capodoperelor literaturii latine și se răspîndește, odată cu cultura romană, în întreaga lume care gravitează în sfera de influență a Romei. Scriitorii latini, foarte mulți de origine provincială, contribuie la îmbogățiea ei cu o serie de elemente noi, dialectale sau populare. Începînd cu sec. III e.n., odată cu scrierile creștine — ce se adresează mai ales păturilor sociale asuprite, standardul clasic este tot mai mult părăsit. Latina savantă devine treptat, de-a lungul veacurilor următoare, o formațiune strict livrescă, total izolată de limba vorbită. Aceasta, deși unitară ca structură, se va diferenția tot mai mult în diversele regiuni ale Romaniei, evoluînd spre noi idiomuri, actualele limbi neolatine sau romanice. Latina savantă va continua să fie folosită încă pînă în sec. XVIII ca limbă de cultură și a bisericii occidentale. ● Concomitent cu limba, în țările din Imperiul roman se răspîndește și alfabetul latin. Imprumutat de romani de la greci, probabil prin intermediul etruscilor, alfabetul latin capătă forma sa definitivă (23 de litere) în perioada imperială. În timpul primelor secole ale imperiului, atît pentru inscripții cît și pentru manuscrise, se folosea scrierea cu litere capitale rectangulare *(capitalis epigrafica* și *capitalis libraria)*. Acest sistem va ceda treptat locul altora mai simple și mai rapide, în care sînt vizibile

tendințele spre scrierea cursivă *(capitalis rustica* și *actuaria* pentru acte oficiale și inscripții, *capitalis semicursiva* pentru manuscrise). În scriere cuvintele sînt despărțite prin puncte, iar copiile lucrărilor sînt realizate pe suluri *(volumen)* de papirus. Începînd cu sec. III se impun cele două sisteme grafice bazate pe litere minuscule — scrierea semiuncială și cea uncială care rămîne dominantă pînă în vremea lui Carol cel Mare. În această perioadă se folosește *scriptio continua*, semnele indicînd punctuația, pauzele, cantitatea, urmînd a fi stabilite înaintea lecturii propriu-zise *(praelectio)*. Spre sfîrșitul sec. III î.e.n. *volumen*-ul de papirus, greu de mînuit și fragil, este înlocuit cu *codex*-ul (forma de azi a cărții) de pergament, mult mai rezistent și mai scump, rezervat, în consecință, numai operelor de primă valoare. ● **Religia romană** arhaică, dezvoltată din străvechile structuri indo-europene, era o religie specifică comunității de țărani și crescători de vite din Latium, adaptată necesităților practice și modului de a gîndi al unei asemenea societăți. Trăsătura esențială a universului religios al vechilor romani o constituie existența a numeroase *numina*, semnificînd forțe obscure prezente în și prin anumite obiecte, fenomene sau acțiuni, în existența de zi cu zi. Această imprecizie a forțelor divine are drept consecință lipsa unui panteon clar conturat (ca cel egiptean sau elen), absența viziunii antropomorfice și quasi-absența miturilor. Abia în urma contactului cu religia altor popoare italice, a etruscilor și îndeosebi a grecilor, panteonul roman dobîndește un profil distinct, fie prin adoptarea unor noi culte, fie prin realizarea unui sincretism între divinitățile romane și cele străine. În vîrful panteonului roman se afla inițial triada Jupiter, Marte, Quirinus care, în jurul anului 500 î.e.n., sub influență etruscă, cedează locul celei alcătuite din Jupiter, Junona și Minerva. Lor li se adaugă o nouă triadă, de origine italică, Ceres (identificată cu Demeter din mitologia greacă), Liber și Libera (identificați cu Dionysos și Kore), venerată îndeosebi de plebei. Din panteonul italic mai sînt preluate divinități precum Venus, Fortuna, Diana, din cel etrusc Saturn, Vulcan, Neptun și Volturnus. În urma contactelor mai intense cu civilizația greacă, în sec. V—IV î.e.n. sînt adoptați Apollo, Castor și Polux, Hercules, Pluto, Proserpina, Aesculapius, iar în secolele următoare zeități

orientale, precum Kybele (Magna Mater), Isis ș.a. La acestea se adaugă zeități specific romane, personificînd o serie de trăsături morale — Concordia, Aequitas, Libertas, Pietas, Salus, Victoria ș.a. — sau zeități colective — Larii, Penații, Menanii. Ceremonialul și ritualul magic minuțios, puternic influențate de cel etrusc, urmăreau asigurarea bunăvoinței divine prin ofrande, sacrificii, rugăciuni; potrivit credinței anticilor, zeii își făceau cunoscute intențiile prin manifestări mai mult sau mai puțin anormale (zgomotul trăznetului, zborul sau țipătul unor păsări etc.) care trebuiau tălmăcite. Spre deosebire de alte societăți antice, în cea romană preoțimea nu a constituit o castă cu interese specifice care să joace un rol determinant în stat și să controleze direct magistrații. Ea era organizată în colegii: al pontifilor *(pontifices)*, al flaminilor *(flamines)*, al vestalelor *(vestales)*, al augurilor *(augures)*, precum și colegiul *quindecimviri sacris faciundis* care supraveghea îndeosebi introducerea cultelor străine la Roma. Principalul colegiu era cel al pontifilor, care coordona atît cultele oficiale cît și pe cele particulare. În fruntea acestui colegiu se afla *pontifex maximus* (ales de popor pe viață), reprezentantul autorității sacerdotale supreme la Roma.

cca 754. Coloniști originari din Chalkis (Eubeea) întemeiază în Campania orașul **Kyme** *(***Cumae**), prima colonie elenă pe pămîntul italic. În următoarele două secole, Cumae creează la rîndul ei o serie de colonii: Neapolis, Dicaearchia (Puteoli), Abella, Zankle (Messina) și probabil Nola. Situată la limita nordică a zonei locuite de greci, Cumae va juca un important rol mediator între civilizația elenă și cea etruscă, italică și romană.

734 (sau 733). Coloniști din Corint întemeiază **Siracuza,** care se impune în secolele următoare drept cel mai important centru economic, politic și cultural grec din Sicilia. În confruntarea cu tendințele expansioniste cartagineze, Siracuza va polariza, în vremea tiranilor **Gelon** (485—478), **Hieron I** (478—466), **Dionysios I** (405—367) și **Agathokles** (317—289), energiile elene din Graecia Magna.

Sec. VIII (a doua jumătate)—VII. Sub presiunea colonizării grecești, influența feniciană în Sicilia se reduce la treimea apuseană a insulei, avînd ca principale puncte de sprijin orașele **Motya** (Motie), **Solus** (Soloeis) și **Panormos** (Palermo), care iau ființă în această epocă. Acum au loc primele contacte dintre etrusci și fenicieni care, în secolele următoare, în anumite momente istorice, vor face front comun împotriva grecilor din coloniile Italiei meridionale și ale Siciliei.

708 (sau 706). Data tradițională a fondării, în golful Taranto, la granița dintre Calabria și Apulia, a orașului **Tarentum**

(azi Taranto), singura colonie spartană din Graecia Magna. După distrugerea orașelor Siris (530) și Sybaris (511), Tarentum devine cel mai important oraș grec din Italia meridională, important centru al comerțului italic cu Grecia și insulele din Marea Egee.

657. Data tradițională a fondării de către milesieni a celei mai vechi colonii grecești de pe litoralul occidental al Mării Negre — **Istros** (numită de către romani **Histria**). În a doua jumătate a sec. VI, coloniști greci din Heracleea Pontica fondează orașul Callatis (azi Mangalia), iar milesienii — viitorul oraș Tomis (azi Constanța).

612. Cucerirea capitalei Ninive, de către forțele conjugate ale lui Cyaxares, regele Mediei (625—585), și Nabupalassar, întemeietorul Regatului Noului Babilon (625—605), marchează prăbușirea și dispariția din istorie a statului asirian, una dintre puterile hegemone din Orientul antic.

cca 600. Ionieni originari din orașul Phokaia (Foceea) din Asia Mică fondează la vărsarea fluviului Rhône colonia **Massalia** (azi Marsilia), care va deveni unul dintre cele mai importante centre comerciale grecești din bazinul occidental al Mării Mediterane, cu un rol important în transmiterea elementelor civilizației elene în Gallia. Avînd de înfruntat concurența etruscă și cartagineză în această regiune, Massalia va deveni de timpuriu un statornic aliat al Romei.

Sec. VI. Ia ființă, în jurul sanctuarelor lui *Iuppiter Latiaris* de pe Mons Albanus (actualul Monte Calvo) și al Dianei din Aricia, **Liga latină,** confederație religioasă și politică a orașelor din Latium — Tusculum, Aricia, Lanuvium, Lavinium, Cora, Fidenae, Tibur, Pometia, Ardea ș.a. O dată sau de mai multe ori pe an, delegați ai fiecărei cetăți se întruneau în jurul sanctuarului federal, alegînd un *dictator* și adoptînd decizii diplomatice și militare care angajau întreaga Ligă. Alba Longa, Lavinium, Aricia sau Tusculum au dobîndit succesiv un prestigiu sporit în cadrul Ligii. Pentru Roma, care a urmărit obținerea hegemoniei în cadrul federației, relațiile cu Liga latină au constituit pînă în 338 î.e.n. o problemă unghiulară a politicii sale.

cca 540. Bătălia navală din dreptul coloniei foceene **Alalia** (azi Aleria) din Corsica. Soldată cu un ușor avantaj al flotei elene asupra celei etrusco-cartagineze, bătălia are ca urmare eliminarea coloniștilor greci din Corsica și Sardinia, care rămîn în sfera de influență etrusco-cartagineză.

539. După ce cucerește Lidia (547 î.e.n.) incluzînd între hotarele sale orașele grecești ale Asiei Mici, Imperiul persan ocupă Regatul Noului Babilon cu toată Fenicia, Palestina și Siria.

525. Bătălia de la Pelusium. Înfrîngerea lui Psammetic III, ultimul faraon al celei de-a 26-a dinastii, de către Cambyses II, urmată de transformarea Egiptului în satrapie persană, reprezintă punctul final al istoriei neîntrerupte de 2500 de ani a unuia dintre cele mai vechi state și civilizații ale lumii. Imperiul persan devine cel mai întins și puternic stat din Orientul Apropiat și Mijlociu.

524. **Bătălia de la Cumae.** Victoria forțelor grecești comandate de Aristodemos Malakos din Cumae stăvilește expansiunea etruscă spre S. Tot Aristodemos respinge în 505 î.e.n. tentativa etruscă de cucerire a orașului Aricia din Latium.

513. Expediția eșuată a regelui persan **Darius I** (522—486 î.e.n.) împotriva sciților din stepele nord-pontice. În drumul de la Bosfor la Dunăre, singurul popor care i se opune suveranului ahemenid, în timp ce traversa Dobrogea, sînt geții, considerați, cu această ocazie de către Herodot, „cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci". Este prima mențiune a populației autohtone geto-dace din spațiul carpato-danubian, care se delimitase la începutul mileniului I î.e.n. din marea masă a tracilor indo-europeni care populau o mare parte a Peninsulei Balcanice.

ROMA REPUBLICANĂ

Cele aproape cinci secole de istorie a Romei republicane reprezintă drumul străbătut de o mică cetate din Italia centrală, un oraș-stat în care la începutul sec. VI nimic nu anunța un destin de excepție, de la lupta pentru supremație în regiunea imediat învecinată Latium-ului la stăpînirea întregii peninsule (a cărei unitate o cimentează durabil) pentru ca apoi, în decurs de numai un secol, să ajungă centrul celui mai puternic stat al antichității. Dacă în sec. V–III regimul republican se consolidează, iar lupta perseverentă a plebeilor duce la egalizarea cetățenilor în ceea ce privește drepturile politice, evoluția vieții social-economice are ca urmare o amplă stratificare a societății. Baza relațiilor economice o constituie agricultura, dominată de mica proprietate țărănească. Din rîndurile elementului țărănesc erau recrutate legiunile – garanția apărării statului și fierul de lance al expansiunii romane. Odată cu progresul proprietății private în dauna celei obștești, din *ager publicus* (pămîntul aflat în proprietatea statului), care sporește prin confiscările întreprinse în urma războaielor victorioase, o parte tot mai mare este acaparată de aristocrația senatorială, a cărei proprietate se transformă treptat într-un mare domeniu funciar. O altă sursă de extindere a marii proprietăți funciare o constituie acapararea micilor proprietăți țărănești ruinate. După ce în sec. III î.e.n. politica expansionistă depășește hotarele Italiei, frecventele războaie și transformarea unor vaste teritorii în provincii modifică radical aspectul societății romane. Grație prizonierilor de război, în Italia se înregistrează un impresionant aflux de sclavi; în 262 î.e.n., după cucerirea orașului Agrigentum, sînt vînduți 25 000 de locuitori, în 210, după căderea Tarentului – 13 000, în 146, după distrugerea Cartaginei – 50 000. Scipio Aemilianus vinde în anii 204–202 î.e.n. peste 20 000 de captivi, iar L. Aemilius Paulus – 50 000 de epiroți în 167 î.e.n. Rolul dobîndit de sclavi în munca latifundiilor, în activitatea unor ateliere meșteșugărești, în carierele de piatră sau în mine face din munca servilă un factor determinant al modului de producție al societății romane din sec. III–II î.e.n., fenomen ce accelerează procesul de pauperizare a păturii plebee din mediile rural și urban. Concentrarea pămînturilor, apariția unor domenii funciare întinse *(latifundia)* și răspîndirea *villae*-lor (complex latifundiar de mărime mijlocie aparținînd municipalităților) bazate pe exploatarea muncii servile, duc la reducerea rapidă a numărului gospodăriilor țărănești italice și la deposedarea de pămînt a țăranilor, care îngroașă, în orașe, pătura parazitară a „lumpenproletariatului". ● Transformarea Romei în prima putere a Italiei, apoi a Mediteranei dă un impuls puternic dezvoltării schimbului de mărfuri și generalizării relațiilor monetare. Prăzile și despăgubirile de război, minele de argint și aur al căror stăpîn devine, dau Romei posibilitatea să bată începînd din sec. III î.e.n., în mod regulat, monedă de argint apoi din sec. I î.e.n. și de aur, a căror circulație depășește hotarele statului (pînă în Scandinavia sau China). Afluența de capitaluri duce la dezvoltarea cametei și a operațiilor de credit, la apariția unor organisme specializate, precum casele de schimb ale arpentarilor și societățile de concesionari *(publicani)*. Alături de casta senatorială, reprezentată de marii proprietari funciari, se ridică acum o nouă aristocrație, comercial-cămătărească, cavalerii. Păturile privilegiate ale orașelor italice – aristocrația municipală – își fac și ele debutul, ca o forță de sine stătătoare, în viața politică. Astfel societatea romană a ultimelor secole ale republicii constituie un mozaic tot mai pestriț de caste, categorii, pături și clase sociale, în care cele două mari clase antagoniste sînt sclavii și proprietarii de sclavi. Tensiunea socială și lupta de clasă ating în sec. II–I î.e.n. o amploare neîntîlnită pînă la această dată. Reformele democratice ale Gracchilor, răscoalele sclavilor sînt semnale și, în același timp, agenți ai adîncirii crizei sistemului republican. ● **Sistemul organelor statului** este cel al unei republici aristocratice. În principiu poporul roman decidea în cadrul unor adunări asupra principalelor probleme ale statului. Potrivit criteriului de divizare – în curii *(curiae)*, centurii *(centuriae)* sau triburi *(tribus)* – poporul se putea întruni pe *comitium* (locul de adunare) în cadrul a trei forme de adunări – *comitia curiata*, *comitia centuriata* sau *comitia tributa*, în cadrul cărora se putea pronunța numai prin *da* sau *nu* asupra propunerilor supuse de magistrați, fără posibilitatea prezentării vreunei inițiative proprii. Atribuțiile comitiei curiate sînt preluate din sec. V de comitia centuriata care votează legile, alege magistrații superiori, hotărăște asupra războiului și păcii și, în calitate de tribunal, poate pronunța pedeapsa cu moartea. *Comitia tributa* creată în sec. III decide asupra unor legi și alege magistrații inferiori. Plebeii grupați pe triburi își aleg în adunările lor *(concilia plebis tributa)* proprii magistrați și votează hotărîri obligatorii numai pentru ei *(plebiscita)*. După 287 î.e.n. cînd plebiscitele devin obligatorii pentru întregul popor roman, rolul adunărilor plebei sporește. Datorită atribuțiilor magistraților, care decid asupra problemelor ce urmează a fi supuse adunărilor și formulează obiectul votului, precum și a modului de vot, care favorizează elementele timocratice din cadrul comițiilor, acestea nu îngrădesc puterea aristocrației senatoriale în viața statului. ● **Senatul** reprezenta instituția supremă în stat. Deși atribuțiile lui nu au fost niciodată statuate formal, el acapara *de facto* întreaga conducere a statului. Senatul și-a asigurat dreptul de control asupra întregii vieți statale: confirma legile și alegerile comițiilor, controla activitatea magistraților, decidea practic în toate problemele de politică externă, primea și trimitea soliile, superviza administrația provinciilor pe ai căror guvernatori îi desemna, deținea controlul problemelor financiare

și sacrale. Senatul își recruta pe viață membrii (inițial 300, 600 sub Sulla și 900 în vremea lui Caesar) dintre foștii magistrați, aleși la rîndul lor, pînă în sec. I î.e.n., numai dintr-un număr limitat de familii din Roma. ● Puterea executivă se afla în mîna **magistraților.** Alegerea lor anuală, caracterul onorific (magistraturile nu erau retribuite) și colegialitatea au fost pînă în ultimul secol de existență a republicii o obligație inexorabilă. Prerogativele puterii regale au fost împărțite după proclamarea republicii între doi demnitari, egali în drepturi, aleși anual, numiți inițial pretori, apoi (de la cca 450 î.e.n.) consuli, investiți cu autoritatea supremă *(imperium)*. Consulii aveau datoria de a convoca senatul și comițiile, de a comanda, în caz de război, armata în campanie. De la sfîrșitul sec. III, la încheierea mandatului, în calitate de proconsuli ei obțineau guvernarea unei provincii. Puterea lor este îngrădită din 494/493 î.e.n. de dreptul de veto al tribunilor plebei, atribuțiile lor financiare sînt preluate începînd din 447 de questori, cele judiciare, din 367, de unul apoi mai mulți pretori. În caz de primejdie deosebită, autoritatea celor doi consuli era înlocuită pentru maximum 6 luni de puterile excepționale ale unui *dictator*, secondat de un *magister equitum*. Ocuparea magistraturilor era reglementată de o serie de dispoziții, fixate juridic abia prin *Lex Villia annalis* din anul 180 î.e.n. Dreptul de a candida la ocuparea unei magistraturi era obținut după îndeplinirea unui serviciu militar de minimum 10 ani. *Cursus honorum* (succesiunea obligatorie a magistraturilor) începea cu funcția de *quaestor*, continuînd cu cele de *tribun* (sau *aedil*), *praetor* și *consul* (pentru care se cerea vîrsta de cel puțin 43 de ani). Nu erau incluse în *cursus honorum* censura, dictatura, funcțiile sacerdotale. ● În **organizarea administrației** Italiei cucerite, iar mai tîrziu a provinciilor, Roma a aplicat în mod strălucit și eficient principiul *divide et impera*. Statutul populațiilor și orașelor era extrem de variat. Existau cetăți aliate *(civitates foederatae)* legate de Roma printr-un tratat. Unele dintre acestea erau legate printr-un tratat încheiat cel puțin teoretic pe baze egalitare *(foedus aequum)*, altele pierzîndu-și suveranitatea recunoșteau printr-un *foedus iniquum* suprematia romană. Altă categorie era reprezentată de *civitates sine foedere* (comunități fără tratat), a căror autonomie limitată putea oricînd fi revocată de statul roman. În teritoriile cucerite Roma întemeia colonii care, beneficiind de autoguvernare, reprezentau în egală măsură avanposturi militare și comerciale și asigurau înzestrarea cu pămînt a populației sărăcite din metropolă. Existau două categorii de colonii, cele de drept roman (cu locuitori recrutați dintre cetățenii romani, care-și păstrau și în noua patrie vechile drepturi) și cele de drept latin (cu populația recrutată din rîndul aliaților latini, aflați juridic pe o treaptă inferioară cetățenilor romani). ● **Armata.** La Roma serviciul militar era obligatoriu pentru toți cetățenii între 17 și 60 de ani înscriși pe listele censului; cei între 17 și 46 de ani *(iuniores)* formau armata de campanie, iar cei între 47–60 *(seniores)* constituiau armata sedentară, de garnizoană și ocupație. Armata republicană cuprindea la începuturile ei două legiuni a cîte 4 200 de pedeștri și 300 de călăreți, condusă fiecare de cîte un consul. După extinderea autorității romane în Latium și Italia, populațiile și orașele aliate *(socii)* aveau obligația de a participa la război cu unități proprii de infanterie *(cohortes)* și de cavalerie *(alae)* conduse de un prefect. Cînd, în sec. IV î.e.n, numărul legiunilor mobilizate în fiecare an s-a ridicat la 4, o armată consulară cuprindea în campanie cca 18 000 de pedeștri și 2 400 de cavaleri. În sec. I î.e.n. o legiune cuprindea 6 000 de oameni, repartizați în 10 cohorte, fiecare compusă din cîte 3 manipule. Armamentul, organizarea legiunilor, strategia și tactica militară romană au evoluat de la o epocă istorică la alta în funcție de progresul general tehnologic și de adversarii înfruntați. După sec. III î.e.n. armamentul obișnuit al unui legionar se compunea din suliță de aruncat, sabie, scut, cuirasă și cască. Cea mai importantă reformă a armatei romane este realizată în 105 î.e.n. de C. Marius, care acceptă recrutarea ca voluntari a cetățenilor fără proprietate *(proletarii)* în schimbul unei solde anuale și a repartizării, după 16–20 de ani de serviciu militar, a unor loturi de pămînt veteranilor. Armata romană se transformă astfel într-o armată permanentă profesionistă, tot mai legată de generalii care o comandă, și devine o forță esențială în viața politică a republicii tîrzii. După acordarea cetățeniei romane italicilor în 89 î.e.n., legiunile sînt recrutate din Italia, iar unitățile auxiliare din provincii.

510/509. Potrivit tradiției, L. Tarquinius Superbus, ultimul rege de origine etruscă, este izgonit din Roma în urma unei răscoale populare conduse de L. Iunius Brutus. **Instaurarea unei noi forme de guvernămînt — cea republicană.** Brutus și L. Tarquinius Collatinus sînt aleși primii consuli ai Republicii.

509–338. Neîndoielnic, istoriografia antică a amplificat rolul jucat în epoca de început a republicii de Roma în Latium și în Italia. Tînărul oraș-stat face acum abia primii pași pe drumul organizării structurii sale interne, își creează și experimentează instrumentele viitoarelor victorii. Principala problemă a vieții politice interne o reprezintă îndelungata luptă dintre plebei și patricieni. Patricienii, reprezentanții aristocrației, descendenți ai ginților și familiilor care alcătuiau senatul Romei regale, au înțeles să fie unicii beneficiari ai răsturnării monarhiei și au instituit un regim în care au monopolizat întreaga putere politică, legislativă, juridică și religioasă în stat, excluzînd complet plebea — elementele străine stabilite de-a lungul vremurilor în cetate, devenite și ele parte a poporului roman *(populus Romanus)*. Conflictul dintre patricieni, deținătorii puterii, și plebei, continuu preocupați de participarea cu drepturi depline la viața economică, socială, politică și religioasă a Romei, a luat forma unor adevărate lupte de clasă între două pături sociale antagonice. ● Pe plan extern Roma respinge tentativele străine de subjugare și se angajează în lupta pentru hegemonie din cadrul Ligii orașelor latine din Latium, drum sinuos, plin de reculuri și eșecuri dureroase, dar încununat în anul 338 de o victorie deplină. ● În perioada regalității și republicii timpurii, în societatea romană apar și primele manifestări artistice, specifice nivelului de dezvoltare economico-socială, nedesprinse încă de cerințele imediatului. În această etapă, în care Roma dobîndește, sub influența și cu contribuția meșterilor etrusci, primele ei temple (Templul lui Iuppiter Capitolinus, Templul lui Saturn ș.a.), construite din lemn sau piatră, împodobite cu sculpturi (imagini de cult sau de eroi) și cu primitive picturi murale, poporul roman își creează nu atît o cultură, cît o matrice culturală proprie, anumite disponibilități artistice. Diferitele *carmina* (reli-

gioase sau *convivalia*) sau bocete *(neniae)* prefigurează genul epic, iar așa-numitele *saturae* (cuplete însoțite de dans și mimică) și *ludi fescennini* (improvizații satirice), ca și *fabulae atellanae* (împrumutate în sec. IV de la etrusci) pregătesc apariția genului dramatic. Documentele oficiale *(Annales Maximi* și *Libri Pontificium*) sau particulare (*tituli* și *elogia* ale persoanelor de vază) sînt forme incipiente ale istoriografiei. Deși păstrate fragmentar, textele de drept ale acestei pericade *(Leges regiae* și mai ales *Legea celor XII table)* dovedesc o remarcabilă concizie și unitate, impunîndu-se ca primele monumente ale prozei latine.

509. Este încheiat, conform unei informații a istoricului grec Polybios, **primul tratat dintre Roma și Cartagina.** Autenticitatea acestei informații a rămas pînă astăzi vehement contestată de unii istorici și pasionat apărată de alții (Diodor din Sicilia afirmă că primul tratat romano-cartaginez datează din 348 î.e.n.). Potrivit lui Polybios, tratatul interzicea navelor romane să depășească *Promuntorium Pulchri* (cap Farina de astăzi, la NV de Cartagina), dar admitea accesul negustorilor romani în Africa de Nord, Sardinia și în partea cartagineză a Siciliei. Cartagina se angaja să respecte suveranitatea Romei și să nu atace orașele din Latium aliate Romei (Ardea, Antium, Laurentum și Terracina). Pînă la cucerirea orașului Tarent (272) și consolidarea dominației romane în Italia meridională, relațiile dintre cele două state rămîn pașnice.

507. Inaugurarea la Roma, pe colina Capitoliu, a templului dedicat lui *Iuppiter Optimus Maximus*, principala zeitate a panteonului roman, construit în cea mai mare parte de meșteri etrusci (distrus în incendiul din 83 î.e.n.). În aceeași epocă este instalată pe Capitoliu „Lupoaica", sculptură etruscă care devine simbolul Cetății Eterne. În deceniile următoare sînt înălțate o serie de noi temple care transformă Capitoliul în centrul religios al patricienilor: Templul lui Saturn (497), Mercur (495), Ceres, Liber, Libera (493), *Aedes Castoris* (484) și *Aedes Dii Fidii* (466) ș.a.

500—449. Războaiele medice. Imperiul ahemenid eșuează în încercarea sa de a cuceri Grecia. Două orașe-state *(poleis)* revendică, în sec. V, hegemonia lumii grecești: Atena, în fruntea Ligii maritime de la Delos, și Sparta, conducătoarea Ligii peloponesiace.

496 (sau 499). Potrivit tradiției istoriografice latine, dictatorul Postumius Albus înfrînge în **bătălia de la lacul Regillus** (loc neidentificat) armata Ligii latine; în 493, consulul Spurius Cassius încheie cu latinii un tratat *(foedus Cassianum)*, la care aderă în 486 și hernicii, și care asigură Romei preponderența în Latium. ● Cercetările moderne au văzut însă în aceste evenimente reflectarea unei situații istorice reale abia la jumătatea sec. IV. În sec. V, multe dintre luptele și cuceririle atribuite de tradiție Romei aparțin întregii Ligi latine, multe din coloniile înființate sînt ale orașelor Ligii latine și nu ale Romei. Datorită poziției sale periferice în Latium, Roma, oraș membru al Ligii, a reușit treptat să-și asigure o anumită autonomie în cadrul acesteia, dar nu să o și domine. După înlăturarea stăpînirii etrusce, atît Roma cît și celelalte orașe din Latium cunosc, în sec. V, asemenea celor grecești din sud, presiunea crescîndă a populațiilor umbro-sabellice din munți, încît sînt obligate să ducă dificile lupte de apărare. Despre începutul unei politici ofensive a Ligii latine se poate vorbi numai din ultimele decenii ale sec. V.

494/493. Prima secesiune a plebeilor *(secessio plebis in montem sacrum)*. Retrași pe Muntele sacru (după alte surse pe colina Aventin), ei obțin instituirea unei noi magistraturi — tribunatul plebei. Anual, din rîndul plebeilor sînt aleși doi tribuni *(tribuni plebis)*, avînd ca principală îndatorire apărarea intereselor clasei lor *(ius auxilii)*; tribunii plebei aveau dreptul să se opună prin *veto* oricărei hotărîri luate de magistrați sau senat împotriva unui plebeu. Inviolabilitatea persoanei lor *(sacrosanctus)* atrăgea asupra celui vinovat de lezare (fie că era consul, senator sau simplu cetățean) executarea lui fără judecată. Puterea lor înceta în afara zidurilor orașului și în timpul unei dictaturi. Numărul tribunilor plebei crește la 4 (471 î.e.n.), 5 (457 î.e.n.), apoi la 10 (449 î.e.n.). Rolul lor sporește pe măsură ce adunările plebeilor pe triburi *(concilia plebis tributa)*, pe care le convoacă și prezidează, reușesc să-și impună hotărîrile *(plebiscita)* aristocrației. Tribunii sînt secundați de doi edili ai plebei *(aediles plebei)*.

480. Concomitent cu campania regelui persan Xerxes împotriva Greciei (și în înțelegere cu acesta), Cartagina declanșează o ofensivă împotriva orașelor grecești din Sicilia. Victoria hotărîtoare asupra forțelor cartagineze repurtată la Himera de Gelon, tiranul Siracuzei, în alianță cu

Theron din Acragas, înlătură pentru șapte decenii pericolul expansiunii punice în insulă.

474. Înfrîngerea flotei etrusce la **Cumae (Kyme)** de către Hieron I, tiranul Siracuzei, marchează începutul declinului puterii maritime etrusce. Sfîrșitul influenței politice etrusce în Campania și Latium.

451. La cererile repetate ale plebei de codificare a legilor cutumiare, este aleasă, potrivit tradiției, o comisie de 10 senatori *(decemviri legibus scribundis)*, prezidată de Appius Claudius, însărcinată cu redactarea unui cod de legi și cu exercitarea temporară a puterii supreme în locul consulilor. Aspirațiile plebei vizau obținerea egalității cu patricienii în fața legilor, precum și consemnarea acestora în scris, căci exercitarea justiției se afla exclusiv în mîna preoților și magistraților patricieni. Misiunea și autoritatea comisiei, care nu a reușit să-și încheie activitatea pînă la sfîrșitul anului, sînt reînnoite în 450, printre membrii ei fiind admiși acum și reprezentanți ai plebeilor. Ea a redactat (în această perioadă nu au fost aleși nici consuli, nici tribuni ai plebei sau alți magistrați) un cod de legi gravat pe 12 table de bronz, numit ulterior *Legea celor XII table (lex duodecim tabularum)*, care a fost expus în for (originalele au fost distruse în timpul incendiului galic din 387). Din primul cod scris din istoria Romei ni s-au păstrat pasaje în citatele juriștilor, istoricilor și gramaticilor secolelor următoare, care l-au considerat izvorul întregului drept public și privat roman. *Legea celor XII table* reflectă situația social-economică și religioasă a Romei sec. V, cînd vechile legături gentilice sînt pe cale de dispariție, cînd proprietatea privată s-a consolidat, iar împărțirea societății în clase antagonice se adîncește, cînd familia devine celula de bază a societății în detrimentul gintei. În pofida persistenței unor rămășițe gentilice (legea talionului, dreptul tatălui de a-și vinde copiii ca sclavi), a severității multor prevederi, apariția unor legi scrise constituie un element de progres pentru societatea romană. Ideea egalității cetățenilor în fața legii este enunțată, chiar dacă nu este aplicată în practică.

447. Instituirea unei noi magistraturi — *quaestura*, cu atribuții administrativ-financiare. Inițial sînt aleși doi questori pentru administrarea tezaurului public *(aerarium populi Romani)*; numărul lor este ridicat la 4 în 421 î.e.n.

(cînd magistratura devine accesibilă și plebeilor), apoi la 8 (267 î.e.n.), iar în 81 î.e.n. la 20.

445. *Lex Canuleia de conubio patrum et plebis* (Legea asupra căsătoriei dintre patricieni și plebei), votată la propunerea tribunului plebei C. Canuleius, anulează interdicția căsătoriei dintre patricieni și plebei (cuprinsă și în *Legea celor XII table)* și recunoaște legitimitatea acestor uniuni; marchează un moment de seamă al luptelor dintre plebei și patricieni. Un alt proiect de lege inițiat de Canuleius, vizînd deschiderea accesului plebeilor la consulat, întîmpină opoziția înverșunată a patriciatului.

444. Hotărîre a senatului privind posibilitatea înlocuirii celor doi consuli printr-un colegiu al tribunilor militari cu puteri consulare *(tribuni militum consulari potestate)*. Colegiul celor 3—8 tribuni (magistratură accesibilă și plebeilor) înlocuiește între 444—367 î.e.n., în repetate rînduri, îndeosebi după 408 (între 391—367 nu există decît un singur colegiu consular) magistratura consulatului. Prin instituirea noului colegiu, patriciatul încerca să răspundă gravelor probleme militare impuse de conflictele externe, făcînd o concesie plebeilor, dar barîndu-le totodată deplinul acces la consulat.

443. Data tradițională a instituirii censurii. O dată la 5 ani, *comitia centuriata* alege din rîndul foștilor consuli, pe o durată de 18 luni, doi censori *(censores)* cu obligația realizării recensămîntului cetățenilor *(census)*, înscrierii fiecărui cetățean într-un trib teritorial și, după avere, într-o centurie, supravegherii moravurilor *(cura morum)*. Prin *lex Ovinia* (312 î.e.n.?), censorii primesc dreptul de a stabili lista *(album)* celor 300 de senatori, de a admite noi reprezentanți în acest for *(lectio senatus)* sau de a-l epura de acei membri vinovați de încălcarea moravurilor *(senatu movere)*. În 351 censura devine accesibilă plebeilor, iar în 339 *lex Publilia Philonis* stipulează obligația ca unul dintre censori să fie plebeu.

443. Fondarea, în Golful Tarent, pe locul vechiului Sybaris, a unei noi colonii grecești — Thurioi (Thurii). La acțiunea de colonizare, inițiată de atenianul Pericle sub faldurile panelenismului, participă istoricul Herodot, arhitectul Hippodamos din Milet, filozofii Protagoras din Abdera și Empedokles din Agrigentum. Confruntată cu atacurile popoarelor italice și cu rivalitatea Tarentului, Thurioi va apela în 282 la protecția Romei.

templelor, pieţelor, a tezaurului, se îngrijesc de construcţiile urbane şi aprovizionarea oraşului.

360. Nou raid celtic în Italia centrală; atacuri celtice în această regiune se repetă în 351, 350, 338, fără consecinţe grave.

358. Tratat de alianţă între Roma şi oraşele Ligii latine, care acceptă suzeranitatea Romei.

356. Plebeii cuceresc dreptul de a fi aleşi ca dictatori. Din sec. IV această magistratură intră în declin, nemaifiind întîlnită după 202 î.e.n. (Sulla şi Caesar vor da un nou conţinut dictaturii).

354. Primul tratat dintre Roma şi Confederaţia triburilor samnite, îndreptat în primul rînd împotriva pericolului galic.

cca 350. Datează primele vestigii care atestă stabilirea unei colonii romane la Ostia, din care se va dezvolta un important port (şi bază navală la vărsarea Tibrului în Marea Tireniană), moment care atestă trezirea interesului Romei pentru problemele comerţului din Mediterana Occidentală.

348. **Tratat între Roma şi Cartagina** (al doilea tratat romano-cartaginez, potrivit adepţilor informaţiei lui Polybios, primul tratat menţionat de Titus Livius) care fixează zonele de influenţă ale celor două state în Mediterana Occidentală. Cartagina recunoaşte hegemonia Romei în Latium şi permite accesul negustorilor romani în Cartagina şi Sicilia; Sardinia, Africa de Nord şi Spania le sînt însă interzise.

343. Ameninţat de presiunea şi raidurile samniţilor în Campania, oraşul **Capua** încheie un tratat de alianţă cu Roma. Intervenţia Romei în Campania declanşează lupta pentru hegemonie în Italia centrală între Roma şi Confederaţia samnită, deschizînd drumul Cetăţii Eterne spre dominaţia întregii peninsule.

343—272. Epoca războaielor romano-samnite. Stăpînă în Latium, Roma devine vecina Confederaţiei triburilor samnite din zona muntoasă a Apeninilor, cea mai importantă forţă militară a peninsulei. Timp de 6—7 decenii Roma este angrenată într-un conflict decisiv pentru hegemonia Italiei centrale şi meridionale, cel mai dur cu care fusese confruntată pînă la această dată. Deşi pe o treaptă de dezvoltare social-economică inferioară romanilor (necunoscînd viaţa urbană şi organizarea statală), vitejii munteni din Samnium luptă în primele trei războaie cu forţe egale Romei (343—341, 328—304 şi 298—290), fiind treptat izolaţi şi numai în cursul unui nou război (282—272) înfrînţi şi supuşi.

343—341. Primul război dintre Roma şi samniţi. Victoriile romane de la Muntele Gaurus (343) şi de la Suessula (343) aduc Campania şi oraşul Capua în sfera de influenţă romană.

340—338. Războiul latinilor. Îngrijorate de prezenţa garnizoanelor romane în Campania, oraşele Ligii latine (fără Lavinium, Ardea, Sutrium şi Nepet) se răscoală împotriva Romei, aliindu-se cu volscii, auruncii, sidicinii precum şi cu oraşele Capua şi Cumae. După ce desprind din această coaliţie pe campanieni, legiunile romane, sprijinite de contingente samnite, obţin victoriile de la Suessa Aurunca şi Capua. Liga latină este dizolvată, redusă la o simplă uniune sacrală *(feriae Latinae)*, toate oraşele sînt legate direct de Roma prin tratate bilaterale. O parte din Campania devine *ager publicus*. Hegemonia Romei în Latium este acum irevocabilă.

338. Censul înregistrează 165 000 de cetăţeni mobilizabili în statul roman.

338—264. Dacă pentru a-şi impune dominaţia în Latium, Roma a avut nevoie de trei secole, în mai puţin de şapte decenii ea va deveni hegemonul întregii Italii. ● Încheierea confruntării dintre plebei şi patricieni prin statuarea deplinei egalităţi a contribuit la o relativă consolidare internă a statului şi la constituirea unui nou echilibru. Teoretic magistraturile sînt deschise tuturor cetăţenilor; în realitate, de egalitatea dobîndită nu au profitat decît vîrfurile bogate ale plebei care, aliindu-se cu patriciatul înstărit, au constituit o nouă pătură conducătoare exploatatoare exclusivistă, *nobilitas* (nobilimea), care monopolizează senatul şi magistraturile. Acest cerc se restrînge din sec. II la 30—40 de familii; numai puţini *homines novi* (care nu aveau strămoşi senatori), precum M. Porcius Cato, C. Marius sau M. Tullius Cicero au putut să pătrundă în noua castă conducătoare, fapt care a accentuat caracterul oligarhic al republicii romane ● Pe eşichierul italic Roma destramă puterea acelor popoare care ar fi putut aspira la hegemonia peninsulei: Confederaţia triburilor samnite, Uniunea oraşelor etrusce, triburile celtice sau oraşele elene din Graecia Magna şi, prin sistemul ingenios al alianţelor şi coloniilor militare, devine stăpîna necontestată a ţinutului cuprins între Alpi şi strîmtoarea Messinei. ● Din punct de vedere cultural aceste evenimente au însemnat, implicit, şi un statornic contact spiritual cu populaţiile peninsulei, de cultură greco-etruscă, şi mai ales cu aceea elenă din Magna Graecia şi Sicilia. Templele şi clădirile publice ridicate sînt împodobite cu sculpturi aduse din oraşele greceşti ca pradă de război, iar picturile şi sculpturile realizate la Roma sînt ele însele opere ale artiştilor greci. Lenta absorbţie a cul-

turii grecești de-a lungul a cîteva secole va provoca însă la Roma totodată un efort de creație propriu. Literatura latină înregistrează astfel în sec. III primele ei opere, specifice acestei faze de adaptare și asimilare. Dacă Livius Andronicus, care, prin traducerea sa, face cunoscută romanilor *Odiseea*, este mai mult un „educator" decît un creator, opera sa dramatică rezumîndu-se la simple prelucrări de piese grecești, în schimb Naevius și mai ales Plaut, ambii italici, reușesc să articuleze temele și subiectele mitologiei și teatrului grec în jurul problematicii proprii lumii romane, înscriindu-și numele, primul ca creator al epopeii naționale *(Bellum Punicum)*, cel de-al doilea ca cel mai mare autor comic roman.

336–323. **Domnia lui Alexandru Macedon,** cel mai însemnat cuceritor al lumii antice. După ce consolidează hegemonia Macedoniei în Grecia, Alexandru cel Mare traversează în 334 Hellespontul inaugurînd vestita sa campanie împotriva Imperiului persan. Noul imperiu, constituit de regele macedonean la capătul a 10 ani de lupte, timp în care a străbătut peste 18 000 km, se întinde de la Adriatică și Dunăre, în Egipt, Munții Caucaz și fluviul Indus. În acest spațiu, din simbioza orientalo-greacă va lua naștere civilizația elenistică. După moartea lui Alexandru cel Mare (323), vastul imperiu, disputat de generalii săi *(diadohi)*, se destramă; în urma a patru decenii de lupte se cristalizează trei mari state elenistice: **Regatul seleucid** în Orientul Apropiat și Mijlociu, **Regatul lagid** în Egipt, **Regatul macedonean** — hegemon în Peninsula Balcanică; la acestea se adaugă în sec. III–II î.e.n. o serie de regate mai mici: **Cappadocia, Pergam, Bithynia, Pontus, Armenia** ș.a. Antrenate în lupta pentru supremație în Mediterana Orientală, regatele elenistice vor ignora evoluția evenimentelor din Occident și ridicarea Romei.

327–304. Al doilea război cu samniții. Prin extinderea dominației sale în Campania și fondarea unor noi colonii (Fregellae ș.a.), Roma stînjenește transhumanța turmelor samnite spre bogatele pășuni ale litoralului și totodată drumul sării spre inima Apeninilor. În noul conflict, Roma încheie alianțe cu lucanii vizînd înconjurarea samniților și izolarea lor în patria muntoasă.

326. *Lex Poetelia Papiria de nexis* interzice vînzarea debitorului insolvabil ca sclav.

cca 323-cca 300. Tronul regatului Magadha este ocupat de Chandragupta, care întemeiază dinastia Maurya (324–187 î.e.n.) și pune bazele celui mai puternic stat

din istoria Indiei antice; în vremea suveranului Așoka (273–232) statul Maurya atinge apogeul puterii sale, înglobînd aproape întreaga Peninsulă Hindustan.

321. Atrasă într-o cursă în trecătoarea de la **Caudium,** armata consulilor Veturius și Postumius este obligată de generalul samnit Gavius Pontius să capituleze și apoi umilită (trece dezarmată prin jugul format de lănciile învingătorilor — „furcile caudine"). În urma acestei înfrîngeri, romanii pierd pozițiile strategice de la Luceria și Fregellae, fiind obligați să încheie o pace care durează 5 ani.

315. Samniții declanșează o dublă ofensivă — împotriva Latium-ului și a Apuliei. Înfrîngerea romanilor în bătălia de la Lautulae, adevărat Termopyle al Italiei centrale, are ca urmare trecerea unei părți a Campaniei împreună cu Capua în tabăra samnită. Samniții reușesc să creeze o largă coaliție antiromană la care aderă în 311 orașele etrusce, hernicii, aequii, sabelii, marsii, obligînd Roma la o luptă pe două fronturi.

312. **Censura patricianului Appius Claudius Caecus,** cea mai însemnată personalitate politică a epocii (consul în 307 și 296, dictator în 292 și 285). Măsurile sale în favoarea plebeilor, admiterea unor fii de liberți în senat, înscrierea ca cetățeni în triburile romane a unor persoane fără proprietate funciară *(humiles)*, dictate de necesitățile momentului, au stîrnit o puternică dispută în epocă. El inițiază construcția primei șosele romane, între Roma și Capua *(Via Appia,* prelungită ulterior pînă la Brundisium), și a primului mare apeduct din Cetatea Eternă *(Aqua Appia)*, în lungime de 15 km. Tot el este și primul autor latin cunoscut, din ale cărui lucrări (de gramatică, drept, morală) s-au păstrat doar cîteva fragmente.

306/305. **Roma** încheie un tratat comercial și de luptă comună împotriva pirațiilor cu insula **Rhodos**; primele legături diplomatice dintre lumea romană și cea elenistică.

306. Nou tratat romano-cartaginez.

304. Epuizarea forțelor beligerante duce la încheierea celui de-al doilea război samnit. Roma își consolidează hegemonia în Italia centrală, încheie tratate de alianță cu umbrii, aequii, marsii, în ale căror teritorii sînt implantate colonii latine și romane. Samniții își păstrează

independența, dar poziția romană se consolidează în Campania și Apulia.

300. *Lex Ogulnia* (impusă de tribunul plebei Q. Ogulnius Gallus) prevede reorganizarea colegiilor de preoți, dublarea numărului de *pontifices* și *augures* în rîndul cărora sînt admiși pentru prima dată și plebei, consfințind astfel egalitatea religioasă a plebeilor cu patricienii. Primul mare pontif *(pontifex maximus)* plebeu este menționat însă abia în 254.

cca 300. Roma bate cele mai vechi monede de bronz *(aes grave)*, care înlocuiesc bucățile de aramă sau bronz a căror valoare era echivalentă cu greutatea lor.
— Este realizat de către un artist anonim bustul de bronz cunoscut sub numele *Brutus de pe Capitoliu*, cel mai vechi portret roman cunoscut, semnificativ pentru tradiția realistă a artei latine.

cca 300—292. Conflict între **Dromichaites,** conducătorul geto-dacilor din Cîmpia munteană, și Lysimachos, regele Traciei elenistice. Respingerea celor două campanii organizate la nordul Dunării de suveranul elenistic și salvgardarea independenței lor constituie o **strălucită afirmare a geto-dacilor în istoria sud-estului european.**

298—290. Al treilea război cu samniții, declanșat în urma apelului lucanilor la ajutorul Romei. Constituirea unei largi coaliții italice compusă din samniți, sabini, etrusci, gali, hernici impune romanilor un efort militar și financiar neobișnuit.

295. Bătălia de la Sentinum (N Umbriei), în care sînt angajate cele mai mari efective militare (cca 80 000 de soldați) care s-au ciocnit pînă la această dată pe un cîmp de luptă italic. Armata romană sub conducerea lui Q. Fabius Rullianus obține o dificilă, dar răsunătoare victorie asupra forțelor unite ale samniților, etruscilor, senonilor și umbrilor, al cărei ecou se face simțit și în lumea greacă.

290. Ca urmare a victoriei lui L. Papirius Cursor la Aquilonia (293) și a campaniilor lui Q. Fabius Rullianus și M. Curius Dentatus în Samnium, Confederația triburilor samnite este constrînsă să încheie pace cu Roma, care anexează o mică parte din Samnium, iar samniții sînt legați de statul roman printr-un tratat de alianță. Autoritatea Romei se exercită acum asupra unei suprafețe de 80 000 km².

287. Noua secesiune a plebeilor, pe muntele Ianiculum *(secessio in montem Ianiculum)*, se încheie cu deplina recunoaștere a egalității lor cu patricienii în cadrul statului roman. Prin *lex Hortensia de plebiscitis* hotărîrile plebei *(plebiscita)* întrunite pe triburi *(concilia plebis tributum)* devin obligatorii pentru întregul popor roman, fără aprobarea prealabilă a senatului. ● Veridicitatea informației transmise de istoriografia tradițională, potrivit căreia *lex Valeria Horatia* din 449 î.e.n. și *lex Publilia Philonis* din 339 î.e.n. prevedeau deja obligativitatea plebiscitelor, după aprobarea prealabilă a senatului, este contestată de istoriografia recentă.

285—282. Război împotriva triburilor celtice ale senonilor și boiilor din NE Italiei. După respingerea invaziei senonilor în Etruria, ținutul lor de baștină, *Ager Gallicus*, este pustiit, apoi anexat de Roma, care înființează colonia Sena Gallica. Coaliția celților boii și a etruscilor este înfrîntă în bătălia de la lacul Vadimo (283) de P. Cornelius Dolabella.

282. Amenințată de atacurile lucanilor, colonia greacă din Golful Tarent Thurioi solicită ajutorul Romei, care instalează aici o garnizoană. Garnizoane romane sînt de asemenea instalate la Rhegion, Locroi și Crotona. Demonstrația unei flote romane de 10 nave în Golful Tarent este socotită de tarentieni o încălcare a tratatului încheiat cu Roma în 303/302 (care interzicea pătrunderea navelor romane în această zonă) și declanșează riposta bogatei colonii grecești. Flota romană este atacată și garnizoana romană din Thurioi izgonită. În fața iminenței conflictului cu Roma, Tarentul se aliază cu samniții, lucanii și brutii și solicită în 281 ajutor regelui Epirului, Pyrrhos.

282—272. Conflictul cu Tarentul introduce Roma în politica Italiei meridionale și constituie totodată prologul implicării ei în lupta pentru hegemonie în Mediterana Occidentală. În acest context se desfășoară cel de-al patrulea război samnit, soldat cu completa înfrîngere a acestui popor și cu desființarea Confederației triburilor samnite.

280 (primăvara). Răspunzînd chemării Tarentului, **Pyrrhos** debarcă cu o armată de 25 000 oameni și 20 de elefanți în Apulia. ● Urmaș al lui Alexandru cel Mare, rege al Epirului (306—302 și 297—272), rege al Macedoniei

(288–284), înrudit cu marii *diadohi* (Demetrios Poliorcetes, Ptolemaios I) și cu tiranul Siracuzei, Agathokles, diplomat și general talentat (Hannibal îl considera cel mai important după Alexandru Macedon), Pyrrhos urmărea constituirea unui mare regat elenistic în Occident sprijinindu-se pe cetățile grecești din Italia meridională și Sicilia.

280. Bătălia de la Herakleia. În fața armatei lui Pyrrhos, organizată după modelul falangei macedonene, și a elefanților, care își fac acum pentru prima dată apariția în Italia, legiunile romane suferă o grea înfrîngere pierzînd 1/3 din efectivul lor. Ajuns la 60 km de Roma, condotierul elenistic propune încheierea păcii, ofertă respinsă însă de senat la recomandarea lui Appius Claudius Caecus.

279. În condițiile conflictului cu Pyrrhos, în portul Ostia ancorează o flotă cartagineză care încurajează rezistența Romei împotriva regelui Epirului; este încheiat un nou tratat romano-cartaginez.

279. În bătălia de la Ausculum (Apulia) regele epirot repurtează o nouă victorie, scump plătită însă, asupra armatei romane („victorie à la Pyrrhos").

279. Censorii înregistrează 287 000 de cetățeni romani mobilizabili; 292 000 în 268.

279/278. Invazia celților în Peninsula Balcanică, în cursul căreia sînt jefuite celebrele sanctuare grecești de la Delphi. O parte a celților revine în NV peninsulei, fondînd orașul Singidunum (actualul Belgrad), alta întemeiază în Tracia efemerul Regat de la Tylis, iar o a treia traversează Hellespontul stabilindu-se în centrul Asiei Mici, în regiunea care primește numele de Galatia.

278–276. Expediția lui Pyrrhos în Sicilia, ca aliat al cetăților grecești din insulă, amenințate de ofensiva cartagineză. La solicitarea Siracuzei și a altor colonii grecești, Pyrrhos trece în Sicilia unde repurtează o serie de victorii asupra forțelor cartagineze, fără a reuși să cucerească puternicul oraș Lilybaeum. În urma nemulțumirilor trezite printre aliații greci și a lipsei de sprijin, Pyrrhos renunță la ideea invaziei Africii de Nord cartagineze și revine în vara anului 276 în Italia. În anii 278, 277, 276, analele romane înregistrează victorii asupra lucanilor, brutilor și samniților.

275. Înfrînt în bătălia de la Maleventum (oraș numit după victorie Beneventum) din Samnium de către armata

romană condusă de M'. Curius Dentatus, Pyrrhos se reîntoarce în toamna anului 275 în Grecia, unde moare, trei ani mai tîrziu, în luptele de stradă din Argos.

275–272. După victoria de la Maleventum, lucanii și brutii se supun, confederația samnită se destramă, orașele Crotona, Locri devin aliate Romei. **Victoria repurtată asupra lui Pyrrhos,** cu un viu ecou în întreaga lume greacă, **include Roma în rîndul marilor puteri din bazinul Mării Mediterane.**

273. Primul tratat de prietenie *(amicitia)* încheiat de Roma cu Egiptul elenistic cu ocazia sosirii unei ambasade lagide pe malul Tibrului.

272. Capitularea Tarentului. Printre captivii aduși la Roma se numără și tînărul grec Livius Andronicus care va fi primul poet de limbă latină al cărui nume ni s-a păstrat.

270. Colonia greacă Rhegion, din extremitatea de SV a peninsulei, ocupată în 280 de mercenari campanieni, este cucerită de Roma, care devine astfel stăpîna întregii Italii între Arno și Rubicon și strîmtoarea Messinei.

cca 270. Roma bate primele monede de argint proprii, după model grecesc. Din 210 î.e.n. se generalizează denarul *(denarius)*, valorînd 10 ași de bronz.

268. Roma supune regiunea Picenum, o parte a triburilor picentilor fiind strămutată în Golful Salerno.

266. Supunerea triburilor salentinilor din SV Peninsulei Italice.

265. În urma unui asediu, ultimul oraș etrusc independent, Volsinii, este cucerit de romani.

264–133. Războaiele care fac din Roma prima putere mediteraneană provoacă mutații profunde în viața economică și socială a statului. Eforturile militare prelungite, pe teatre de război tot mai îndepărtate de Italia, rup țărănimea, care alcătuia baza legiunilor romane, de loturile ei de pămînt. Mica proprietate țărănească este lovită de expansiunea marilor latifundii, de rolul dobîndit de sclavi în munca cîmpului, de concurența cerealelor ieftine din provincii, de tulburările declanșate prin generalizarea economiei monetare. Toate acestea au ca urmare începutul crizei agriculturii italice, soldate cu întărirea latifundiilor muncite de sclavi, cu pauperizarea masivă a țărănimii și transformarea ei în plebe urbană sărăcită. Afluxul impresionant de sclavi lovește și în activitatea plebei urbane (mici negustori, meseriași, muncitori). Drumul spre magistraturi, implicit spre comanda armatelor și administrarea provinciilor, care ofereau, în noile condiții, perspectiva unei îmbogățiri rapide, era deschis aristocrației de votul plebei, coruptă în acest scop cu diverse favoruri (distribuirea de avantaje materiale, banchete, jocuri de gladiatori). Concurența muncii servile, avuțiile oferite de cuceri-

rea unor teritorii străine și transferate parțial plebei urbane, prin intermediul categoriilor îmbogățite în schimbul opțiunilor electorale, o transformă treptat pe aceasta într-o clasă parazitară. Roma, cu sistemul de conducere și aparatul propriu unui oraș-cetate, este chemată acum să facă față unor probleme legate de purtarea unor războaie îndepărtate, de administrarea numeroaselor ținuturi cucerite, de necesitatea unei politici externe complexe; toate acestea provoacă tensiuni și conflicte interne între categorii sociale diferite sau rivalități acerbe în însuși cadrul păturii conducătoare ca și între popoarele supuse și metropola opresoare. Conflictul dintre sclavi, deveniți principala clasă antagonică, și proprietarii de sclavi marchează profund ultimele două secole de existență a republicii. ● Dacă confruntarea pentru hegemonia Mediteranei Occidentale din timpul primelor două războaie punice (264—201) a fost de o excepțională înverșunare, în expansiunea spre Orient romanii întîlnesc statele elenistice antrenate deja pe panta declinului. Abila politică a înaintării pas cu pas, excluderea soluțiilor aventuriste, au făcut ca triumful Romei să fie irezistibil și ireversibil. Macedonia elenistică, cel mai puternic dintre adversari, este desființată (168) la capătul a trei războaie, oferind prin capitularea ei cheia supunerii întregii lumi grecești. Mai dezbinată decît oricînd, aceasta își încheie definitiv în 146 o strălucită existență politică milenară. Procesele centrifuge din regatele seleucid și lagid, vaste structuri teritoriale lipsite de o coeziune internă organică, cît și rivalitatea dintre ele sînt subtil exploatate de diplomația romană pentru a le elimina de pe scena politică. Practic, în 133 Roma nu mai are nici un adversar, real sau potențial, în întreaga lume mediteraneană, care să i se poată opune cu șanse de succes. ● Contactul direct cu Elada și cu lumea orientală accentuează penetrația elenismului în viața și cultura romană. Devenită o necesitate politică, cunoașterea limbii grecești facilitează accesul la tezaurul gîndirii elene, atît prin intermediul cărților (acum sînt constituite și primele biblioteci la Roma), cît și grație prezenței — în capitala Republicii — a unor mari oameni de cultură. Astfel scepticul Carneades, peripateticianul Critolaos, stoicul Diogenes și mai ales Panaitios, cel mai de seamă filozof stoic al vremii, difuzează în cercurile aristocrate filoelene ideile și preceptele acestor curente filozofice. Prin lecțiile sale, Crates din Mallos, șeful școlii filologice din Pergam, trezește interesul pentru studiile de limbă, iar Polybios consacră un spațiu larg din istoria sa universală Cetății Eterne, inaugurînd perioada de „maturitate" a istoriografiei romane. Legătura tot mai strînsă cu cultura greacă se dovedește deosebit de fecundă și în planul literaturii. Cu opera lui Ennius, *Annales (Anale)*, romanii dobîndesc prima mare epopee națională, iar comediile lui Terențiu ating adevărate valori clasice. Excesele la care se ajunge deseori în rapida elenizare a vieții romane determină în unele cercuri o adevărată reacție. Din această atitudine izvorăște opera lui Cato cel Bătrîn, unul dintre cei mai mari moraliști ai antichității, apărător, în discursurile sale, al vechii tradiții și austerități romane, și autor al primei lucrări de istorie în limba latină, *Origines*. Degradarea moravurilor, luxul și rafinamentul nefiresc atrag, de asemenea, ironia necruțătoare a lui Lucilius, creatorul satirei ca gen literar. Mari progrese înregistrează în această perioadă elocința romană, ilustrată de nume ca Scipio Aemilianus, Servus Sulpicius Galba și mai ales de cei doi frați Gracchi, Tiberius și Caius.

264—146. Epoca războaielor punice. Interferența sferelor de interese ale Romei și Cartaginei în Sicilia declanșează, după aproape trei secole de relații pașnice, confruntarea decisivă pentru hegemonia bazinului occidental al Mediteranei, încheiată cu completa dispariție din istorie a unuia dintre beligeranți. Primele două din cele trei războaie punice (264—241, 218—201 și 149—146) reprezintă cea mai dificilă și totodată cea mai glorioasă confruntare militară a statului roman de la înființarea sa, în vremea lui Hannibal fiind pusă sub semnul întrebării însăși supraviețuirea cetății.

264—241. Primul război punic. Stăpînă a întregii Italii pînă la strîmtoarea Messinei, Roma intră în contact cu principalele forțe ale Siciliei — Siracuza și Cartagina. Chiar dacă izbucnirea conflictului a fost accidentală, declanșarea lui era inevitabilă. Primul război purtat de Roma în afara hotarelor Italiei inaugurează o nouă etapă în politica sa expansionistă, soldată cu cucerirea de noi teritorii, care primesc un nou statut, cel de *provincia*.

264. Mamertinii din Messana (azi Messina) solicită ajutorul Romei împotriva lui Hieron II, regele Siracuzei (269—215), care asedia orașul. ● Mercenari de origine oscă din Campania, mamertinii făcuseră parte din armata lui Agathokles, regele Siracuzei, după moartea căruia (289 î.e.n.) ocupaseră orașul Messana de pe litoralul estic al Siciliei. Creind aici un mic stat propriu, mamertinii întreprindeau frecvente raiduri de jaf în ținuturile învecinate. Sub presiunea crescîndă a armatelor siracuzane, mamertinii apelează inițial la sprijinul militar al Cartaginei (care trimite o mică garnizoană în oraș), apoi la cel a, Romei. După lungi deliberări și șovăieli ale senatului *comitia centuriata* din Roma votează acordarea ajutorului cerut. Garnizoana cartagineză este obligată să părăsească orașul, iar consulul Appius Claudius Caudex instalează trupe romane în citadelă.

264/263 (iarna). Tratat de alianță între Siracuza și Cartagina; o armată siracuzano-cartagineză atacă fără succes Messana.

263. Sub presiunea celor două armate romane debarcate în Sicilia, **Siracuza** este obligată să încheie pacea cu Roma (plătind o despăgubire de război de 100 de talanți de argint) și, în virtutea noului tratat de alianță, să-și alăture forțele campaniei anticartagineze. Politica statornic proromană urmată de **Hieron II** pînă la moartea sa (215)

va asigura Siracuzei (a cărei autoritate se limitează acum la SE insulei) o ultimă epocă de independență și prosperitate.

262. După ce obțin ralierea Segestei, forțele romane încep asediul orașului Acragas, (Agrigentum), transformat de cartaginezi într-o puternică bază în NE Siciliei. La capătul unui asediu de șase luni orașul este cucerit, iar 25 000 de locuitori vînduți ca sclavi. În urma raidurilor tot mai frecvente ale navelor cartagineze pe coastele Italiei, Roma, cu sprijinul orașelor etrusce și grecești aliate *(socii navales)*, începe construcția unei importante flote de război (după modelul *penterelor* cartagineze).

262. Bătălia navală din dreptul coloniei grecești Mylae de pe coasta de N a Siciliei. Apelînd la metoda abordajului *(corvi)* pentru a folosi superioritatea infanteristului roman asupra celui cartaginez, flota romană (140 de nave) comandată de C. Duilius obține prima ei victorie navală (50 din cele 130 de vase cartagineze sînt distruse sau capturate). În Forul din Roma este înălțată o coloană împodobită cu ciocurile corăbiilor cartagineze capturate *(columna rostrata)*.

259. O puternică flotă și un corp expediționar roman conduse de consulul L. Cornelius Scipio cuceresc orașul Alalia (Aleria) din Corsica și asediază fără succes cetatea Olbia din Sardinia. Lărgirea ariei geografice a confruntării romano-cartagineze evidențiază clar transformarea ei într-o luptă pentru dominația Mediteranei Occidentale.

259. Conjurație a sclavilor din Roma aliați cu *socii navales*.

257. C. Atilius Regulus pustiește așezările punice din insula Malta (Melita), anexată definitiv de romani în 218 î.e.n. și administrată de guvernatorul Siciliei.

256. Victorioși la **Ecnomos** (S Siciliei), într-una dintre cele mai mari bătălii navale ale antichității, romanii hotărăsc să deschidă un nou teatru de război în N Africii. Comanda corpului expediționar debarcat pe teritoriul african (15 000 de pedeștri și 500 de cavaleri) este încredințată consulului **M. Atilius Regulus,** care obține o primă victorie în lupta de la Adys și cucerește apoi orașul Tunes. Descurajată, Cartagina inițiază tratative de pace. Condițiile extrem de severe avansate de Regulus și sosirea la Cartagina a unui talentat comandant de oști, spartanul **Xanthippos,** reînvie spiritul de rezistență punic. După ce reorganizează armata cartagineză, Xanthippos, familiarizat cu arta militară elenistică, folosește cu ingeniozitate superioritatea cavaleriei și a elefanților, obținînd în bătălia de la Tunes, din primăvara anului 255, o strălucită victorie asupra lui Regulus care este făcut prizonier. Ofensiva romană din Africa se încheie cu eșec total.

255. Flota romană care îmbarcase resturile corpului expediționar roman din Africa este distrusă de o puternică furtună la Camarina.

254. Romanii cuceresc importantul centru cartaginez din V Siciliei, Panormos (azi Palermo); tentativa punică de a-l recuceri în 250 eșuează.

cca 250. Arsakes, conducătorul răscoalei triburilor iraniene ale parților împotriva dominației Regatului seleucid, întemeiază dinastia Arsacizilor, iar urmașul său Tiridates pune bazele Regatului part. În existența sa de aproape cinci secole Regatul part, care în sec. II î.e.n. se întinde de la Eufrat la Munții Hindukuș și fluviul Indus, se va erija în continuator al Imperiului ahemenid, devenind principalul adversar al Romei în Orient.

249. Flota romană a consulului P. Claudius Pulcher este înfrîntă de cea cartagineză cu ocazia tentativei de a ocupa pe calea mării orașul Drepana (azi Trapani) din NV Siciliei (orașul va fi cucerit prin surprindere abia în 242 de flota consulului C. Lutatius Catulus).

247. Hamilcar Barcas („Fulgerul") preia comanda forțelor cartagineze din Sicilia. General talentat și tenace, Hamilcar (tatăl lui Hannibal) reorganizează trupele punice din insulă și adoptă o nouă tactică, de uzură, în confruntarea cu romanii, rămînînd neînfrînt pînă la încetarea ostilităților. El creează o puternică bază strategică la Heirkte (la 12 km NV de Panormos) apoi, în 244, o alta pe muntele Eryx de unde hărțuiește forțele romane care asediau orașele Lilybaeum și Drepana, organizînd în același timp raiduri navale pînă pe coasta Campaniei.

242. După ce pierduse de la începutul războiului în luptele navale dar mai ales în timpul unor furtuni peste 650 de nave, Roma inițiază, cu un mare efort economic, construcția unei noi flote de 200 de *pentere*.

241 martie. Noua flotă romană, comandată de C. Lutatius Catulus, obține în **bătălia de la insulele Aegates** o strălucită victorie asupra celei cartagineze. Întreruperea legă-

turilor cu Sicilia și epuizarea resurselor proprii obligă Cartagina să solicite încheierea păcii, ale cărei condiții sînt tratate cu romanii de către Hamilcar.

241 (toamna). Încheierea păcii romano-cartagineze. Cartagina abandonează toate posesiunile din Sicilia și se obligă la plata unei despăgubiri de război de 3 200 talanți de argint (eșalonați pe 10 ani). Victorioasă la sfîrșitul celor 24 de ani ai primului război punic, Roma se impune ca principala putere militară a Occidentului, afirmîndu-se ca egala marilor regate elenistice din Mediterana Orientală. Cu excepția teritoriului statului siracuzan (a cărui suveranitate este recunoscută), întreaga Sicilie este organizată ca prima provincie romană; în scurt timp ea va deveni grînarul statului roman. Semnificative pentru efortul Romei sînt pierderile deosebit de grele din tabăra italică, estimate la cca 300 000 de oameni. Dacă censul din anul izbucnirii războiului indica 292 000 de cetățeni mobilizabili, cel din 247 î.e.n. consemna numai 240 000, cifră ce relevă pierderea, în acești ani, a cca 1/5 din numărul cetățenilor.

241–238. Marea răscoală a mercenarilor cartaginezi din Africa de Nord. Imposibilitatea Cartaginei înfrînte de a plăti mercenarilor repatriați din Sicilia solda datorată declanșează o puternică răscoală a acestora, la care se raliază triburi libiene și chiar unele orașe punice, nemulțumite de hegemonia metropolei (Utica, Hippo Diarrhytos ș.a.). La capătul unui sîngeros război de peste trei ani, generalii Hamilcar și Hannon reușesc să înfrîngă forțele răsculaților conduse de libianul Mathos, de grecul Spendios și de celtul Autharitos (care asediaseră însăși Cartagina) și să reocupe orașele rebele.

240. Este prezentată la Roma prima prelucrare latină a unei piese grecești, aparținînd lui **Livius Andronicus,** traducătorul *Odiseii* în limba latină.

238. În urma unei răscoale a mercenarilor cartaginezi din Sardinia, Roma, profitînd de războiul din Africa de Nord, ocupă atît Corsica cît și Sardinia pe care le transformă apoi în 227 în cea de-a doua provincie romană sub autoritatea unui pretor. Ocuparea celor două insule pe care, sub amenințarea unui nou război, Cartagina este obligată s-o recunoască, sporește resentimentele metropolei punice față de Roma.

238–218. Campanii în N Italiei (Gallia Cisalpina), declanșate de pătrunderea unor noi valuri celtice de peste Alpi, încheiate prin cucerirea teritoriului dintre Alpi și Pad (locuit de triburi celtice) de către statul roman.

237. Numit strateg al Hispaniei, **Hamilcar Barcas** inițiază o politică de cuceriri în S Peninsulei Iberice (ținutul celor mai bogate mine de argint ale lumii antice), pentru a compensa pierderea de către Cartagina a Siciliei, Corsicii și Sardiniei. La îndelungatele lupte cu triburile celtibere, soldate cu constituirea unui adevărat imperiu colonial cartaginez în jumătatea meridională a Hispaniei, participă și fiul lui Hamilcar, Hannibal (n. 247/246 î.e.n.), pus de tatăl său, la vîrsta de 9 ani, să jure ură veșnică Romei.

235. Prezentarea pe scenele Romei a primei tragedii latine, operă a lui **Cnaeus Naevius** din Campania. Din cele 6 tragedii și 30 de comedii ale căror titluri ne sînt cunoscute, precum și din epopeea *Bellum Punicum* s-au păstrat numai cîteva fragmente.

229. Moartea lui Hamilcar Barcas în Spania, într-o luptă cu tribul celtiber al oretanilor. Ginerele său Hasdrubal devine comandantul suprem al trupelor cartagineze din peninsulă; în 227 el fondează orașul Carthago Nova care va fi principalul centru punic al teritoriilor nou cucerite.

229–228. Primul război iliric marchează cea dintîi intervenție romană în Peninsula Balcanică. Întărirea tînărului stat ilir care, sub conducerea reginei Teuta, cucerește în 230 o parte a Epirului, ocupă insula Corcyra și începe asediul orașelor grecești Issa și Epidamnos (viitorul Dyrrhachium), punînd în nesiguranță comerțul din Adriatică, determină o ripostă romană promptă. O flotă comandată de consulii Cn. Fulvius Centumalus și L. Postumius Albinus debarcă la Apollonia, despresoară Epidamnosul și obține din partea aventurierului grec în soldă iliră, Demetrios din Pharos, predarea Corcyrei. Teuta este obligată să cedeze partea meridională a regatului său lui Demetrios din Pharos (devenit aliat al Romei), se angajează să respecte libertatea comerțului din Italia și Grecia, iar orașele elene de pe țărmul iliric trec sub protectoratul roman. Expansiunea romană în spațiul balcano-dunărean, care face acum primii pași, se va încheia definitiv abia peste trei secole, odată cu cucerirea regatului dac al lui Decebal.

228. Roma, care în primul război iliric se prezentase propagandistic ca apărătoare a orașelor elene, trimite o solie în Grecia, primită cu onoruri la Corint și Atena. Acceptarea romanilor ca participanți la jocurile istmice și la misterele eleusine indică o schimbare în atitudinea lumii grecești față de cea romană, scoasă acum din categoria „barbarilor".

226. O solie romană încheie cu Hasdrubal „tratatul Ebrului", care delimitează sferele de influență romane și cartagineze în Peninsula Iberică. Îngrijorată de expansiunea punică și alertată continuu de colonia greacă Massalia, Roma stabilește fluviul Ebru ca limită nordică a posesiunilor Cartaginei în Spania.

225–222. **Război împotriva celților** din N Italiei, declanșat de invazia unei coaliții formate din insubri, boii, taurini, în Etruria. După o victorie la Clusium, rămasă fără urmări, armata celtică este surprinsă la cap Telamon (225) de forțele consulilor L. Aemilius Papus și C. Atilius Regulus, suferind o înfrîngere dezastruoasă (40 000 de morți și 10 000 de captivi). După ce consulul C. Flaminius Nepos traversează în 223 fluviul Po și obține victoria de la Classis, în anul următor romanii cuceresc Acerrae și Mediolanum, puternice centre celtice din Gallia Cisalpina. Prin construcția viei Flaminia între Roma și Ariminum (223) și prin fondarea, în 218, a coloniilor militare de la Placentia (azi Piacenza) și Cremona, se încheie cucerirea și anexarea teritoriului dintre Pad și Alpi populat de celți. Întreaga Italie este unificată sub hegemonia Romei.

221. La moartea lui Hasdrubal, forțele cartagineze din Spania îl proclamă la 25 de ani pe **Hannibal comandat suprem** al armatei, alegere confirmată de conducerea metropolei sub presiunea demosului cartaginez. General și strateg genial, om politic și diplomat de talent, Hannibal se va impune drept unul din cei mai străluciți comandanți de oști ai antichității, afirmîndu-se timp de două decenii ca cel mai înverșunat și periculos adversar cunoscut de Roma pînă la acea dată.

221. Se încheie procesul de unificare a Chinei realizat de Shih-Huang-ti (246–210), suveranul regatului Ch'in. În timpul domniei sale este realizat la hotarele de nord ale Imperiului „Marele zid chinezesc" (4 000 km).

219. Al doilea război iliric. Încercarea lui Demetrios din Pharos, dinastul Illyriei septentrionale, de a se emancipa

de sub autoritatea romană și de a se alia cu Macedonia elenistică determină o campanie condusă de consulul L. Aemilius Paulus care cucerește orașele Dimale și Pharos, izgonindu-l pe Demetrios. Coasta Illyriei trece sub stăpînirea Romei.

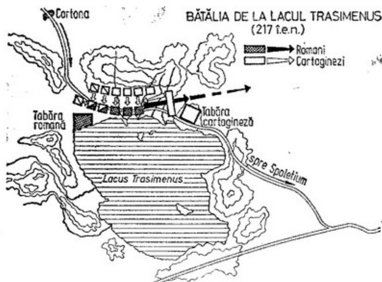
219. Hannibal începe asediul orașului iberic **Saguntum,** situat pe malul drept al fluviului Ebru (în sfera de influență cartagineză, dar legat, din cca 231, de Roma printr-un tratat de prietenie); în 220 î.e.n. o solie romană ceruse generalului cartaginez să nu intervină în conflictele interne ale orașului. La capătul unui asediu de opt luni, lipsit de sprijinul militar al Romei, orașul este cucerit de Hannibal, eveniment considerat în antichitate drept cauza declanșării celui de-al doilea război punic.

218. *Lex Claudia de modo navium* (legea Claudia asupra mărimii navelor) interzice reprezentanților ordinului senatorial dreptul de proprietate asupra vaselor mai mari de 330 de amfore. Intreprinderile comerciale și financiare le sînt astfel interzise senatorilor, a căror bază economică rămîne marea proprietate funciară, în timp ce calea ordinului ecvestru spre activitatea pecuniară este larg deschisă.

218 mai. Hannibal traversează fluviul Ebru pentru a asigura cucerirea întregii peninsule. După ce solia romană sosită în metropola punică nu obține dezavuarea și rechemarea lui Hannibal, Roma declară război Cartaginei.

218–201. **Al doilea război punic.** Refacerea rapidă a Cartaginei, consolidarea noului ei imperiu din Peninsula hispanică, teama Romei de renașterea puterii cartagineze, de ambițiile tînărului ei strateg, declanșează o nouă confruntare între cele două mari puteri. Dacă Italia va rămîne în perioada 218–204 principalul teatru de război, operațiunile militare se vor desfășura însă în întreaga Mediterană Occidentală, în Spania, Sicilia, N Peninsulei Balcanice, Africa de Nord; de data aceasta supremația maritimă va aparține Romei.

218 august. După declarația de război romană, Hannibal traversează cu o armată de 50 000 de pedeștri, 9 000 de cavaleri și 37 de elefanți Pirineii, inaugurînd vestita lui campanie împotriva Romei. Comandant al forțelor rămase în Spania devine Hasdrubal, fratele lui Hannibal. După ce forțează trecerea Rhônului, acesta dejoacă toate tentativele romane de a-i bara drumul, traversează cu

grele pierderi, în 15 zile, culmile înzăpezite ale Alpilor pătrunzînd pe neașteptate în octombrie 218 cu numai 20 000 de soldați și 6 000 de călăreți în N Italiei, în Cîmpia Padului. Rapiditatea manevrelor lui Hannibal a răsturnat toate planurile romanilor, care concentraseră după izbucnirea războiului două armate, una în Sicilia pentru a debarca în Africa de Nord, alta la Pisa pentru a trece în Spania; o a treia armată, alcătuită în grabă, încearcă zadarnic să-l împiedice pe Hannibal să traverseze Rhônul apoi să pătrundă în Italia. Raliindu-și celții recent supuși, din rîndul cărora își completează forțele, Hannibal înfrînge în două bătălii, pe rîurile **Ticinus** și **Trebia**, armatele consulilor P. Cornelius Scipio și T. Sempronius Longus. În Italia, Hannibal, urmărind în primul rînd distrugerea hegemoniei romane, se va erija în eliberator al popoarelor italice.

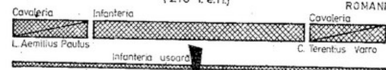
217 martie. Înaintînd spre S, Hannibal traversează Munții Apenini pătrunzînd în Etruria; pe malul nordic al **Lacului Trasimene** el surprinde și nimicește la 22 iunie 217 armata consulului Caius Flaminius (30 000 de oameni), care cade în luptă. În aceste condiții, Roma recurge la alegerea unui dictator în persoana lui Q. Fabius Maximus, denumit apoi *cunctator* pentru tactica sa de a evita orice luptă deschisă cu armata cartagineză. În pofida victoriilor obținute, Hannibal nu dispunea de resurse suficiente pentru a începe asediul unui oraș precum Roma; el inițiază o abilă politică încercînd să desprindă pe aliații italici de Roma în vederea izolării și slăbirii ei.

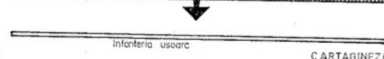
217. Cn. Cornelius Scipio Calvus (consul în 222) începe lupta împotriva forțelor cartagineze din Spania, obținînd o victorie navală la gurile fluviului Ebru. Lui i se alătură la scurt timp cu o a doua armată, fratele său, P. Cornelius Scipio (consul în anul 218, învinsul lui Hannibal de la Ticinus); împreună obțin în 215 o victorie lîngă Ibera asupra lui Hasdrubal și cuceresc în 212 Saguntum.

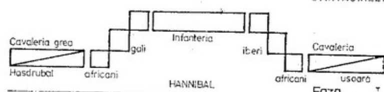
216 august 2. Bătălia de la Cannae. Politica de temporizare promovată timp de șase luni de dictatorul Q. Fabius Maximus și devastările cartaginezilor stîrnesc un val de nemulțumiri în tabăra romană. Condusă de cei doi noi consuli, L. Aemilius Paulus și C. Terentius Varro, armata romană, superioară numeric (80 000 de soldați față de cei 40 000 de cartaginezi), angajează la Cannae, în Apulia, o nouă confruntare deschisă cu Hannibal. Slăbind centrul și oferind atacului roman iluzia unei victorii ușoare, Hannibal reușește, grație solidității flancurilor și a manevrei de învăluire a cavaleriei cartagineze, o completă încercuire a armatei romane, care pierde pe cîmpul de luptă 45 000 de morți și 20 000 de prizonieri. **Cannae, cea mai gravă înfrîngere militară din istoria Romei,** devenită model al bătăliei de învăluire în istoria artei militare, îl situează pe Hannibal printre marii strategi ai antichității, alături de Alexandru cel Mare și Caesar. Roma continuă însă lupta.

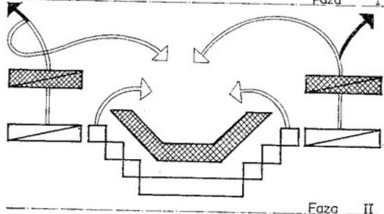
216—215. În urma victoriei de la Cannae Hannibal pătrunde în Campania, raliind taberei cartagineze triburile samniților și Capua, principalul oraș campanian; în schimb, numeroase alte populații italice și orașe (precum Nola, Neapolis și Cumae) rămîn fidele alianței romane. În 215 Cumae rezistă atacului cartaginez, dar orașele grecești Locri și Crotona din S Italiei își deschid porțile în fața lui Hannibal. Tot în acest an, strategul cartaginez primește primul ajutor trimis de metropolă (4 000 de mercenari numizi și 48 de elefanți), insuficient însă după aproape patru ani de lupte istovitoare.

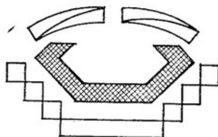
BĂTĂLIA DE LA CANNAE
(216 î.e.n.)

Faza III

215. La moartea lui Hieron II, fidelul aliat al Romei, partida filocartagineză în frunte cu Hieronymus raliază Siracuza de partea lui Hannibal.

215. Tratativele cartaginezo-macedonene determină pe Filip V, regele Macedoniei elenistice, să intre în război alături de Hannibal.

215–205. Primul război macedonean care, deşi angajează o parte din forţele romane în operaţiunile din NV Peninsulei Balcanice, nu uşurează în mod vizibil poziţiile lui Hannibal în Italia. Printr-o abilă diplomaţie Roma reuşeşte să-şi găsească în Liga etoliană (212) şi Pergam (211) aliaţi fideli în lupta împotriva lui Filip V care este obligat să-şi concentreze forţele în Tesalia, Eubeea, Pelopones şi Marea Egee.

213. Tarentul se alătură Cartaginei; în 212 Herakleia, Metapont şi Thurioi urmează exemplul fostei colonii lacedemoniene.

212. Tib. Sempronius Gracchus (consul în 215 şi 213), comandantul unei armate în Lucania, este înfrînt şi ucis de cartaginezi.

212. M. Claudius Marcellus cucereşte, după un asediu de peste un an, **Siracuza.** În timpul jefuirii oraşului un legionar îl ucide pe celebrul matematician şi fizician grec **Archimedes.** *„Noli turbare circulos meos* („Nu-mi strica cercurile") l-ar fi întîmpinat Arhimedes, absorbit în rezolvarea unei probleme de geometrie, pe ostaşul roman care, pătrunzînd în casă îi călcase desenele schiţate pe nisip. Siracuza îşi pierde independenţa, devenind reşedinţa guvernatorului Siciliei. Din acest an balanţa forţelor aflate în conflict se înclină lent, dar inexorabil în favoarea Romei. În pofida superiorităţii lui Hannibal pe cîmpul de luptă, depărtarea lui de bazele de aprovizionare din Africa de Nord şi Spania, precum şi tenacitatea şi puterea de rezistenţă romană macină treptat forţele cartagineze de pe solul italic. Hannibal a supraapreciat forţele centrifuge din cadrul sistemului hegemoniei italice a Romei; majoritatea popoarelor şi cetăţilor supuse rămîn fidele acesteia.

211. Pentru a veni în sprijinul Capua-ei aliate, asediată de romani, Hannibal întreprinde o diversiune de mare anvergură înaintînd spre Roma. Apariţia lui la porţile cetăţii provoacă o mare panică în oraş *(„Hannibal ad portas")*,

dar nu poate modifica cursul evenimentelor. Capua este cucerită și aspru pedepsită.

211. Moartea pe frontul din Spania a generalilor romani Cnaeius și Publius Cornelius Scipio, înfrînți de Hasdrubal și Mago (cel mai tînăr frate al lui Hannibal).

210. Investit la 25 de ani cu puteri proconsulare (primul cetățean care obține *imperium proconsulare* fără a fi îmbrăcat o magistratură publică), P. Cornelius Scipio (fiul lui Publius Cornelius Scipio căzut în 211) devine comandantul suprem al forțelor romane din Spania. Supralicitîndu-i calitățile, istoriografia romană a făcut din cel ce va căpăta numele de **Scipio Africanus Maior,** contraponderea ideală a genialului strateg cartaginez.

210. Cu ocuparea orașului Agrigentum, principala bază cartagineză din Sicilia, se prăbușește întreaga coaliție antiromană din insulă.

209. P. Cornelius Scipio cucerește Carthago Nova, principala bază cartagineză din Peninsula hispanică; în 208 el obține victoria de la Baecula asupra lui Hasdrubal Barca.

209. Forțele romane recuceresc Apulia cu orașele Brundisium și Tarent.

207. Bătălia de pe fluviul Metaurus. Tot mai izolat pe solul italic, Hannibal apelează la ajutorul fratelui său, Hasdrubal. Acesta, cu ultima armată cartagineză din Spania, reface drumul lui Hannibal dar, ajuns în Italia centrală, este înfrînt și ucis de trupele consulului Livius Salinator înainte de a face joncțiunea cu fratele său. Autoritatea lui Hannibal este redusă la o regiune din Bruttium.

206. Victoria lui P. Cornelius Scipio la Ilipa. Sfîrșitul dominației cartagineze în Spania. Fondarea coloniei Italica.

205. Pacea de la Phoinike între Roma și Macedonia elenistică încheie, pe bazele statu-quo-ului, primul război macedonean; Filip V renunță la alianța cu Hannibal.

205. Diversiunea lui Mago, debarcat în Liguria cu speranța declanșării unei răscoale antiromane în rîndul celților și ligurilor, nu mai influențează cursul evenimentelor.

204. Hannibal obține ultima sa victorie în S Italiei, la Crotona. **Publius Cornelius Scipio debarcă în N Africii** cu o armată de 35 000 de oameni, cucerește orașul Utica și obține alianța regelui numid Masinissa.

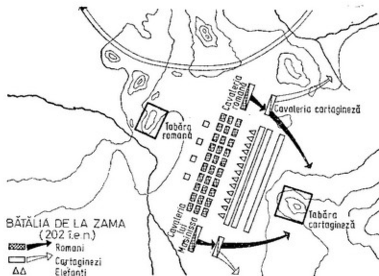
cca 204. Se stabilește la Roma **Q. Ennius,** originar din Rudiae (Italia meridională). Părinte al poeziei latine, Ennius a conturat în epopeea sa *Annales (Anale)*, 18 cărți, imaginea eroică a Romei legendare, preluată și dezvoltată în operele scriitorilor clasici (s-au păstrat cca 600 de versuri).

204. Este introdus la Roma cultul primei divinități orientale — Kybele (Magna Mater).

203. Succesele romane din Africa de Nord (victoria lui Scipio de la Tunes) determină rechemarea lui Hannibal. La capătul a 15 ani, acesta părăsește neînvins pămîntul Italiei.

202 octombrie 29. Bătălia de la Zama Regia. Noua armată cartagineză organizată în grabă de Hannibal nu poate rezista atacului roman, condus de P. Cornelius Scipio, cît și al cavaleriei numide a lui Masinissa. Înfrîntă, Cartagina solicită pacea.

201. Încheierea păcii, în condiții extrem de dure pentru Cartagina. Metropola punică renunță la toate posesiunile din Mediterana și din Spania, pierde o parte a teritoriului ei în favoarea regelui numid Masinissa, aliatul Romei, fiind obligată să predea întreaga flotă (cu excepția a 10 vase) și toți elefanții de luptă învingătorului. Cartagina se angajează să plătească o despăgubire de război

de 10 000 de talanți (200 de talanți anual timp de 50 de ani) și nu mai are dreptul de a angaja mercenari sau a purta război fără aprobarea Romei. Redusă la teritoriul african, Cartagina devine o putere locală fără nici un rol în relațiile internaționale. Foștii aliați ai lui Hannibal din Italia sînt pedepsiți, obligați să cedeze o parte a teritoriului lor pentru noile colonii fondate de Roma (Puteoli, Salernum, Crotona, Vibo), a cărei autoritate este consolidată în întreaga peninsulă. Lupta pentru hegemonie este definitiv tranșată în favoarea Romei, care devine cel mai puternic stat al Mediteranei Occidentale.

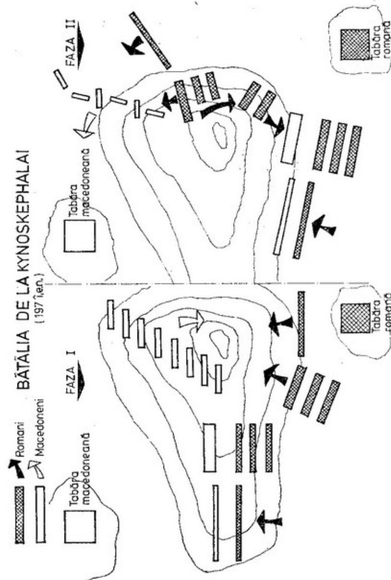
201 (toamna). O solie a Pergamului și Rhodosului, state aflate în război cu Macedonia, sosește la Roma și solicită ajutor împotriva lui Filip V. Refuzul regelui macedonean de a retroceda teritoriile cucerite în Asia Mică declanșează un nou **conflict romano-macedonean** (august 200 î.e.n.). Îngrijorată de succesele Macedoniei și de modificarea raportului de forțe din lumea elenistică, Roma se decide pentru un război preventiv, care inaugurează o nouă etapă în politica externă romană, caracterizată de un tot mai evident caracter expansionist. Intervenția romană se va încheia cu lichidarea întregului sistem de state elenistice (30 î.e.n.). În politica sa orientală, Roma va găsi în **Pergam** un aliat deosebit de fidel.

cca 200. Roma bate primele monede de aur *(aureus)*.

cca 200. Senatorul **Q. Fabius Pictor** redactează, în limba greacă, *Anale*, prima operă a istoriografiei romane, urmărind evoluția cetății de la origini pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război punic.

cca 200. Oroles, un rege dac din E Transilvaniei și S Moldovei, poartă luptă împotriva bastarnilor, neam germanic care încerca să se stabilească în ținuturile locuite de geto-daci.

200—197. Al doilea război macedonean. Roma își asigură neutralitatea Regatului seleucid, alianța Pergamului, Rhodosului și a Ligii etoliene. Bătălia de la Kynoskephalai (Tesalia) din mai/iunie 197 („Jena monarhiei macedonene") marchează triumful legiunii romane asupra falangei macedonene și decide soarta războiului. Filip V renunță la cuceririle din Grecia, Tracia și Asia Mică, la flota sa de război și este obligat să plătească o despăgubire de 1 000 de talanți.

197. Teritoriile cucerite de Roma în vremea celui de-al doilea război punic în Spania sînt organizate sub forma a două provincii — **Hispania Citerior** și **Hispania Ulterior.** Datorită rezistenței înverșunate a triburilor iberice și celtibere, cucerirea întregii Peninsule Iberice se încheie abia în vremea domniei împăratului Augustus. Răscoale ale populațiilor autohtone declanșate de spolierea la care sînt supuse izbucnesc în 197, 190, 181.

196 (primăvara). Consulul **T. Quinctius Flamininus,** învingătorul de la Kynoskephalai, proclamă la jocurile istmice de la Corint libertatea orașelor grecești aflate din vremea lui Filip II și Alexandru cel Mare sub hegemonia macedoneană. Declarîndu-se prietena orașelor grecești, Roma se erijează în garantul libertății lor, în realitate devine arbitrul Peninsulei Balcanice. Doi ani mai tîrziu, trupele romane, după ce participaseră, la solicitarea Ligii aheene, în anii 195—194 la o campanie împotriva lui Nabis, regele reformator al Spartei, părăsesc Grecia.

192. După înfrîngerea Macedoniei, Regatul seleucid, care cunoaște în vremea domniei lui Antiochos III cel Mare o nouă epocă de glorie, rămîne cel mai puternic stat elenistic. Încercările lui Antiochos (la curtea căruia se refugiase în 195 Hannibal, forțat cu un an înainte să-și părăsească patria) de a-și extinde după 196 dominația asupra Traciei stîrnesc opoziția Pergamului, Rhodosului și a Ligii aheene care apelează la sprijinul Romei. Refuzul lui Antiochos la cererea senatului roman de a acorda libertate orașelor grecești din Asia Mică declanșează războiul cu Roma. La chemarea Ligii etoliene Antiochos III debarcă în Grecia. Roma are ca aliați Pergamul, Rhodosul, Liga aheeană și Macedonia.

191. Bătălia de la Thermopyle. În pasul care leagă Grecia centrală de cea septentrională (cîmp de bătălie în 480 în războaiele medice, unde spartanul Leonidas înfruntă eroic armata persană), forțele romane îl înfring pe Antiochos, care este obligat să abandoneze Grecia și să se întoarcă în Asia Mică. În fața coastelor Asiei Mici, flota seleucidă este înfrîntă în bătăliile de la Korykos (191) și Side (190), ceea ce permite unei armate romane, în frunte cu L. Cornelius Scipio Asiaticus, dar condusă în realitate de fratele său, învingătorul lui Hannibal, să treacă Hellespontul.

190. Antiochos III este din nou învins în două mari bătălii care decid soarta războiului; la **Myonesos,** în apropiere de Efes (septembrie), flota seleucidă este distrusă, iar în decembrie, la **Magnesia,** în Lidia, cei 70 000 de soldați seleucizi nu pot rezista celor 30 000 de romani conduși de cei doi Scipioni. Regele seleucid solicită pace.

189. Armata romană din Asia Mică, sub comanda noului consul Manlius Vulso, organizează, la solicitarea orașelor grecești, o campanie împotriva galatilor, care se transformă într-o adevărată expediție de jaf.

189. În vederea consolidării stăpînirii romane în N Italiei, Roma fondează colonia de la Bononia, urmată în 183 de cele de la Parma și Mutina și în 181 de cea de la Aquileia.

188. Pacea de la Apameia (Phrygia). Regatul seleucid pierde posesiunile din Asia Mică pînă la Munții Taurus, cedează Romei întreaga flotă și plătește o despăgubire de război de 15 000 de talanți (în 12 ani). O parte din orașele grecești din Asia Mică își redobîndesc libertatea, importante teritorii revenind Pergamului și Rhodosului. **Statul roman devine arbitrul lumii elenistice.**

186. Senatul interzice la Roma și în restul Italiei cultul lui Dionysos (Bacchus).

184. Moartea lui T. Maccius Plautus, unul dintre cei mai mari poeți comici ai antichității, ale cărui comedii *(Amphitruo, Aulularia, Miles Gloriosus* ș.a.*)* s-au bucurat de un statornic succes, pînă în zilele noastre.

184. Începutul censurii lui M. Porcius Cato, rămasă celebră în analele Republicii prin severitatea măsurilor adoptate. Cato, *homo novus,* fiul unui cavaler din Tusculum, participă începînd cu bătălia de la Trasimene la cel de-al doilea război punic, are un rol decisiv în dobîndirea victoriei de la Thermopyle (191), este consul în 195, pretor în Spania, rămînînd pînă la sfîrșitul vieții un neobosit dușman al Cartaginei; cuvintele *Ceterum censeo, Carthaginem esse delendam (Pe de altă parte socot că, Cartagina trebuie distrusă)* revin obsedant în toate discursurile sale. Autor al primei opere istoriografice în limba latină, *Origines (Origini)* păstrată fragmentar, o istorie a Romei în 7 cărți de la fondarea cetății pînă în anul morții sale (149 î.e.n.), Cato se impune, mai ales prin numeroasele discursuri și prin tratatul *De agri cultura* (păstrat în întregime), ca întemeietorul prozei latine. Deși *homo novus,* Cato este principalul reprezentant al cercurilor

romane conservatoare, tradiționaliste din nobilitas care, tot mai îngrijorate de pătrunderea culturii eleniste în Italia, încearcă să-i opună revenirea la vechile valori morale romane *(mos maiorum)*.

183. În Bithynia, la curtea regelui Prusias I, unde se refugiase după înfrîngerea Regatului seleucid, se sinucide Hannibal. În același an, pe domeniul său Liternum din Campania, hulit, uitat, *„sine desiderio urbis"*, moare și învingătorul său, Scipio Africanul.

181. *Lex Cornelia de ambitu* condamnă luxul exagerat la Roma.

171—168. Al treilea război macedonean. Perseus, fiul lui Filip V, care ocupă în 179 tronul Macedoniei, continuă politica de reorganizare economică și militară a statului și încearcă să scoată regatul din izolarea diplomatică survenită după Kynoskephalai. La instigația Pergamului, Roma declară război Macedoniei, care este obligată să lupte pe trei fronturi (împotriva armatelor romane, ale Pergamului și ale dardanilor). La 22 iunie 168 legiunile lui L. Aemilius Paulus (fiul consulului căzut la Cannae) înfrîng la **Pydna,** în S Macedoniei, armata lui Perseus, care figurează apoi în triumful învingătorului la Roma. Sfîrșitul dinastiei Antigonizilor și al independenței statului macedonean — împărțit în patru regiuni autonome, tributare Romei.

168. În cursul celui de-al șaselea război sirian, care opune Regatul seleucid Egiptului ptolemeic, C. Popillius Laenas intervine în numele senatului roman cerîndu-i lui Antiochos IV după victoria de la Pelusium să înceteze operațiunile militare și să părăsească teritoriile cucerite. La Alexandria, unde solia romană prezintă suveranului seleucid ultimatumul senatului, Popillius Laenas trage un cerc pe nisip în jurul lui Antiochos IV, cerîndu-i răspunsul înainte de părăsirea acestuia, gest semnificativ pentru rolul Romei de arbitru al lumii elenistice.

167. L. Aemilius Paulus cucerește Epirul, aliat al Macedoniei, distruge 70 de localități și vinde ca sclavi 150 000 de captivi. Alte orașe grecești care manifestaseră simpatii pentru Macedonia trebuie să trimită ostateci la Roma. Printre cei 1 000 de ostateci ai Ligii aheene se numără și **Polybios** din Megalopolis, cel mai mare istoric grec al epocii elenistice, autorul unei istorii universale în

40 de cărți elaborată la Roma și consacrată evenimentelor dintre primul și cel de-al treilea război punic (264—146).

166. Este reprezentată la Roma *Andria (Fata din Andros)*, prima din cele șase comedii ale lui **P. Terentius Afer,** cel mai mare poet comic latin alături de Plaut.

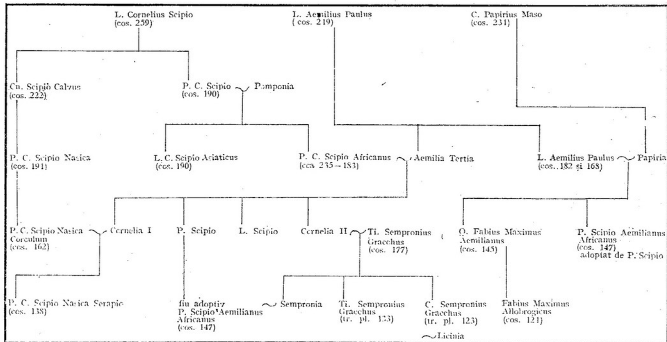
155. Sosirea la Roma a unei delegații ateniene alcătuită din filozofii Carneades din Cyrene, Critolaos din Phaselis și Diogenes din Seleucia; sporirea interesului pentru filozofia greacă în cercurile intelectuale romane.

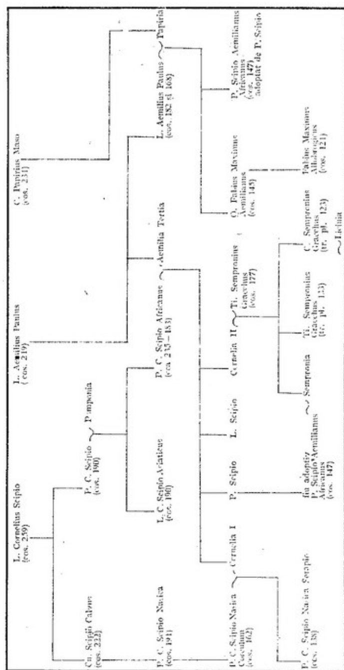
154. În V Peninsulei Iberice izbucnește răscoala lusitanilor împotriva Romei. Comandant din 147 al forțelor răsculate, păstorul **Viriathus** organizează un adevărat război de gherilă, înfrînge mai multe armate romane și, după ce-l obligă pe proconsulul Q. Fabius Maximus Servilianus să capituleze, încheie cu acesta, în 140, un tratat care recunoaște independența ținuturilor eliberate. În 139 Viriathus este însă asasinat la instigația lui Q. Servilius Caepio și răscoala reprimată.

149. Andriskos, un meșteșugar din Adramyttaion, oraș din Mysia, care, pe baza asemănării cu Perseus, fostul rege macedonean, pretinde a fi fiul acestuia (Pseudophilippos), devine conducătorul răscoalei antiromane a Macedoniei. Sprijinindu-se pe păturile populare, Andriskos înfrînge două armate romane, se proclamă rege la Pella, încearcă să stabilească relații cu Cartagina, dar în 148 este învins de Q. Caecilius Metellus și executat, doi ani mai tîrziu, la Roma. Cu acest prilej, Macedonia este transformată în provincie romană, înglobînd și Epirul și Illyria. După această dată, începe construcția viei Egnatia, drum care leagă portul Dyrrhachium de la Marea Adriatică de Thessalonic și Byzantion.

149—146. Al treilea război punic. Un conflict local din 151/150 al Cartaginei cu regele numid Masinissa constituie pentru Roma pretextul de a declara război vechii rivale cu o vizibilă grabă, sub acuzația încălcării tratatului din 201. Metropola punică acceptă capitularea imediată fără a schița nici un gest de apărare, predă romanilor întregul armament și 300 de ostateci dar, în momentul în care Roma înaintează o nouă serie de condiții — distrugerea orașului și mutarea locuitorilor la 10 mile de mare, Cartagina se răscoală sub conducerea lui Hasdrubal. Conducerea asediului, ce se dovedește deosebit de dificil, este preluată în 147 de P. Cornelius Scipio Aemilianus

PRINCIPALII REPREZENTANȚI AI GINȚILOR CORNELIA, AEMILIA, SEMPRONIA (SEC. III-II î.e.n.)

care, în primăvara anului 146, ia orașul cu asalt și, după 7 zile de lupte de stradă, îl distruge din temelii. 50 000 de locuitori sînt vînduți ca sclavi, iar teritoriul cartaginez formează noua provincie Africa, cu reședința la Utica.

146. Tensiunea dintre Roma și cetățile elene duce la răscoala Ligii aheene, ultima forță politică din Grecia, reprimată cu ușurință. După victoriile de la Skarpheia și Leukopetra, armata romană condusă de L. Mummius cucerește și distruge Corintul, vînzînd locuitorii orașului ca sclavi. Transformată în posesiune romană, Grecia este anexată după un timp provinciei Macedonia.

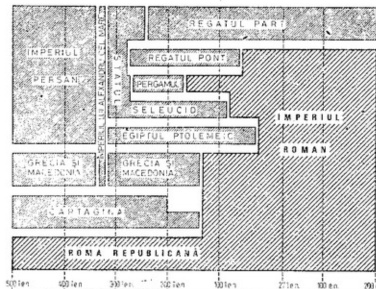
147. Censul înregistrează 320 000 de cetățeni romani.

cca 144. Panaitios din Rhodos, cel mai de seamă reprezentant al filozofiei stoice în sec. II î.e.n., se stabilește la Roma. Începutul răspîndirii stoicismului în societatea romană.

143—133. *Bellum Numantianum* („Războiul Numanției"), numit astfel după Numantia, centrul de rezistență al luptei antiromane a triburilor celtibere din N Hispaniei. În perioada 143—134 celtiberii resping atacurile conduse de Q. Pompeius, Popillius Laenas, Hostilius Mancinus. Numit în 134 comandant al forțelor romane din Spania, **P. Cornelius Scipio Aemilianus,** învingătorul Cartaginei, încercuiește Numantia, care este cucerită la capătul unei rezistențe eroice de 10 luni. Căderea Numanției în 133 marchează sfîrșitul rezistenței organizate a triburilor celtibere.

136—132. Prima mare răscoală a sclavilor din Sicilia. După unirea răsculaților, conduși de sclavul sirian din Apameia, **Eunus,** cu cetele cilicianului **Kleon,** care în 136 cucerise Agrigentum, autoritatea lor se extinde asupra întregii Sicilii, iar Eunus este proclamat rege sub numele de Antiochos. Statul sclavilor, cu capitala la Enna, bate monedă proprie și își organizează o armată care înfrînge trupele unui praetor, apoi trei armate consulare. Cu mari eforturi, consulul P. Rupilius reușește să înăbușe răscoala după cucerirea orașelor Tauromenion și Enna. Lupta sclavilor are un puternic ecou în întreaga lume mediteraneană.

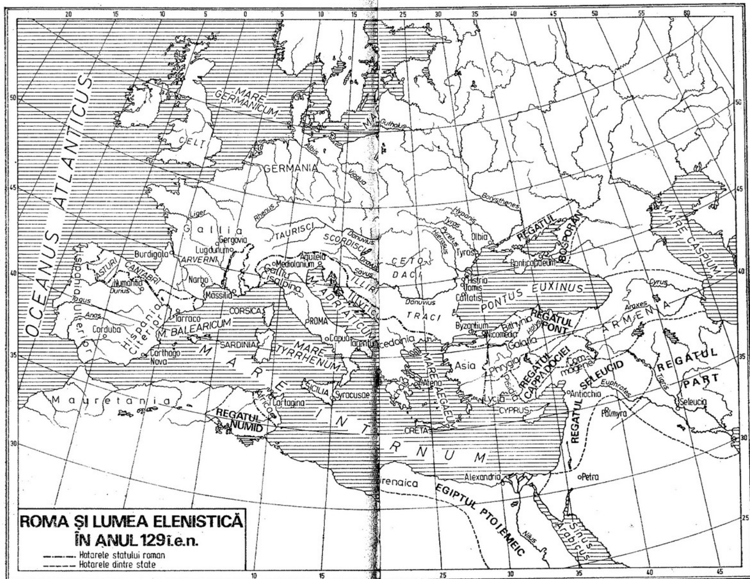
133. La moartea sa, Attalos III, ultimul suveran al Pergamului, desemnează prin testament statul roman ca moștenitor al regatului, acordînd totodată orașelor grecești de pe cuprinsul acestuia deplina autonomie.

Expansiunea Romei în epoca republicană

133–129. Răscoala lui Aristonikos. Fiu nelegitim al lui Eumenes II, Aristonikos denunță testamentul ultimului Attalid și devine conducătorul răscoalei antiromane a Pergamului. În scurt timp însă lupta de eliberare se transformă într-un adevărat război social. Sprijinindu-se pe păturile asuprite ale populației, sărăcimea rurală și urbană, sclavii și liberții, Aristonikos încearcă, sub influența utopiilor egalitariste elenistice, înființarea unui „stat al soarelui" *(Heliopolis)*, bazat pe egalitate și dreptate socială. Printre sfetnicii săi apropiați se numără și fostul dascăl și sfătuitor al lui Tiberius Gracchus, filozoful stoic Blossius din Cumae, care, după înfrîngere, se sinucide. Deși nu reușește ralierea orașelor grecești, în bătălia de la Leukai (129) Aristonikos învinge și-l capturează pe consulul P. Licinius Crassus, debarcat în 131 cu o armată în Asia Mică; regele Cappadociei, Ariarathes V, aliatul romanilor, cade și el în luptă. Noul comandant roman, consulul M. Perperna, izbutește după un prelungit asediu să înfrîngă forțele răsculate retrase în orașul Stratonikeia din Lidia și să-l captureze pe Aristonikos; deportat la Roma, acesta este ucis în închisoare. După zdrobirea ultimelor forțe răsculate de către M. Aquilius în 129, **teritoriul Pergamului este transformat în provincia Asia, prima posesiune romană din Orientul Apropiat.**

133–31. „Secolul revoluțiilor". Chiar dacă hotarele statului continuă să se lărgească spectaculos, iar Roma consemnează apariția unor dușmani relativ periculoși (cimbrii și teutonii, Mithradates VI Eupator), scena politică internă rămîne domeniul evenimentelor și mutațiilor decisive. Considerată epoca trecerii de la republica clasică la principat, secolul deschis de moartea violentă a lui Tib. Gracchus este o perioadă de criză a statului roman, marcată de profunde conflicte sociale și semnificative restructurări constituționale. Principala contradicție a societății izbucnește în cele mai ample și înverșunate răscoale ale sclavilor din întreaga antichitate (răscoala lui Andronikos, cele două războaie ale sclavilor din Sicilia, răscoala condusă de Spartacus). După eșecul reformelor democratice ale fraților Gracchi, societatea romană se împarte în două tabere dușmane: optimații (reprezentanții forțelor conservatoare — nobilimea, senatul) și popularii (noile forțe sociale, cavalerii, aristocrația municipală italică, plebea, avînd ca for Adunarea poporului) care-și vor disputa în sîngeroase războaie civile puterea. Reformele lui Marius transformă vechile legiuni romane într-o armată permanentă, de profesie (semimercenară), care devine un factor politic intern de primă importanță, instrument al ambiției unor personalități precum C. Marius, L. Cornelius Sulla, Cn. Pompeius, C. Iulius Caesar, Marcus Antonius sau C. Octavianus, dornice să dobîndească un rol decisiv în conducerea statului, în dauna structurilor tradiționale. Căci în acest secol instituțiile orașului-stat sînt depășite de sarcinile impuse de existența uriașului imperiu. ● Devenită cel mai mare centru al lumii antice, Roma beneficiază din plin de bogățiile ce se îndreaptă spre ea din toate zonele cucerite. Arhitectura și artele plastice își găsesc în acest context o funcționalitate specifică, contribuind la transformarea vizibilă a orașului, în care sînt executate importante lucrări publice (reconstrucția templului lui Iupiter Capitolinus și a sediului senatului — de către Sulla, construcția primului teatru de piatră de către Pompei, a Forum-ului Iulium și a Basilicii Iulia în timpul lui Caesar și Augustus etc.). Dacă în planul de construcție este păstrat vechiul tip italic, tehnica detaliilor (coloane, porticuri etc.) trădează puternice influențe grecești, edificiile acestei perioade anunțînd fuziunea între elementul roman tradițional și cel grec, desăvîrșită în epoca imperială. Sculptura și pictura romană, deși puternic concurate de cele de proveniență greco-orientală, își găsesc o linie de evoluție, a cărei trăsătură esențială o constituie realismul (portretele lui Sulla și Pompei, bustul lui Cicero, relieful istoric ce-și face acum apariția). Dezvoltarea urbanistică se face simțită și în alte locuri ale Italiei, marcînd începutul difuzării civilizației romane în teritoriile cucerite (Tibur, Praeneste și mai ales Pompei). Epocă de mare efervescență, sec. I î.e.n., îi atrage pe marii oameni de cultură ai vremii în arena luptelor. Dezvoltarea elocinței este o consecință firească a acestui climat (M. Antonius, L. Licinius Crassus și mai ales Cicero, care realizează în discursurile sale modelul stilului oratoric). La rîndul ei, practica oratorică are implicații fericite asupra evoluției

ROMA ȘI LUMEA ELENISTICĂ
ÎN ANUL 129 î.e.n.
Hotarele statului roman
Hotarele dintre state
OCEANUS ATLANTICUS
MARE GERMANICUM
CELT
GERMANIA
Albis
Viadua
Guthalus
Rhenus
Liger
Gallia
Gergovia
Lugdunum
Burdigala
ARVERNI
Narbo
Massilia
ASTURI
CANTABRI
Numantia
Durius
Tagus
Anas
Hispania Ulterior
Hispania Citerior
Corduba
Tarraco
Carthago Nova
M. BALEARICUM
CORSICA
SARDINIA
ROMA
Capua
Tarentum
Mediolanium
Aquileia
Gallia Cisalpina
M. ADRIATICUM
MARE TYRRHENUM
SICILIA
Syracusae
Cartagina
Africa
REGATUL NUMID
Mauretania
MARE INTERNUM
TAURISCI
SCORDISCI
Danuvius
Dravus
Savus
ILLIRI
CETO DACI
TRACI
Macedonia
Atena
MARE AEGAEUM
CRETA
Hypanis
Tyras
Hierasus
Olbia
Borysthenes
Histria
Tomis
Callatis
PONTUS EUXINUS
Panticapaeum
REGATUL BOSPORAN
Byzantium
Nicomedia
Bithynia
Galatia
Phrygia
Pisidia
Lycia
Asia
REGATUL PONT
Halys
REGATUL CAPPADOCIEI
Commagene
ARMENIA
Araxes
Cyrus
MARE CASPIUM
REGATUL SELEUCID
Antiochia
Euphrates
Tigris
Palmyra
Seleucia
REGATUL PART
CYPRUS
Alexandria
Cirenaica
EGIPTUL PTOLEMEIC
Nilus
Petra
Sinus Arabicus

limbii latine, care dobîndește un caracter modern, devenind un instrument supiu și adecvat comunicării literare. Lucrările lui Cicero (corespondența, tratatul de retorică, dialogurile filozofice) și Caesar (comentariile asupra războiului galic și civil) sînt capodopere ale prozei latine care atinge acum o incontestabilă maturitate. Aflată încă în pericada căutărilor, poezia înregistrează succese durabile prin didactica, dar proaspăta poezie a lui Lucretius *(De rerum natura)* și prin aceea a lui Catullus, creatorul genului liric latin. Disciplină cu o îndelungată tradiție, dreptul roman face noi pași în această pericadă, în care sînt formulate tezele sale fundamentale (Q. Mucius Scaevola, Servius Sulpicius Rufus). Devenită obiect de studiu în școli, alături de limba greacă, latina, structura și evoluția ei, sînt supuse unei ample dezbateri. În codificarea limbii, pe baza textelor autorilor vechi, ca și a uzului, un rol esențial au filologul L. Aelius Stilo Praeconinus și elevul său, eruditul M. Terentius Varro *(De lingua latina)*.

133. Tribunatul lui **Tiberius Sempronius Gracchus.** Aparținînd gintei plebee a Sempronilor, elev al filozofilor Blossius din Cumae și Diophantes, Tiberius Gracchus participă la asediul Cartaginei și la războiul din Spania. El constată ruinarea țărănimii romane, sporirea numărului de cetățeni lipsiți de proprietate, rolul crescînd al sclavilor de pe latifundii și, corolar al acestor fenomene, slăbirea forței armatei romane. În vederea însănătoșirii vieții economice și sociale, Tiberius Gracchus proiectează ample reforme pe care, devenit tribun al poporului, le expune în *comitia tributa*. Legea sa, care se afirma ca actualizarea uneia din sec. IV, stipula ca nici un cetățean roman să nu posede mai mult de 500 de *iugera* (125 ha) din *ager publicus*, restul pămînturilor urmînd a fi arendate țăranilor săraci sau lipsiți de pămînt. Întrucît tribunul plebei M. Octavius se face purtătorul de cuvînt al opoziției senatoriale, Tiberius Gracchus obține, act unic în analele Republicii, demiterea lui de către adunarea poporului, apoi votarea legii. Aplicarea ei întîmpină însă de la început numeroase dificultăți. În decembrie 133, cînd, în vederea continuării operei sale reformatoare (folosirea moștenirii lui Attalos III pentru înzestrarea noilor coloniști, adoptarea unei noi legislații judiciare și reducerea serviciului militar), Tiberius Gracchus candidează pentru alt mandat de tribun al poporului, în baza unui *senatus consultum ultimum* el este ucis pe Capitoliu, împreună cu 2—300 de adepți, de către reacțiunea senatorială în frunte cu marele pontif Scipio Nasica. Legea sa rămîne valabilă, dar aplicarea ei este paralizată. Asasinarea lui

relevă intensificarea, la Roma, a luptei dintre săraci și bogați, care îmbracă acum forme violente.

133. Întors de la asediul Numantiei, C. Lucilius, cavaler din Campania, publică primele din cele 30 de cărți de **Saturae** *(Satire)* care-l impun drept creator al satirei ca gen literar.

123 și 122. Tribun al poporului, **Caius Sempronius Gracchus** reia programul reformator al fratelui său. Pentru împlinirea transformărilor social-economice preconizate, Caius Gracchus, mai perspicace ca om politic și mai talentat ca orator decît Tiberius, caută să obțină sprijinul unor noi pături ale societății, încercînd totodată să reducă influența senatului. Astfel el impune votarea unor legi favorabile plebei urbane și cavalerilor, intervenind chiar în favoarea acordării cetățeniei romane aliaților italici. Datorită puternicei opoziții senatoriale, el nu reușește să obțină realegerea sa ca tribun al poporului în 121.

121. În cadrul tulburărilor sociale izbucnite la Roma, care degenerează în adevărate lupte de stradă, sînt uciși C. Gracchus și 3 000 de partizani ai săi. Încercările novatoare ale Gracchilor, cea mai importantă tentativă de reforme democratice din istoria Republicii, eșuează, dar evidențiază pregnant necesitatea transformării structurilor sociale, a rezolvării problemei agrare și democratizării instituțiilor. Atitudinea față de aceste probleme delimitează două facțiuni politice cristalizate acum — **optimații** (apărători ai intereselor aristocrației senatoriale conservatoare) și **popularii** (susținători ai intereselor cavalerilor și plebei), inaugurînd aproape un secol de aprige lupte social-politice interne.

cca 120. Crearea provinciei Gallia Narbonensis, prin care se asigură legătura dintre Hispania și Peninsula Italică.

113. **Bătălia de la Noreia** (Noricum). Armata romană, condusă de Cn. Papirius Carbo, suferă o grea înfrîngere din partea triburilor germanice ale cimbrilor și teutonilor. ● **Cimbrii și teutonii,** care populau Peninsula Iutlanda (actuala Danemarcă) și gurile Elbei, își părăsesc la cca 120 î.e.n. ținuturile de baștină migrînd spre S și ajungînd în regiunea Alpilor. Ei sînt primele populații germanice care își fac apariția în zona sud-europeană și intră în conflict cu Roma. După victoria de la Noreia, cimbrii și teutonii pătrund în Gallia și-l înfrîng în 109 pe consulul M. Iunius Silanus, iar în 107 tribul germanic al tigurinilor

învinge la Agen pe consulul L. Cassius Longinus. În 105 cimbrii și teutonii obțin două mari victorii asupra trupelor romane din S Galliei (legatul M. Aurelius Scaurus este înfrînt pe Rhône, iar consulul Cn. Mallius Maximus la Arausio), declanșînd o mare panică la Roma (*furor teutonicus*). În 105 cimbrii pătrund în Spania, iar teutonii pustiesc în continuare Gallia.

111—105. Războiul împotriva lui Iugurtha, regele Numidiei (*Bellum Iugurthinum*). ● Masinissa reunește în 203 la sfîrșitul celui de-al doilea război punic sub autoritatea sa ținuturile din V și S Cartaginei locuite de triburile nomade ale numizilor (berberi de origine hamită) și pune bazele unui stat aliat Romei, deschis influențelor culturii elenistice. Iugurtha, nepot al lui Masinissa, trimis de succesorul acestuia, Micipsa, cu un detașament numid la asediul Numantiei (134—133), este remarcat, datorită îndrăznelii sale, de Scipio Aemilianus și stabilește legături strînse cu numeroși reprezentanți ai nobilimii romane. La moartea lui Micipsa (118), Numidia este împărțită între fiii săi, Hiempsal, Adherbal și Iugurtha. Urmărind să rămînă singur stăpînitor, Iugurtha îl asasinează pe Hiempsal (117) și-l izgonește pe Adherbal — care solicită sprijinul Romei. Mituit de Iugurtha, L. Opimus, conducătorul soliei romane, îi acordă acestuia în 116 partea occidentală a regatului, iar lui Adherbal pe cea orientală, mai săracă. Asasinarea lui Adherbal în 112 și uciderea negustorilor romani din Cirta de către Iugurtha obligă senatul să-i declare război. Război care, din cauza venalității și decăderii nobilimii romane, se va prelungi timp de 6 ani. Primul comandant roman, L. Calpurnius Bestia, cumpărat de regele numid, încheie o pace favorabilă cu acesta; somat să se prezinte la Roma, Iugurtha îl asasinează aici pe Massisa, vărul și adversarul său politic, și părăsește nepedepsit orașul. Reîntors în Numidia, reîncepe lupta, iar generalii Sp. Postumius Albinus și Q. Caecilius Metellus care conduc armatele romane în perioada 110—108, deși obțin o serie de succese, nu reușesc să încheie războiul, ceea ce declanșează un val de nemulțumire la Roma.

107. Primul consulat al lui **Caius Marius,** un *homo novus*, fiul unui cavaler din Cercatae, general talentat, dar mediocru om politic. Fost legat al lui Q. Caecilius Metellus, Marius se angajează să încheie războiul cu Iugurtha.

Înfrînt la Muluccha și Cirta, acesta se refugiază la curtea regelui Mauretaniei, Bocchus I, care-l predă în 105 questorului lui Marius, L. Cornelius Sulla. După triumful lui Marius la Roma în 104, Iugurtha este executat în închisoare. C. Marius inițiază cea mai vastă reformă a armatei din istoria republicii.

106. M. Minucius Rufus, guvernatorul Macedoniei între anii 109—106, își serbează la Roma un triumf în urma respingerii unui atac al dacilor și scordiscilor în ținuturile din sudul Dunării.

104—101. Al doilea război al sclavilor din Sicilia. După unirea celor două mari grupări de sclavi, cea din V insulei, condusă de **Athenaion,** originar din Cilicia, cu cea din răsărit, condusă de **Salvius,** acesta este proclamat rege sub numele de Trypho. Profitînd și de concentrarea principalelor forțe romane în lupta din N împotriva cimbrilor și teutonilor, răsculații resping timp de trei ani cu succes toate atacurile. După moartea lui Salvius, Athenaion preia conducerea supremă, ocupă Makella și atacă Messana, dar este înfrînt și ucis de M. Acilius, locotenent al lui Marius, trimis în Sicilia după victoria de la Vercellae.

102. Reveniți din Spania în S Galliei, cimbrii decid, împreună cu teutonii, invadarea Italiei. Cimbrii și tigurinii pătrund în Noricum urmînd drumul dinspre NE, în timp ce teutonii și ambronii urmăreau să treacă din S Galliei în Italia septentrională. În **bătălia de la Aquae Sextiae** (actualul Aix-en-Provence), C. Marius, care își stabilise tabăra pe Rhône, îi înfrînge zdrobitor pe teutoni, care dispar din istorie. Între timp cimbrii traversează Alpii pătrunzînd în Italia; consulul Q. Lutatius Catulus se retrage cu armata sa pe malul drept al Padului.

101 iulie 30. Bătălia de la Vercellae. Armatele romane reunite sub comanda lui C. Marius nimicesc forțele cimbrilor. **Invazia germanică este respinsă.**

100. Legile propuse de tribunul plebei L. Appuleius Saturninus, sprijinit de pretorul Servilius Glaucia și de C. Marius, aflat la cel de-al șaselea consulat, care continuă tradiția Gracchilor, declanșează la Roma primele lupte de stradă între optimați și populari. Saturninus și Glaucia sînt uciși.

95. Consulatul juristului Q. Mucius Scaevola, autorul primului tratat metodic al dreptului civil roman.

cca 95. Tigranes I devine, cu sprijinul part, rege al Armeniei. Nucleu al statului Urartu, provincie asiriană, persană apoi seleucidă, ţinuturile de pe cursul superior al fluviilor Eufrat şi Tigru devin, după bătălia de la Magnesia (189), stat de sine stătător sub numele de Armenia. Căsătorit cu fiica regelui Pontului Mithradates VI, Tigranes va extinde efemer hotarele statului său prin cucerirea unor părţi ale Regatului seleucid (Siria de N, Cilicia, Fenicia), a unor părţi ale Cappadociei şi Mesopotamiei, şi va întemeia o impunătoare nouă capitală — Tigranocerta.

91. În urma asasinării tribunului plebei M. Livius Drusus, adept al reînnoirii legislaţiei Gracchilor şi al acordării de drepturi cetăţeneşti depline populaţiilor italice, izbucneşte „războiul aliaţilor". Opt seminţii (marsii, samniţii, picenţii ş.a.) se coalizează împotriva Romei şi creează un stat propriu cu capitala la Corfinium şi cu un senat de 500 de membri.

89. *Lex Iulia* urmată de *lex Plautia Papiria* acordă cetăţenia romană populaţiilor nerăsculate apoi şi celor răsculate de la S de Pad. Transformarea Romei dintr-un stat-cetate într-un stat teritorial.

89—84. Primul război mithradatic. Devenit în 120 suveran al Regatului Pontului din N Asiei Mici, **Mithradates VI Eupator** reorganizează după model grecesc armata şi iniţiază o ambiţioasă politică expansionistă. În 107 el devine suveran al Regatului Bosporan din peninsula Crimeea, cucereşte Colchida şi Armenia Minor, îndreptîndu-şi apoi atenţia asupra Asiei Mici. Obligat în 95 să dea curs somaţiei senatului roman de a părăsi Cappadocia şi Paphlagonia, creează un sistem de alianţe antiromane în care atrage pe Tigranes I, regele Armeniei, Partia. Profitînd de războiul aliaţilor, Mithradates declanşează în 89 primul din cele trei conflicte deschise cu statul roman (89—84, 83—81, 74—63), care vor face din el, după Hannibal, cel mai dîrz adversar al Romei republicane. La scurt timp de la izbucnirea războiului, întreaga Asie Mică se află în puterea suveranului Pontului, din al cărui ordin sînt ucişi într-o singură zi 80 000 de romani şi italici aflaţi pe pămîntul asiatic. Erijîndu-se în apărător al cetăţilor greceşti, el obţine ralierea Atenei, Spartei, Ahaiei, Beoţiei şi Eubeei la politica sa antiromană. Armata debarcată în 87 în Grecia sub comanda generalului Archelaos este înfrîntă în luptele de la Cheroneea şi Orchomenos de către **L. Cornelius Sulla,** care la 1 martie 86 cucereşte şi jefuieşte cumplit Atena. Prin pacea de la Dardanos, Mithradates este obligat să renunţe la toate cuceririle, promite o despăgubire de război de 2 000 de talanţi şi cedarea întregii flote.

89. L. Cornelius Sulla este ales consul pe anul 88, încredinţîndu-i-se comanda războiului împotriva lui Mithradates VI.

88. Intrat în conflict cu Sulla, tribunul plebei Sulpicius Rufus obţine retragerea comandei acordate acestuia şi încredinţarea conducerii operaţiunilor împotriva regelui Pontului lui Marius. Refugiat la Nola, în mijlocul legiunilor sale, Sulla porneşte cu ele împotriva Romei. Pentru prima dată în istoria sa oraşul este cucerit de un general roman. Marius şi partizanii săi, refugiaţi în Hispania, Africa, sînt declaraţi *hostes publici.* Instituirea unui regim în care autoritatea senatului este mult extinsă. Începutul războaielor civile la Roma între optimaţii conduşi de Sulla şi popularii în frunte cu Marius.

87. După preluarea de către Sulla a comandei operaţiunilor în războiul împotrivat lui Mithradates VI, popularii în frunte cu L. Cornelius Cinna acaparează puterea în Italia, cuceresc Roma şi-l declară pe Sulla *hostis publicus.*

86 ianuarie 13. Moartea lui Marius, în timpul celui de-al şaptelea consulat.

83 (primăvara). Debarcat în Italia, la Brundisium, în fruntea a 40 000 de soldaţi, Sulla înfrînge în bătăliile de la Tifata (83) şi Sacriportus (82) armatele popularilor.

83—81. În cel de-al doilea război mithradatic, regele Pontului respinge atacul lui L. Licinius Murena, determinat de nerespectarea prevederilor Tratatului de la Dardanos.

82 noiembrie 1. După o ultimă bătălie la porţile Romei, Sulla cucereşte oraşul, instituind o sîngeroasă dictatură personală (primeşte titlul de *dictator legibus scribundis et rei publicae constituende* pe termen nelimitat). Restaurarea autorităţii senatului ai cărui membri sporesc la 600. Valului proscripţilor îi cad victime peste 4 700 de cetăţeni romani, între care 40 de senatori şi 1 600 de cavaleri.

81. Prima apariţie în public a oratorului M. Tullius Cicero.

80—72. Quintus Sertorius continuă în Spania rezistența armată împotriva regimului instaurat de Sulla. Fiu de cavaler, Sertorius se remarcă în bătăliile de la Arausio și Vercellae, raliindu-se în 87 taberei lui Marius. Desemnat în 83 pretor al Hispaniei Citerior, dar izgonit doi ani mai tîrziu de forțele optimate, el se refugiază în Mauretania. În anul 80 el dă curs chemării triburilor lusitane răsculate împotriva Romei, devenind în următorii ani conducătorul unui regim independent de Roma, instaurat în partea de nord a Peninsulei Iberice. General talentat, om politic lucid și ponderat, Sertorius se străduiește să-și extindă autoritatea în întreaga Spanie, înfrînge armatele celor doi guvernatori, Q. Caecilius Metellus și M. Domitius Calvinus, repurtează o serie de victorii (la Lauro, Suero) asupra lui Cn. Pompeius sosit în 76 în Spania și încearcă să stabilească relații cu Mithradates VI. Constrîns din 75 să se rezume tot mai mult la operații defensive, el este asasinat în 72 de unul dintre locotenenții săi, M. Perperna, ultimele flăcări ale răscoalei fiind înăbușite de Pompei în 71.

79. Retragerea neașteptată a lui Sulla din viața politică și stabilirea sa pe domeniul de la Puteoli din Campania, unde moare în anul următor.

77. Prima apariție în viața publică a lui **Caius Iulius Caesar,** ca acuzator în procesul fostului guvernator Cn. Cornelius Dolabella. Nepot al lui Marius, căsătorit cu fiica lui Cinna (84), grațiat de Sulla în 82, Caesar (n. 100) se raliază la sfîrșitul deceniului 7 acțiunilor popularilor îndreptate împotriva aristocrației senatoriale.

75—74. C. Scribonius Curio, proconsulul Macedoniei, respinge o invazie a dacilor în Moesia și atinge Dunărea în zona Banatului, dar nu îndrăznește să traverseze fluviul.

74. Cyrenaica, regiune din N Africii, desprinsă din Egiptul lagid și lăsată Romei prin testament de către regele Ptolemaios Apion la moartea sa (96 î.e.n.), este organizată ca provincie (la care este anexată în scurt timp și insula Creta).

74. Nicomedes IV, suveranul Bithyniei, regat elenistic din NV Asiei Mici, lasă moștenire Romei statul său, care este organizat de Pompeius sub forma provinciei Pontus și Bithynia.

74—63. Al treilea război mithradatic, declanșat de invadarea Bithyniei de către regele Pontului. Înfrînt în

bătălia terestră de la Cizic și în cea navală de la Lemnos, Mithradates este obligat, după căderea orașului Kabira (72/71), să se refugieze la curtea regelui Armeniei, Tigranes, care refuză să-l predea lui L. Licinius Lucullus. Pătruns din nou în Bithynia și Cappadocia (68—67), Mithradates este înfrînt în anul 66 de Pompei în bătălia de pe rîul Lykos, se refugiază în Crimeea, dar este constrîns de o răscoală a fiului său Pharnaces să se sinucidă în 63.

73—71. **Marea răscoală a sclavilor din Italia, condusă de tracul Spartacus.** Adus ca prizonier de război în Italia, Spartacus evadează din școala de gladiatori din Capua, împreună cu 70 de celți și traci, refugiindu-se pe muntele Vezuviu. După înfrîngerea trupelor conduse de propretorul C. Claudius Glaber apoi de pretorul P. Varinius, răscoala se extinde în Campania și Lucania, rîndurile armatei lui Spartacus sporind la 40 000 apoi la 60 000 de oameni. În 72 armatele celor doi consuli, Cn. Cornelius Lentulus și P. Gellius Poplicolla, sînt înfrînte succesiv, Spartacus înaintînd spre N probabil cu intenția de a părăsi Peninsula Italică. Ajunși în N, după ce înfrîng la Mutina armata proconsulului C. Cassius Longinus, răsculații își schimbă planul și străbat, asemenea lui Hannibal, întreaga peninsulă pînă la Thurioi, înfrîngînd din nou, în Picenum, armatele celor doi consuli. Războiul ia o nouă turnură după preluarea comenzii de către M. Licinius Crassus, care-l izolează pe Spartacus în Bruttium și îl înfrînge în 71 în bătălia de pe rîul Silarius, după eșecul tentativei de a trece în Sicilia. 6 000 de sclavi sînt crucificați pe Via Appia, între Capua și Roma. Căzut în luptă, Spartacus devine încă din antichitate o figură legendară. Răscoala condusă de el rămîne în istorie ca cea mai importantă ridicare la luptă a celei mai exploatate clase a antichității.

72—71. Primul conflict dintre Roma și cetățile grecești de pe litoralul occidental al Pontului Euxin, care la începutul sec. I î.e.n. recunoscuseră suzeranitatea lui Mithradates VI Eupator. În urma unei campanii militare, M. Terentius Varro Lucullus, guvernatorul Macedoniei, obține recunoașterea autorității romane de către Apollonia, Mesambria, Callatis, Tomis, Histria, aliate, pînă la acea dată, ale regelui Pontului.

70. Consulatul lui Cnaeius Pompeius și M. Licinius Crassus. Modificarea legislației lui Sulla (reintroducerea magistraturii de tribun al poporului ș.a.). ● M. Licinius Crassus (n. 115), raliat în 82 taberei lui Sulla, devine în urma proscripțiilor cel mai bogat cetățean din Roma, ceea ce-i aduce cognomentul de Dives („Bogatul"). După victoria asupra lui Spartacus, asemenea lui Caesar și Pompei (dar inferior acestora), Crassus va urmări cu obstinație dobîndirea unei poziții singulare în stat, instituirea unui *principat* propriu. ● Om politic, general și organizator talentat, Cn. Pompeius (n. 106) se alătură în 83 lui Sulla, contribuind la victoria acestuia asupra popularilor, îi înfrînge pe partizanii lui Marius refugiați în Africa de Nord (82—81), apoi răscoala lui Sertorius din Spania (76—72) și ultimele rămășițe ale armatei lui Spartacus (71). Ambiția sa de a dobîndi conducerea supremă în stat se lovește de opoziția senatului, determinîndu-l să caute sprijinul maselor populare din Roma.

70—44. Domnia lui Burebista. Unind triburile geto-dace din spațiul carpato-dunărean, Burebista, cea mai strălucită personalitate din istoria acestui popor, pune bazele primului stat geto-dac centralizat și independent. După consolidarea internă a statului său, Burebista, excelent organizator, comandant de oști talentat, iscusit diplomat, inițiază o politică de recucerire a unor vechi ținuturi dacice și de cucerire a unor noi teritorii. În anii 60—59 î.e.n. el supune triburile celtice ale boiilor și tauriscilor de la Dunărea mijlocie și din Slovacia, iar după anul 55 î.e.n. cucerește întregul litoral al Mării Negre de la Olbia pînă la Apollonia, precum și regiunile dintre Dunăre și Balcani, devenind „cel dintîi și cel mai puternic dintre toți regii care au domnit peste Tracia, stăpînind toate ținuturile de dincoace și de dincolo de fluviu". Regatul său se profilează ca o reală amenințare pentru posesiunile romane din Peninsula Balcanică. După înfrîngerea lui Pompeius, Caesar însuși plănuia o expediție la Dunăre împotriva lui Burebista. Perioada de timp cuprinsă între domniile lui Burebista și Decebal reprezintă epoca de maximă înflorire a civilizației geto-dace.

69. În urma refuzului lui Tigranes de a-l preda pe Mithradates VI romanilor, generalul L. Licinius Lucullus pătrunde în Armenia și cucerește capitala Tigranocerta, dar o rebeliune a trupelor sale îl împiedică să exploateze victoriile obținute.

67. *Lex Gabinia* (votată la propunerea tribunului A. Gabinius) îi acordă lui Pompei, pe o perioadă de 3 ani puteri extraordinare *(imperium maius)* asupra Mării Mediterane și a coastelor ei, o armată de 20 de legiuni și 500 de nave pentru curățirea acestor regiuni de pirați. Dînd dovadă de un talent organizatoric de excepție, Pompei reușește să se achite de această misiune în numai trei luni. Cn. Pompeius este desemnat drept comandant suprem al forțelor romane din Asia, în urma unei cuvîntări a lui Cicero.

66. Tigranes capitulează în fața lui Pompei, dar își menține tronul Armeniei, ca rege clientelar; este însă obligat să cedeze toate cuceririle, precum și regiunea de la apus de Eufrat (numită Armenia Minor), atribuită inițial Cappadociei, apoi Galatiei, Pontului, pentru a fi transformată, sub Vespasian, în provincie romană. ● Fixîndu-și hotarele răsăritene pe Eufrat, statul roman devine vecinul Regatului part, singura putere a Orientului care poate contesta hegemonia romană. În conflictele care vor opune din sec. I î.e.n. pînă în sec. VI e.n. pe romani (apoi bizantini) parților (ulterior sasanizilor), Armenia va constitui un stat tampon, obiect al țintelor expansioniste ale ambelor imperii. ● Campanii ale lui Pompei în regiunea Mării Caspice și a Caucazului.

65. Primul contact dintre Statul arsacizilor și Roma. Pompei arbitrează un diferend armeano-part.

64—63. Reorganizarea Orientului de către Cn. Pompeius. Regatul seleucid este desființat și transformat în provincia Siria; Pontul occidental și Cilicia sînt organizate ca provincii romane. Armenia, Cappadocia, Commagene, Regatul Bosporan, Galatia, Osroëne și Iudeea primesc statutul de regate clientelare.

63. Moartea lui Mithradates VI, îngropat de Pompei cu onoruri în orașul Sinope.

63. Conspirația lui Lucius Sergius Catilina împotriva autorității senatoriale. Originar dintr-o veche familie patriciană sărăcită, îmbogățit în vremea proscripțiilor lui Sulla, animat de o ambiție nestinsă, Catilinia (n. 108) plănuiește, după ce eșuează în 64 și 63 în campania pentru dobîndirea consulatului (deși se bucură de sprijinul lui Caesar și Crassus), să obțină puterea printr-o lovitură

de stat. Semnalul pentru insurecția păturilor dezmoștenite din Roma urma să îl constituie asasinarea consulului în funcție M. Tullius Cicero. Descoperirea conspirației în octombrie îi prilejuiește lui Cicero rostirea, în lunile noiembrie-decembrie, a celebrelor *Catilinare*, soldate cu fuga lui Catilina, cu condamnarea și executarea la 5 decembrie a unora dintre partizanii săi. Refugiat în Etruria, unde constituie în grabă o mică armată, Catilina este învins și ucis, în ianuarie 62, în bătălia de la Pistoria, de către forțele senatoriale.

61. Răscoala antiromană a cetăților vest-pontice, în urma abuzurilor guvernatorului Macedoniei, C. Antonius Hybrida. „În apropiere de orașul histrienilor" forțele lui Hybrida sînt înfrînte de greci sprijiniți de bastarni și geți, iar orașele grecești își redobîndesc independența.

septembrie 28—29. Cn. Pompeius își sărbătorește cu un fast strălucit triumful la Roma și primește cognomenul „Magnus". Opoziția crescîndă a senatului, care întîrzie ratificarea măsurilor adoptate în Orient și înzestrarea veteranilor săi cu pămînt, determină apropierea lui de Caesar și Crassus.

60. Pompeius, Crassus și Caesar încheie o înțelegere privată secretă de durată, fără fundament legal (care primește numele de **primul triumvirat**), în scopul sprijinirii reciproce în lupta împotriva aristocrației senatoriale.

59. Consulatul lui Caesar; adoptarea unei legislații favorabile intereselor triumvirilor (sancționarea măsurilor luate de Pompei în Orient, acordarea de pămînt veteranilor lui ș.a.). Pompei se căsătorește cu Iulia, fiica lui Caesar.

58. Caesar obține, pentru cinci ani, guvernarea provinciilor Gallia Cisalpina, Gallia Narbonensis și Illyricum și o forță armată de trei legiuni. La solicitarea galilor, el întreprinde o campanie împotriva germanului Ariovist, conducătorul suebilor, izgonindu-l din Gallia.

58—51. Cucerirea întregii Galii de către Caesar. În anul 58, el încheie victorios campania împotriva helvetilor din SE Galliei, cucerește nordul regiunii în 57, reprimă în anul următor o răscoală a venetilor și morinilor, apoi anexează Aquitania (SV Galliei). Cele două expediții organizate în anii 55 și 54 în Britannia și traversarea Rinului în 55 și 53, cînd inaugurează prima incursiune romană în Germania, îl fac popular la Roma. Marea răscoală a galilor sub conducerea arvernului Vercingetorix pune în discuție în 52 întreaga cucerire, dar, grație geniului militar al lui Caesar, forțele răsculaților sînt înfrînte la Alesia (în apropiere de actualul Dijon). În anul 51 sînt reprimate ultimele rezistențe, iar Caesar încheie redactarea celor 7 cărți ale lucrării sale, *De bello Gallico*.

cca 56. Apar *Antichitățile*, una din sursele cele mai prețioase asupra civilizației romane republicane, aparținînd marelui enciclopedist M. Terentius Varro. Autor a peste 74 de lucrări din domeniul filozofiei, istoriei, gramaticii, criticii de text etc., pledînd pentru reînvierea tradiției naționale, Varro a avut un rol esențial în pregătirea clasicismului epocii augustane.

56 aprilie. Întrevederea de la Lucca (Etruria) dintre Caesar, Pompeius și Crassus; reînnoirea triumviratului. Se decide ca Pompeius și Crassus să ocupe în 55 consulatul, iar lui Caesar să-i fie prelungită autoritatea cu 5 ani în provinciile sale. Cei doi sînt aleși la începutul anului 55 consuli, după izgonirea cu forța a unicului contracandidat, L. Domitius Ahenobarbus.

55. Construirea de către Cn. Pompeius a primului teatru de piatră la Roma, pe Campus Martius, cu o capacitate de 10 000 de locuri. — Moare T. Lucretius Carus, poet și filozof, autorul poemului în 6 cărți *De rerum natura (Despre natura lucrurilor)*, unica operă completă a unui filozof materialist antic care ni s-a păstrat.

aprilie. Tribunul C. Trebonius reușește să impună, după sîngeroase lupte de stradă, votarea legii care-i acorda lui Crassus pentru cinci ani administrarea Siriei, iar lui Pompeius guvernarea provinciilor spaniole. Lui Caesar îi sînt reînnoite pentru alți cinci ani prerogativele din Gallia.

54. Tulburările din Roma împiedică desfășurarea alegerilor de consuli; doi tribuni ai poporului propun alegerea lui Pompei (care nu părăsise capitala în 55, ci administra Hispania prin legații săi) ca dictator.

53. M. Licinius Crassus este înfrînt și ucis de parții comandați de generalul Surena în bătălia de la **Carrhae,** localitate din NE Mesopotamiei. Destrămarea triumviratului.

53. Luptele continue de stradă din Roma dintre optimați și populari determină o apropiere a lui Pompei de senat,

care acceptă desemnarea lui pentru anul 52 în calitate de *consul sine collega*, cu misiunea de a restaura ordinea.

51. Accentuarea tensiunii dintre Caesar și Pompei. Pompei se alătură hotărîrii senatului, care solicită încheierea misiunii lui Caesar în Gallia la 1 martie 50 și trimiterea la vatră a legiunilor sale. Încercările lui Cicero de aplanare a conflictului din cursul anului 50 eșuează.

51. Cicero încheie lucrarea *De re publica* și începe *De legibus*, opere în care, asemenea lui Platon, schițează programul unui stat ideal, pe care el îl vede condus de un *princeps*, cu calități asemănătoare reprezentanților familiei Scipionilor.

49 ianuarie 7. Printr-un *senatus consultum ultimum* Caesar este demis din funcțiile sale, iar Pompei însărcinat cu apărarea republicii.

ianuarie 10. Traversînd cu legiunile sale Rubiconul, hotarul dintre provincii și metropolă (*„Alea iacta est"*), **Caesar declanșează războiul civil,** care va dura pînă în 45.

martie 17. Înaintarea rapidă a lui Caesar obligă pe Pompei să se refugieze împreună cu partizanii săi de la Brundisium, în Grecia, unde începe concentrarea de forțe în vederea recuceririi Italiei.

august 2. Caesar înfrînge în bătălia de la Ilerda principala concentrare a forțelor pompeiene din Spania (7 legiuni).

48 (primăvara). Burebista își oferă alianța lui Pompei trimițînd ca sol la Heraklea Lynkestis pe grecul Acornion din Dionysopolis.

august 9. Bătălia de la Pharsalos (Tesalia). Înfrînt de Caesar, Pompei se refugiază în Egipt, unde este asasinat la 28 septembrie din ordinul lui Ptolemaios XIII. Caesar este numit dictator.

48—47. Războiul alexandrin. Debarcat în Egipt, Caesar intervine în conflictul dinastic din Regatul lagid, sprijinind-o pe Cleopatra VII împotriva fratelui ei, Ptolemaios XIII. În iarna anului 48/47, Caesar este asediat în citadela Alexandriei de armata egipteană și numai sosirea unor întăriri îi permite să obțină victoria în bătălia de pe Nil (27 martie 47). Cleopatra rămîne unica suverană a Egiptului lagid.

47 mai 21. Revenit în Asia Mică, unde Pharnakes II, fiul lui Mithradates VI, încerca să recucerească Pontul, Caesar îl înfrînge la Zela (*„Veni, vidi, vici"* — raportează

senatului învingătorul). Reorganizarea posesiunilor asiatice.

46 aprilie. Reorganizați în Africa de Nord de M. Porcius Cato, optimații sînt înfrînți de Caesar la **Thapsus.** Cato (*perfectissimus stoicus*), cel mai consecvent apărător al principiilor republicane, se sinucide la Utica. Reîntors în iulie la Roma, Caesar este numit dictator pe o perioadă de 10 ani, cu puteri censoriale. Regatul Numidiei, aliat al republicanilor, este împărțit între Regatul Mauretaniei și noua provincie Africa Nova al cărei prim guvernator devine istoricul C. Sallustius Crispus, partizan fervent al lui Caesar. După moartea lui Caesar, el se consacră istoriei; lucrările sale, *De conjuratione Catilinae (Conjurația lui Catilina)*, *De bello Jugurthino (Războiul iugurtin)* sau *Historiae (Istorii)*, dovedind o reală capacitate de pătrundere a evenimentelor, precum și certe calități artistice, au avut o influență puternică asupra istoricilor ulteriori.

45 ianuarie 1. Intră în vigoare calendarul iulian, creat de astronomul grec Sosigenes din Alexandria.

martie 17. Ultimii partizani ai lui Pompei sînt înfrînți în bătălia de la **Munda** (Spania). ● Sfîrșitul războaielor civile. Caesar își tratează dușmanii cu multă mărinimie, grațiindu-i în mare majoritate (*clementia Caesaris*). Pontifex maximus din 63, el este numit la 17 februarie dictator pe viață (*dictator perpetuus*), unic consul (*consul sine collega*), censor pe o perioadă de trei ani, apoi tribun al poporului pe viață. Caesar acceptă semne de venerație religioasă, statui ale sale fiind puse în templele lui Iupiter și Quirinus din Roma, ceea ce trădează clar orientarea monarhică a regimului său.

44 martie 15 (Idele lui Marte). În preajma începerii unei campanii împotriva parților, **Caesar este ucis la Roma,** în senat, de o conjurație a senatorilor republicani în frunte cu **C. Cassius Longinus** și **M. Iunius Brutus.** Testamentul publicat de Marcus Antonius, locotenentul său, îl desemnează ca moștenitor pe nepotul său **Caius Octavius** (n. 63 î.e.n.), pe care-l adoptă totodată. Senatul reia frînele puterii.

44. C. Octavius, aflat la data morții lui Caesar la Apollonia, în Peninsula Balcanică, revine la Roma, unde se erijează în moștenitor oficial al acestuia, ceea ce duce la ciocniri cu Marcus Antonius. *Filipicele* lui M. Tullius Cicero împo-

STATUL ROMAN ÎN ANUL 44 î.e.n.

-·-·-·- Granițele imperiului
- - - - Granițele dintre state

OCEANUS ATLANTICUS
MARE GERMANICUM
CELTI
GERMANIA
Viadua
Rhenus
Liger
Burdigala
Gergovia
Lugdunum
ASTURI
CANTABRI
Numantia
Durius
Tagus
Anas
Corduba
Carthago Nova
Narbo
Massilia
Tarraco
M. BALEARICUM
CORSICA
SARDINIA
TAURISCI
Danuvius
SCORDISCI
Aquileia
Mediolanum
Savus
Drava
ILLIRI
M. ADRIATICUM
ROMA
Capua
Tarentum
M A R E I N T E R N U M
SICILIA
Syracusae
Africa
NUMIDIA
Cartagina
DACIA
Sarmizegetusa
Danuvius
TRACI
Borysthenes
Hypanis
Tyras
Pyretus
Hierasus
Olbia
Tyras
REGATUL BOSPORAN
Panticapaeum
Histria
Tomis
Callatis
PONTUS EUXINUS
Apollonia
Byzantium
Nicomedia
Galatia
Halys
REGATUL CAPPADOCIEI
ARMENIA
Cyrus
Araxes
MARE CASPIUM
REGATUL PART
Tigris
Euphrates
Seleucia
Antiochia
Palmyra
MARE AEGAEUM
Atena
CYPRUS
CRETA
Alexandria
Petra
EGIPTUL PTOLEMEIC
Nilus
Sinus Arabicus

triva lui Marcus Antonius. Reizbucnirea războaielor civile.

43. Situație deosebit de complexă în stat; Brutus și Cassius, stăpîni ai provinciilor orientale și ai Peninsulei Balcanice, concentrează forțe în vederea recuceririi Italiei, Marcus Antonius și M. Aemilius Lepidus (general al lui Caesar), refugiați în Gallia, pătrund în fruntea a 17 legiuni în N Italiei, în timp ce C. Octavius ocupă Roma și impune alegerea sa în calitate de consul. Sex. Pompeius, fiul lui Pompeius Magnus, devine comandantul flotei romane *(praefectus classis et orae maritimae)*. În aceste condiții are loc o apropiere între C. Octavius, M. Antonius și M. Aemilius Lepidus care, la întîlnirea de la Bononia (noiembrie), încheie **al doilea triumvirat,** în vederea „reorganizării statului". Prin *lex Titia* triumvirii *(tresviri rei publicae constituende)* obțin pentru o perioadă de 5 ani puteri excepționale în stat, superioare tuturor magistraturilor, și decid începerea războiului împotriva ucigașilor lui Caesar. Provinciile sînt împărțite între triumviri: Gallia Cisalpina și Comata (M. Antonius), Gallia Narbonensis și Hispania (M. Aemilius Lepidus), Africa, Sicilia, Sardinia (C. Octavius). În cadrul proscripțiilor decise de triumviri își găsesc moartea 2 000 de cavaleri și 300 de senatori (printre care se numără și M. Tullius Cicero).

42 ianuarie 1. Senatul îl proclamă pe C. Iulius Caesar zeu *(Divus Iulius)*.

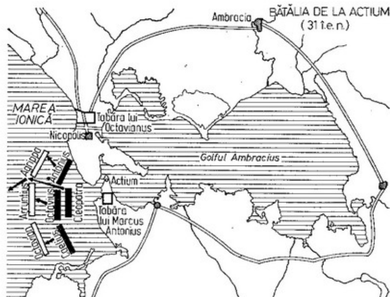
toamna. Cassius și Brutus sînt înfrînți la Philippi (Macedonia) de armatele triumvirilor. Antonius devine temporar figura dominantă a triumviratului. Redistribuirea provinciilor între învingători.

41. Întîlnirea dintre M. Antonius și Cleopatra VII la Tarsos în Asia Mică.

— O armată partă pătrunde prin Siria și Cilicia în Asia Mică.

40. Istoricul C. Asinius Pollio, adept al lui Caesar și Marcus Antonius, protector al artelor și literaturii, fondatorul primei biblioteci publice la Roma, inițiatorul lecturilor publice *(recitationes)* este ales consul.

toamna. Reînnoirea Triumviratului la Brundisium *(foedus Brundisinum)*. Reîmpărțirea provinciilor: M. Antonius primește Orientul, C. Octavianus — Occidentul, M. Aemi-

lius Lepidus — Africa. Lui Sextus Pompeius i se recunoaște stăpînirea insulelor Sicilia, Sardinia, Corsica și i se promite și provincia Achaia în schimbul renunțării la blocada Italiei. M. Antonius se căsătorește cu Octavia, sora lui Octavianus.

38. Război al lui C. Octavianus împotriva lui Sextus Pompeius. Căsătoria lui Octavianus cu Livia Drusilla. Din prima căsătorie cu senatorul Tib. Claudius Nero, Livia avea doi fii: Tiberius Claudius Nero (n. 42 î.e.n.), viitorul împărat Tiberius, și Drusus Nero Claudius (n. 38 î.e.n.).

37. Acordul de la Tarent prin care triumviratul este prelungit cu cinci ani.

36. Căsătoria lui M. Antonius cu **Cleopatra,** regina Egiptului lagid. Campania lui M. Antonius împotriva parților se încheie cu un eșec.

august. În bătălia navală de la Naulochos (N Siciliei), M. Vippsanius Agrippa, generalul lui Octavianus, obține victoria decisivă asupra forțelor lui Sex. Pompeius. C. Octavianus îl obligă pe Lepidus să părăsească trium-

viratul și să-i cedeze provinciile. Întregul Occident este astfel unificat sub autoritatea lui Octavianus.

cca 35. Cornelius Nepos publică *De illustribus viris (Viețile bărbaților vestiți)*, introducînd la Roma biografia ca formă a literaturii istorice.

35—33. C. Octavianus întreprinde campanii în Dalmatia și Illyricum.

32. Antagonismul dintre M. Antonius și C. Octavianus declanșează un nou război civil. Senatul din Roma declară război Cleopatrei (și nu lui M. Antonius). Renunțînd la o politică ofensivă, Antonius își concentrează forțele pe coasta apuseană a Peninsulei Balcanice. Dicomes, un rege dac din Muntenia sau Moldova centrală, îi oferă sprijinul său în lupta împotriva lui C. Octavianus.

31 septembrie. Bătălia navală de la Actium (V Greciei), soldată cu înfrîngerea lui M. Antonius și a Cleopatrei de către M. Vipsanius Agrippa, decide soarta războiului.

30 august. Cucerirea Alexandriei de către Octavianus. Sinuciderea lui M. Antonius și a Cleopatrei. **Sfîrșitul războaielor civile.** Egiptul, ultimul stat elenistic independent, devine o provincie romană administrată direct de un prefect al împăratului. C. Octavianus rămîne unicul stăpîn al statului roman.

IMPERIUL ROMAN TIMPURIU (PRINCIPATUL)

Domnia lui **Augustus** reprezintă, prin instaurarea unei noi forme de stat — a celei monarhice, o placă turnantă în istoria Romei antice. Confruntat cu rezistența instituțiilor și tradițiilor Republicii, el a avut suprema abilitate de a masca în spatele unor aparențe republicane autoritarismul personal, esență reală a noului regim. Pentru a-și delimita statutul în raport cu noțiuni compromise, precum *rex* sau *dictator*, nepotul lui Caesar a ales pentru sine termenul de *princeps*. Astfel, încă din antichitate, regimul instaurat de Augustus — etapă de început a Imperiului — a primit numele de principat. Principele devine stăpînul celui mai vast și compact imperiu al antichității, al uneia dintre cele mai unitare și durabile macroformațiuni statale din istoria lumii. Un stat care, întins pe trei continente, a transformat, pentru singura dată în istorie, Mediterana într-o *Mare Internum*. Între hotarele statului roman, care însumează aproape 10 000 km, trăiesc, pe o suprafață de 3,3 milioane km², între 50—70 de milioane de locuitori (peste 1/5 din populația globului). ● Principatul este rodul violentei crize a orînduirii sclavagiste romane din sec. I î.e.n. Criza odată depășită, prin redresarea și stabilizarea realizate la sfîrșitul războaielor civile de Augustus, asistăm în epoca principatului la desăvîrșirea transformării statului dintr-un organ al aristocrației romane (din capitală și Italia) într-un organ al clasei proprietarilor de sclavi din întregul Imperiu. La Roma, regimul nou instaurat se sprijină pe forța armelor și pe aparatul funcționăresc pe care și-l creează. În provincii, principalul suport al puterii imperiale îl reprezintă civilizația urbană. Orașele (colonii, municipii sau *canabae*) constituie în sec. I—II e.n. cele mai importante unități politice, economice, administrative și culturale ale Imperiului. Din acest motiv autoritatea statală sprijină și promovează proliferarea și întărirea centrelor urbane, element primordial în procesul de romanizare a locuitorilor provinciilor. Aristocrația orășenească provincială din Gallia și Spania inițial, apoi din Africa de Nord și Orient, pătrunde în această epocă în număr tot mai mare în armată, administrație și senat. În vîrful piramidei se află **principele** — superior tuturor, teoretic,

numai prin *„auctoritas"*. Puterea lui reală își are însă izvorul în concentrarea atribuțiilor principalelor magistraturi republicane; în baza *imperium*-ului el este comandant suprem al armatei și administrează direct provinciile în care acestea sînt cantonate, în virtutea puterii tribuniciene convoacă și prezidează senatul și comițiile; principele este consul, cenzor, *pontifex maximus*, *pater patriae*, promulgă legi, decide declararea războiului și încheierea păcii sau a tratatelor de alianță. Din vremea lui Augustus împăratul își extinde atribuțiile în domeniul finanțelor prin controlul visteriei *(fiscum)*, al administrației și legislației, baterii monedei de aur și argint. Organele direct răspunzătoare față de principe create de Augustus — consiliul principelui, cancelaria imperială, aparatul birocratic tot mai complex și ramificat — dobîndesc sub urmașii săi atribuții și răspunderi tot mai vaste. Instituțiile republicane — comiții, magistraturi, senatul — supraviețuiesc, dar își pierd continuu puterea reală în favoarea principelui. Ideologia imperială caută să-i creeze împăratului un loc tot mai distinct în cadrul societății romane. Încercarea unor împărați, precum Caligula, Nero, Domițian de a impune la Roma o concepție elenistică-absolutistă a principatului eșuează, dar tendințele autoritariste cîștigă teren cu fiecare nou împărat. Organul suprem al statului, senatul, este limitat tot mai mult la un rol onorific, pentru ca la sfîrșitul sec. III să părăsească definitiv scena politică a statului. Cadrele superioare ale armatei și administrației sînt furnizate inițial de ordinul senatorial care, din a doua jumătate a sec. I, cedează însă continuu terenul celui ecvestru. În ceea ce privește aparatul funcționăresc imperial din vremea împăratului Claudiu, el este dominat de liberții principelui, din timpul lui Hadrian de cavaleri, pentru ca sub Severi el să fie format din reprezentanți ai soldaților și ofițerilor de carieră. ● Autoritatea și poziția deosebită a principelui fuseseră acordate lui Augustus personal. Transmiterea puterii și a tronului nu a fost fixată constituțional, dar principiul ereditar natural sau fictiv (adopțiunea) se impune din primii ani ai principatului. La dispariția unui împărat care nu-și desemnase succesorul, armata (sau garda pretoriană) alege și proclamă pe noul principe, care solicită și primește recunoașterea senatului. La moartea împăratului, senatul îl putea ridica în rîndul zeilor *(consecratio)* sau dispune martelarea numelui său din toate inscripțiile oficiale *(damnatio memoriae)*. Tensiunea dintre senat și principe, care atinge sub unii împărați o dimensiune explozivă soldată cu persecuții sîngeroase, nu afectează decît cercuri limitate ale societății din Roma sau Italia, provinciile continuîndu-și în tot acest răstimp o dezvoltare normală. ● **Armata** principatului este o armată profesionistă în exclusivitate, alcătuită din legiuni și din unități auxiliare. În structura legiunii, fixată în vremea lui Marius, survin unele modificări în domeniul armamentului și al mobilității tactice; serviciul militar durează 20 de ani, la sfîrșitul lui soldații, recrutați numai dintre cetățenii romani, primesc ca răsplată loturi de pămînt și sume de bani. În unitățile auxiliare *(alae, cohortes)*, recrutate dintre peregrini, după 25 de ani de serviciu militar, soldații lăsați la vatră primesc cetățenia romană și un lot de pămînt. Veteranii și familiile lor, admiși în ordinul decurionilor, scutiți de impozite, devin promotori ai ideologiei oficiale și ai politicii de romanizare. Efectivele totale ale armatei romane din epoca principatului oscilează între 300 000—400 000 de oameni (dintre care 30 de legiuni sub Augustus, 33 sub Septimius Severus), cantonate în regiunile de graniță, îndeosebi la

Rin, Dunăre și Eufrat. Din sec. II se generalizează recrutarea locală, provincială, iar sub Septimius Severus soldații primesc dreptul de-a încheia, încă din timpul serviciului militar, căsătorii legale. Sub Traian și Hadrian își fac apariția unități auxiliare *(numeri)* recrutate din populații puțin romanizate de la marginile Imperiului care își păstrează propriul armament și mod de luptă; în timpul lui Marcus Aurelius apar primele unități mercenare recrutate dintre „barbarii" din afara limesului roman. Conducerea legiunilor aparține pînă în epoca lui Gallienus tribunilor de rang senatorial, cea a unităților auxiliare prefecților ecvestri. ● **Structura socială** a principatului este extrem de complexă, împărțirea în clase se împletește cu cea în caste (ordine), în cetățeni și necetățeni sau în categorii precum oameni liberi, liberți și sclavi. În rîndul ei, fiecare din aceste categorii are propria sa structură și stratificare. Pătura superioară a clasei proprietarilor de sclavi este alcătuită din ordinele senatorial *(ordo senatorius*, format din mari latifundiari, posesori ai unei averi de peste 1 milion de sesterți) și ecvestru *(ordo equester* — proprietari de pămînt din orașe, funcționari imperiali, comandanți militari — cu o avere de peste 400 000 de sesterți). Casta decurionilor *(ordo decurionum*, nobilimea municipală), care atinge în această epocă apogeul evoluției sociale și politice, reprezintă principalul sprijin al autorității imperiale în provincii. Plebea urbană, grupînd pe micii proprietari de ateliere și comercianți, pe lucrătorii care-și vindeau forța de muncă — este o categorie socială care, pierzîndu-și rolul politic, beneficiază în schimb de *panem et circenses*, acordate cu dărnicie de împărați sau de notabilitățile orașelor. Plebea rurală — micii proprietari de pămînt și alte categorii de țărani, asupra cărora apăsa în principal povara impozitelor și obligațiilor statale — reprezintă majoritatea populației Imperiului; în timpul principatului, perioadă în care viața urbană cunoaște maxima înflorire în societatea romană, în mediul rural continuă să trăiască 9/10 din totalul populației. Sclavii, al căror număr este în continuă descreștere odată cu reducerea războaielor ofensive, rămîn clasa socială cea mai exploatată, atît în agricultură cît și în atelierele meșteșugărești. Stratificarea acestei clase este acum mult mai pregnantă decît în epoca republicii. Un loc distinct îl ocupă liberții, numeric în creștere, odată cu relativa „umanizare" a condiției sclavilor și cu creșterea frecvenței eliberărilor acestora. Datorită crizei modului de producție sclavagist, în agricultură, un număr crescînd de sclavi și țărani săraci sînt transformați într-o nouă categorie socială — cea a colonilor. Lupta de clasă ia forme mai diferențiate și complexe; dacă marile răscoale ale sclavilor din sec. II—I î.e.n. nu se mai repetă, tensiunea socială se manifestă din plin în rezistența pasivă, în fugă, în *latrocinium*-ul sau revolta fățișă a celor exploatați. O continuă tensiune socială, cu dese răbufniri violente, persistă între plebea urbană și orășenimea bogată, între plebea rurală și latifundiari, între orașul privilegiat și satul dezmoștenit. Încetarea războaielor civile și instaurarea păcii, restabilirea liniștii în provincii și asigurarea securității granițelor garantează din nou siguranța tuturor comunicațiilor pe uscat și pe mare. Timp de aproape două sute de ani, în perioada așa-numitei *„pax romana"* înscrisă între domniile împăraților Augustus și Antoninus Pius, evoluția istorică a lumii romane se desfășoară în aparență liniar în cadrul unui relativ echilibru și stabilitate, pe plan intern și extern, epoca fiind în general considerată ca apogeu al înfloririi civilizației romane clasice. Exploatarea brutală și prădalnică a provinciilor este

înlocuită de una sistematică, dar rațională, de controlul activității guvernatorilor și a personalului lor. Acestea constituie tot atîtea premise ale înfloririi economice a tuturor regiunilor Imperiului, înflorire de care beneficiază însă numai pături reduse ale populației. ● Rezistența popoarelor incluse în Imperiu împotriva sistemului administrativ și fiscal roman își găsește adesea expresia în răscoale violente și pustiitoare, reprimate cu multă dificultate, precum cele din Illyricum (6–9 e.n.), Africa (17–24 e.n., sub conducerea lui Tacfarinas), Gallia (21 și 68–69), Britannia (60–61, condusă de Boudicca) sau adevăratele războaie purtate în anii 66–70 și 132–135 de locuitorii Iudeei. ● Agricultura continuă să rămînă ramura dominantă a economiei Imperiului. Modificările în domeniul tehnicii și productivității agricole, în structura culturilor, sînt lente. Mai sesizabile sînt mutațiile din cadrul structurilor sociale ale păturilor legate de agricultură. Odată cu reducerea războaielor scade și afluxul de sclavi. Productivitatea forței de muncă servile pe ansamblul economiei scade; rentabilitatea marilor latifundii (care continuă să progreseze în dauna micii proprietăți) lucrate de sclavi se reduce; mai viabilă și eficientă se dovedește exploatarea muncii servile în sistemul *villae*-lor, mai legate de piață. Sistemul colonatului se impune definitiv în sec. II–III în dauna exploatării muncii servile. În pofida existenței potențiale a unor invenții și metodologii tehnice noi, moșteniri ale epocii elenistice care teoretic permiteau o sporire masivă a productivității muncii, producția de mărfuri nu cunoaște în epoca Imperiului metamorfoze structurale. Deși civilizația și formele de viață de tip elenistico-roman se extind în provincii, iar piața se lărgește – sub aspect geografic – la nivelul întregului Imperiu, ceea ce aduce cu sine o certă înviorare a producției de mărfuri, aceasta se menține însă restrînsă ca volum. Nu atît datorită costurilor ridicate ale transportului cît, mai ales, din cauza pieței reale limitate, adică a procentului redus din populație pentru care economia bănească și producția de mărfuri erau accesibile. Excluzînd armata, reprezentanții claselor exploatatoare nu depășeau, numeric, 2–3% din populația Imperiului. Majoritatea covîrșitoare a acesteia trăia și consuma la nivelul unei economii naturale. Reproducția antică nu era astfel o reproducție lărgită, care să asigure o creștere continuă a volumului producției și a productivității muncii. Deși beneficiară a restaurației augustane, economia italică intră în criză la sfîrșitul sec. I. Exploatarea extensivă a domeniilor, lipsa forței de muncă și îndeosebi concurența puternică a produselor din provincii declanșează, apoi adîncesc această criză. Italia și, ulterior, Grecia sînt primele regiuni care se resimt de pe urma crizei generale a modului de producție sclavagist. Produsele agrare și meșteșugărești italice sînt înlăturate de pe piața mediteraneană de mărfurile mai ieftine produse în Spania, Gallia sau Orient; Roma și Italia rămîn tot mai mult un consumator steril și bugetofag. Centrul de greutate economic se deplasează din Italia, care pierde poziția privilegiată, în provincii. *Pax romana* a favorizat atît comerțul intern cît și pe cel extern. Mărfurile și aurul roman luau drumul Etiopiei, Arabiei, Asiei Centrale, Caucazului, Indiei și Scandinaviei, fie pe calea mării, fie purtate de caravane. Același drum îl urmau mărfurile de lux, mătasea, fildeșul, pietrele prețioase, mirodeniile care pătrundeau din ținuturile exotice în Imperiu. Calitatea și densitatea rețelei de drumuri din epoca imperială nu sînt egalate în Europa decît în sec. XVIII. De la domnia lui Carol cel Mare pînă în sec. XIX nu există nici un pod permanent

peste Rin, în timp ce în vremea romană existau două, la Köln și Mainz. Pe cursul inferior al Dunării, după dispariția podurilor construite în vremea lui Traian la Drobeta și de Constantin cel Mare la Sucidava, cele două maluri ale fluviului vor fi din nou durabil unite abia în 1895, prin inaugurarea construcției lui Anghel Saligny.

POPULAȚIA LUMII ANTICE ÎN SEC. I e.n.

(estimații)

IMPERIUL ROMAN	55 milioane locuitori
din care	
provinciile europene	25
provinciile asiatice	20
provinciile africane	10
GERMANIA ȘI PENINSULA SCANDINAVĂ	4
EUROPA RĂSĂRITEANĂ	4
DACIA	1
REGATUL PART	15
ARABIA ȘI ASIA CENTRALĂ	5
INDIA	90
CHINA	70
CONTINENTUL AMERICAN	8
...	..
Total	cca 300 milioane

Dacă epoca republicană a însemnat în istoria relațiilor Romei cu vecinii săi o neîntreruptă expansiune teritorială, cea a principatului este marcată de trecerea la o politică externă defensivă. În timpul lui Augustus și al dinastiei iulio-claudice sînt transformate în provincii romane ultimele regate clientelare aflate în vecinătatea Imperiului roman, ale cărui granițe se stabilizează pe Rin, Dunăre și Eufrat. Începînd cu domnia împăratului Tiberius, capacitatea ofensivă a statului se epuizează treptat, eforturile fiind îndreptate spre organizarea și consolidarea apărării provinciilor existente. Legiunile și trupele auxiliare se deplasează spre granițe cu misiunea de a apăra hotarele, transformate acum, pentru prima dată în istoria statului roman, prin sistemul limesului, în granițe ferme, fixe. Dincolo de limes, nu exista, cu excepția Regatului part în Orient, nici un vecin care să conteste Romei întîietatea. În Britannia, la Rin și Dunăre, în Africa de Nord, statul roman se învecina cu un mozaic de popoare „barbare", aflate în stadiul de destrămare a relațiilor gentilice. Statele sclavagiste cu care Roma fusese confruntată în sec. III–I î.e.n. se prăbușiseră după una sau mai multe bătălii, campanii sau războaie. Împotriva populațiilor „barbare", care-și apărau cu înverșunare libertatea și aveau ca principal mod de rezistență lupta de gherilă, legiunile trebuiau să reînceapă an de an campanii tot mai costisitoare și dificile. În aceste condiții, forța armelor este înlocuită de o diplomație abilă, a cărei politică de protectorat și clientelat își dovedește pînă în vremea lui Marc Aureliu valabilitatea și eficiența. Un ultim efort expansionist este realizat de Imperiu în vremea împăratului Traian. Acum statul roman atinge maxima expansiune terito-

rială. Dar, deja sub Hadrian, succesorul său, Imperiul este obligat să renunțe la cea mai mare parte a noilor cuceriri din Orient și să treacă definitiv la generalizarea sistemului limesului.

31 **septembrie 2. Bătălia de la Actium.** La sfîrșitul războaielor civile Caius Octavianus, fostul triumvir care din punct de vedere juridic nu este decît „primul cetățean al Republicii", concentrează, de fapt, în mîinile sale, în calitate de conducător suprem al armatei, aproape întreaga putere politică. Punînd capăt celor 60 de ani de sîngeroase confruntări interne și întregului cortegiu de tulburări și suferințe aduse de acestea, asigurînd unitatea statului, Octavianus apare în ochii contemporanilor ca restaurator al păcii, securității și prosperității Imperiului, iar domnia sa ca o nouă eră în istoria Romei. În deceniul care urmează bătăliei de la Actium, Octavianus creează, prin cumularea treptată a principalelor magistraturi republicane, un suport legal, constituțional, puterii sale. În rezolvarea problemelor cu care a fost confruntat în timpul domniei, el s-a remarcat prin atitudinea sa pragmatică, căutînd soluțiile cele mai adecvate momentului, fără a-și îngrădi acțiunile printr-un program doctrinar rigid. Model inegalabil de realism, luciditate și echilibru, Augustus rămîne, grație durabilității operei sale, una dintre cele mai însemnate personalități ale istoriei romane. Întreaga sa politică internă poartă o pecete conservatoare, Augustus urmărind ridicarea prestigiului categoriilor de stăpîni de sclavi — senatori, cavaleri — aflate în vîrful piramidei sociale, îngrădind fenomenul de emancipare a liberților sau de eliberare a sclavilor, împotriva cărora a luat aspre măsuri de represiune. Sub același semn al conservatorismului se situează și politica sa religioasă — de sprijinire a cultelor zeităților romane tradiționale și de respingere a influențelor orientale. ● În ceea ce privește cultura și arta, epoca augustană, epoca „de aur" a culturii latine, a rămas în conștiința umanității, alături de secolul lui Pericle, la Atena și de acela al lui Ludovic al XIV-lea în Franța, ca unul din cele trei mari „secole" care au ilustrat exemplar spiritul clasic, în toate aspectele sale. Corespunzător idealurilor principatului, ideologia augustană proclamă superioritatea Romei, conștiința misiunii ei divine, reînvierea religiei și moralei strămoșești, a vechilor virtuți romane. În aceste condiții, de valorificare conștientă a trecutului în vederea construirii unei noi realități, este firesc ca arta și cultura să devină o adevărată preocupare de stat. Este întreprinsă o vastă acțiune de înfrumusețare a orașelor, în primul rînd Roma, se construiesc noi temple, teatre, amfiteatre, circuri, băi etc... Arcul lui Augustus, pe ale cărui ziduri sînt înscrise *Fastele capitoline* ce readuc în conștiința actualității faptele memorabile ale eroilor din trecut, templul lui Marte, împodobit cu statui de *triumphatores* și cu *elogia* ale vieții acestora, noul templu al lui Apollo, devenit un adevărat sanctuar al artelor și literelor, și mai ales *Ara Pacis Augustae (Altarul păcii augustane)*, ornat cu cele mai frumoase reliefuri istorice, sînt monumente reprezentative ale epocii. Rigoarea romană și rafinamentul elenistic, armonia proporțiilor și finețea detaliului concură în egală măsură la realizarea acestor construcții care dau Romei aspectul unui oraș marmorean și monumental. Plenitudinea dezvoltării sale cunoaște în această perioadă literatura, care se bucură de patronajul împăratului însuși sau al altor personalități de vază, precum Maecena. Virgiliu *(Eneida)* și Horațiu *(Satire* și *Ode)* în poezie, Titus Livius *(Ab urbe condita)* în proză conturează imaginea ideală a vechii Rome, exaltă virtuțile strămoșești sau bucuria unei vieți pașnice, austere, topind într-o splendidă unitate mitul, istoria și actualitatea. Operele lor nu sînt însă simplă literatură de propagandă, căci, întîlnindu-se în mod fericit cu idealurile și aspirațiile epocii, își păstrează un caracter profund individual, creează un univers de o mare bogăție și coerență, impunîndu-i ca pe unii dintre cei mai mari scriitori ai lumii. Un loc aparte ocupă Ovidiu, mai apropiat de Tibul și Properțiu (poeți minori de la începutul perioadei augustane, creatori ai elegiei erotice), care, prin lirica sa, anunță o nouă evoluție. Consonante cu spiritul epocii sînt și preocupările științifice. Dreptul, filologia, filozofia, arhitectura, geografia își găsesc acum reprezentanți de prestigiu.

30. Insula Cipru redevine provincie romană.

31—19. **P. Vergilius Maro** scrie *Aeneis (Eneida)*, devenită epopeea națională a romanilor, în conștiința cărora deține locul epopeilor homerice în lumea spirituală greacă.

29 **ianuarie 12.** Închiderea porților templului lui Ianus din Roma, după aproape 60 de ani de lupte civile, în semn de statornicire a păcii în Imperiu, eveniment petrecut pînă atunci numai de două ori în istoria Romei; Augustus își

serbează un triplu triumf — pentru victoriile repurtate în Illyricum, la Actium și în Egipt.

29—28 î.e.n. O invazie în S Dunării a geto-dacilor aliați cu bastarni împotriva tribului trac al dentheleților este respinsă de Marcus Licinius Crassus, proconsulul Macedoniei (nepot al fostului triumvir), cu sprijinul lui Roles, un dinast geto-dac din S Dobrogei. Campania întreprinsă în continuare de Crassus în N Dobrogei se sfîrșește cu înfrîngerea regilor geto-daci Dapix (care se sinucide) și Zyraxes (care, asediat în cetatea sa Gencula, se refugiază la N de Dunăre). Roles este răsplătit cu titlul de *„amicus et socius populi Romani"*, iar Crassus își celebrează la Roma, în iulie 27, triumful *„...ex Traecia et Geteis"*. În următoarele 2—3 decenii litoralul vestic al Mării Negre este inclus în *Praefectura orae maritimae*, sub autoritatea unui prefect roman cu atribuții militare și administrative, dependent de guvernatorul Macedoniei. Astfel Dobrogea intră sub directa supraveghere militară a Imperiului roman. Orașele grecești din Pontul stîng (Istros, Tomis, Callatis, Dionysopolis și Odessos) formează în sec. 1 î.e.n., sub auspiciile autorităților romane, o federație cultural-religioasă și politică — *„Pentapolis"* care, după aderarea Mesambriei, se transformă în *„Hexapolis"*. Stabilirea reședinței „pontarhului" Comunității pontice la Tomis marchează importanța deosebită a orașului în primele secole ale erei noastre.

28. Caius Octavianus primește, în timpul celui de-al 6-lea consulat, titlul de *princeps rei publicae* și *princeps senatus*. Numărul cetățenilor romani se cifrează, potrivit censului, la 4 063 000.

27. Titus Livius începe să publice primele din cele 142 de cărți ale monumentalei istorii a Romei de la întemeierea orașului pînă în contemporaneitate (anul 9 î.e.n.), intitulată *Ab urbe condita (De la fundarea Romei)*. Mai mult decît exactitatea istorică a operei, autenticitatea ei literară, evocarea plină de solemnitate, culoare și sensibilitate a marilor momente ale istoriei naționale, l-au impus pe acest ultim clasic al literaturii latine, pînă în sec. XIX, ca cel mai mare istoric roman.

27 ianuarie 13. La Roma, în curie, Caius Octavianus anunță oficial hotărîrea sa de a reda senatului și poporului roman întreaga putere excepțională pe care o deținea, exprimîndu-și totodată intenția de a se retrage din viața politică.

27 ianuarie 16. Într-o ședință — bine regizată — a senatului, Octavianus este rugat să nu părăsească conducerea destinelor statului. Senatul îi acordă acum numele sacral de *„Augustus"* („cel vrednic de cinste", „cel venerabil"), Octavian adoptînd titulatura de *„Imperator Caesar Augustus divi filius"*. Provinciile romane sînt împărțite între princeps și senat; provinciile considerate nepacificate, precum Syria, Egipt, Gallia, Hispannia Tarraconensis sau cele de graniță, în care staționau legiunile Romei, sînt subordonate autorității lui Octavianus (care primește imperiumul proconsular pe 10 ani, devenind implicit comandant suprem al armatelor romane). Provinciile liniștite, precum Sicilia, Gallia Narbonensis, Creta, Cyrene, continuă să fie administrate de senat. Pe plan intern puterea lui Octavianus se bazează pe consulat, reînnoit anual pînă în 23 î.e.n. Cu această procedură, sancționată de senat și popor, Augustus creează o bază formală pentru puterea sa. Întreaga sa activitate viitoare va fi îndreptată în direcția consolidării, în etape, a noului statut al principesului. **Anul 27 este considerat ca data tradițională a începutului principatului.**

27. Reorganizarea Galliei și împărțirea ei în 3 provincii, fiecare cu capitală proprie: Aquitania (Burdigala-Bordeaux) în SV, Lugdunensis în centru și Belgica (Augusta Treverorum-Trier) în NE. *Concilium Galliarum* se reunea la Lugdunum (azi Lyon), capitala Galliei Lugdunensis.

27—25. Construirea, de către M. Vipsanius Agrippa, a Pantheonului din Roma, clădirea cu cea mai mare cupolă din antichitate.

26—19. În cursul unor dificile campanii conduse de Agrippa, la care participă în parte și Augustus, triburile asturilor și cantabrilor din NV Spaniei sînt supuse; Peninsula Iberică, acum în întregime sub stăpînire romană, este împărțită în trei provincii: în N — Hispania Citerior sau Tarraconensis cu reședința la Tarraco (azi Tarragona), în V-Lusitania, iar în S-Hispania Ulterior sau Baetica.

25. La moartea lui Amyntas, Augustus transformă regatul clientelar al Galatiei din inima Asiei Mici în provincie romană.

cca 25. Iuba II, fiul regelui Numidiei Iuba I, este instalat de către Augustus ca rege clientelar al Mauretaniei (m. 23/24 e.n.).

23. Apar primele 3 din cele 4 cărţi ale *Odelor* lui Q. Horatius Flaccus, cel mai reputat poet liric al epocii lui Augustus, unul dintre cei mai preţuiţi autori antici în epoca modernă.

23—15. De la primele sale creaţii, *Amores* şi *Heroides*, remarcabile prin graţia şi rafinamentul stilistic, prin verva şi pitorescul imaginii, **P. Ovidius Naso,** cel mai tînăr poet al epocii augustane, devine un preferat al publicului roman.

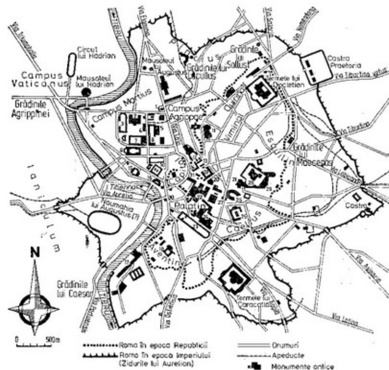
23 iunie 1. Senatul îi acordă lui Augustus, după depunerea voluntară a consulatului, puterea tribuniciană pe viaţă, dreptul de a convoca senatul, precum şi imperiumul proconsular nelimitat şi asupra provinciilor senatoriale (devenind astfel comandant suprem al tuturor forţelor armate ale statului). Poziţia principelui se delimitează tot mai mult de cea a magistraţilor obişnuiţi.

23. Conspiraţie eşuată împotriva lui Augustus organizată de Fannius Caepio şi consulul A. Terentius Varro Murena. Conducătorii ei sînt judecaţi şi executaţi.

22. Augustus preia *cura annonae* (aprovizionarea cu cereale a capitalei), iar în 20 î.e.n. *cura viarum* (îngrijirea drumurilor) în Italia. Numărul plebei din Roma care primeşte alimente gratuit din partea statului se cifrează la cca 200 000.

21. În dorinţa de a asigura o continuitate dinastică, Augustus o căsătoreşte pe fiica sa, Iulia, cu M. Vipsanius Agrippa, cel mai apropiat colaborator al său.

20. Cu ocazia misiunii în Orient a lui Tiberius Claudius Nero, fiul Liviei, este impus ca rege al Armeniei Tigranes II, care trăia în exil la Roma, şi se încheie un tratat romano-part care confirmă Eufratul ca graniţă între cele două imperii. Statul part renunţă la revendicările asupra Armeniei şi înapoiază insignele romane capturate în bătălia de la Carrhae (53 î.e.n.), iar Roma recunoaşte (indirect) rangul egal al Partiei în relaţiile internaţionale. ● În secolul care începe odată cu domnia lui Phraates IV (37 î.e.n. — 2 î.e.n.), Regatul part traversează o perioadă de criză, provocată de conflicte dinastice, de tendinţele centrifuge ale nobilimii, de atacurile alanilor la graniţa de NE. Diplomaţia romană exploatează cu abilitate slăbirea autorităţii centrale, sprijină şi impune diverşi preten-

PLANUL ORAŞULUI ROMA ÎN EPOCA IMPERIALĂ

1. Coloana lui Marcus Aurelius, 2. Termele lui Nero, 3. Stadionul lui Domitian, 4. Pantheonul, 5. Templul lui Isis şi Serapis, 6. Odeonul, 7. Termele lui Agrippa, 8. Saepta Iulia, 9. Teatrul lui Pompei, 10. Circul Flaminius, 11. Termele lui Constantin, 12. Forumul lui Traian, 13. Forumul lui Augustus, 14. Forumul lui Caesar, 15. Teatrul lui L. Cornelius Balbus, 16. Teatrul lui Marcellus, 17. Emporiumul, 18. Termele lui Decius, 19. Forumul lui Vespasian, 20. Basilica lui Maxentius, 21. Forumul lui Titus, 22. Palatele imperiale, 23. Circus Maximus, 24. Hipodromul lui Domitian, 25. Templul lui Claudius, 26. Colosseum-ul, 27. Arcul lui Constantin, 28. Termele lui Traian, 29 Palatul lui Nero, 30. Forum Boarium, 31. Forum Romanum.

denţi la tron, asigurînd astfel, pînă în vremea lui Nero, o perioadă de pace la hotarele răsăritene ale Imperiului.

cca 20 î.e.n. Construcţia apeductului din Gard din apropiere de Nîmes, capodoperă a tehnicii romane.

20/10 î.e.n. Apar *Historiae Philippicae (Istoriile Filipice)*, o istorie universală în 44 de cărţi a popoarelor din bazinul

Mediteranei pînă în epoca autorului — Pompeius Trogus. Lucrarea s-a păstrat numai într-un compendiu din sec. III datorat lui Iustinus, care reproduce cca 1/6 din volumul original.

19 î.e.n. Augustus obține puterea consulară pe viață și puterea censorială pe 5 ani, în virtutea cărora în anul următor impune legile pentru întărirea familiei: *lex Iulia de ambitu, lex Iulia de maritandis ordinibus, lex Iulia de adulteriis coercendis*, completate în 9 e.n. cu *lex Papia Popaea*.

18 î.e.n. În calitate de censor, Augustus îndepărtează din senat peste 200 de opozanți ai noului regim, reducînd numărul membrilor acestui for la 600. Dreptul princepsului de a elimina sau admite noi senatori va constitui o importantă armă a împăratului în confruntarea cu senatul.

17 iunie 1—3. Celebrarea jocurilor seculare la Roma *(ludi saeculares)* și proclamarea păcii universale *(pax augusta)*, ca simbol al începutului unei noi epoci, în care domnesc *fides, pax, honor, pudor* și *virtus*.

16 (vara). Înfrîngerea guvernatorului Galliei Comata, Marcus Lollius, de către triburi germanice care năvăliseră în Imperiu, constituie punctul de plecare al politicii ofensive inițiate de Augustus la răsărit de Rin.

15—13. î.e.n. Campanii ale lui Tiberius și ale fratelui său, Nero Claudius Drusus, în regiunea dintre Alpi și cursul superior al Dunării împotriva triburilor raetilor (populație preindo-europeană) și vindelicilor (populație celtică). Teritoriul ocupat este organizat, în vremea împăratului Claudius, ca provincie — „Raetia et Vindelicia" — cu reședința la Augusta Vindelicorum (Augsburg).

14 î.e.n. Cu acordul Romei, tronul Regatului Bosporan este ocupat de Polemon I, suveran al Regatului Pont (37—9 î.e.n.). Astfel Regatul Bosporan, care cuprinde Crimeea și teritoriile limitrofe Mării de Azov, rămîne ca regat clientelar următoarele trei secole în sfera de influență romană.

14 î.e.n. Arhitectul și inginerul M. Vitruvius Pollio încheie redactarea operei sale în 10 cărți *De arhitectura (Despre arhitectură)*, unicul tratat de arhitectură al antichității păstrat pînă în zilele noastre.

12 martie 6. După moartea fostului triumvir Lepidus, Augustus preia și titlul de *pontifex maximus*, care va fi purtat apoi, pînă în 382, de către toți împărații romani.

Cu aceasta se încheie concentrarea puterii supreme — militare, civile, religioase — în mîinile princepsului.

12 martie 12. Moartea lui M. Vipsanius Agrippa, cel mai apropiat și talentat colaborator militar al lui Augustus.

12—9 î.e.n. Tiberius cucerește ținuturile dintre Alpii răsăriteni și Dunărea mijlocie, populate de triburi celtice și ilirice (viitoarea Pannonie), și le alipește provinciei Illyricum.

12—9 î.e.n. Augustus inițiază o politică ofensivă în teritoriile locuite de triburile germanice. Drusus Nero Claudius (fiul lui Tib. Claudius Nero și al Liviei Drusilla), fratele mai tînăr al lui Tiberius, numit guvernator al celor trei Gallii și comandant suprem al forțelor de la Rin, reușește, în campanii repetate, să atingă în anul 9 î.e.n. fluviul Elba (în regiunea Magdeburg), primind după moarte (septembrie 9 î.e.n.) cognomenul *Germanicus*; comanda supremă a operațiunilor militare din anii 9—7 î.e.n. este preluată de Tiberius.

11 î.e.n. Căsătoria lui Tiberius cu Iulia, fiica lui Augustus. Eșecul căsătoriei, adoptarea de către Augustus a celor doi fii ai Iuliei cu M. Vipsanius Agrippa — Caius Caesar (20 î.e.n. — 4 e.n.) și Lucius Caesar (17 î.e.n.—2 e.n.) și desemnarea lor neoficială ca viitori moștenitori ai tronului duc la retragerea lui Tiberius în insula Rhodos (6 î.e.n.—2 e.n.).

cca 10 î.e.n. Regatul Noricum, situat între Dunărea superioară și Alpi (Austria de astăzi), populat de triburi celtice și ilirice, este inclus în Imperiul roman, fără a primi însă statut de provincie romană. Noricum este constituit ca provincie abia în vremea împăratului Claudius.

9 ianuarie 30. Este inaugurat la Roma pe cîmpul lui Marte *Ara Pacis Augustae („Altarul păcii")*, cel mai important monument al epocii lui Augustus (construcția începuse în anul 13).

9 î.e.n.—17 e.n. Principele marcoman **Maroboduus** care, în tinerețe, dobîndise la Roma favorurile lui Augustus, creează primul mare regat germanic unind triburile marcomanilor, quazilor, longobarzilor, semnonilor și hermundurilor dintre Dunăre, Oder și Elba inferioară.
● Regatul său, care dispunea de o forță armată de 70 000 de pedeștri și 4 000 de călăreți, devine un pericol potențial pentru Roma, dar Maroboduus refuză, după bătălia

de la Teutoburg (9 e.n.), alianța cu Arminius, șeful cheruscilor, îndreptată împotriva romanilor. După un conflict cu Arminius în 17 e.n., regatul său se destramă, iar Maroboduus se refugiază în 19 e.n. în Imperiul roman, stabilindu-se la Ravenna.

7 î.e.n. Orașul Roma este împărțit în 14 regiuni *(regiones)*.

4 î.e.n. Moartea lui Herodes I cel Mare (Irod I), regele clientelar al Iudeei (37—4 î.e.n.). Statul său este împărțit între Herodes Archelaos (etnarh al Iudeei, Samariei și Idumeei), destituit în 6 e.n., stăpînirea sa fiind transformată în posesiune romană (între 26—37 prefect este cavalerul roman Pontius Pilatus), și Herodes Antipas (tetrarh al Galileei și Pereei, 4 î.e.n. — 39 e.n.). Între 41—44 întreaga Iudee este pentru ultima dată unificată sub sceptrul regelui clientelar Herodes Agrippa I.

2 î.e.n. Augustus creează garda pretoriană (9 cohorte a cîte 1 000 de oameni) ca principal sprijin militar al împăratului în Roma. În fruntea gărzii sînt numiți doi prefecți de rang ecvestru *(praefecti praetorio)* care devin în vremea principatului personalități dintre cele mai influente ale statului (cu atribuții inițial doar militare, apoi și civile). ● Tot la Roma mai sînt create în anul 5 e.n. *cohortes urbanae* (cohortele urbane), cu atribuții polițienești, iar în anul 6 e.n. *cohortes vigilum*, cu rol de pompieri.

2 î.e.n. februarie 5. Senatul îi acordă lui Augustus titlul de *pater patriae* (părinte al patriei).

mai 12. La Roma sînt inaugurate oficial forul lui Augustus și templul lui Mars Ultor.

4 e.n. iunie 26. Tiberius este adoptat de Augustus și desemnat, implicit, succesor. Dispariția prematură a celor doi fii ai lui Agrippa, Lucius (2 e.n.) și Caius Caesar (4 e.n.), îl aduce din nou pe fiul Liviei în prim plan.

4—6 e.n. Campanii ale lui Tiberius la răsărit de Rin, în Germania, unde legiunile romane ating fluviile Weser și Elba; supunerea triburilor cheruscilor, chaucilor și longobarzilor.

5 e.n. Din teritoriile de pe malul stîng (apusean) al Rinului sînt create două districte militare din care, în vremea lui Domițian, se dezvoltă provinciile Germania Superior (cu capitala la Mogontiacum, azi Mainz) și Germania Inferior (cu reședința la Colonia Agrippinensis, azi Köln).

6—9 e.n. Puternică răscoală antiromană a triburilor din Pannonia și Dalmația. Numit comandant suprem al forțelor romane, Tiberius concentrează aici cca 15 legiuni (cca 1/2 din potențialul militar al Imperiului) și reușește, după lupte îndîrjite, să înfrîngă rezistența pannonilor conduși de Bato și Pinnes (8) și a dalmaților conduși de Bato (9) care nu reușiseră să ajungă la o conducere unică a operațiunilor. După reprimarea marii răscoale, în 9 e.n. Illyricum este împărțit în două provincii: Illyricum Superius (numit din vremea Flaviilor Dalmația, după tribul ilir al dalmaților) și Illyricum Inferius (numit de la jumătatea sec. 1 e.n. Pannonia). Restabilirea frontierei Imperiului pe Dunărea mijlocie. Întregul curs al Dunării, de la izvoare pînă la vărsare, se află sub control roman.

8—cca 18 e.n. Relegat la **Tomis,** pe malul Mării Negre, din ordinul împăratului Augustus (din motive care nu au fost pe deplin elucidate pînă în prezent), poetul **P. Ovidius Naso** din Sulmona își trăiește ultimii ani ai vieții printre greci și geți. În această perioadă scrie *Tristia (Tristele)* și *Epistulae ex Ponto (Scrisori din Pont)*.

9 e.n. Încercarea lui P. Quinctilius Varus (numit în 7 e.n. legat, cu misiunea de a organiza ca provincie romană teritoriul dintre Rin și Elba locuit de triburi germanice) de a introduce aici sistemul fiscal și dreptul roman declanșează o puternică răscoală antiromană a triburilor cheruscilor, bructilor, marsilor, chattilor. În fruntea rezistenței antiromane se impune principele cherusc **Arminius,** fost tribun în armata romană sub Tiberius (4—6 e.n.), perioadă în care obținuse cetățenia romană și rangul de cavaler.

septembrie. Atras de Arminius într-o capcană în **Pădurea Teutoburg** (Teutoburgensis saltus, loc neidentificat pînă în prezent), Varus pierde toate cele 3 legiuni și 9 formații auxiliare de sub comanda sa, ale căror insigne sînt capturate de învingători; Varus se sinucide. ● Deși victoria obținută nu este exploatată de Arminius, bătălia din Pădurea Teutoburg reprezintă cea mai gravă înfrîngere romană din timpul domniei lui Augustus și subminează definitiv tentativa de a transforma Germania dintre Rin și Elba în provincie romană. „*Vare, Vare, redde mihi legiones*“ (Varus, Varus, dă-mi înapoi legiunile) ar fi rostit Augustus în repetate rînduri după înfrîngerea

din Pădurea Teutoburg. **Rinul va rămîne pentru patru secole granița dintre Imperiu și lumea germanică.**

14 **e.n.** Censul înregistrează 4 937 000 cetățeni romani, dintre care cca 4 milioane în Italia.

august 19. La capătul unei domnii de 43 de ani, care a marcat în mod ireversibil istoria romană, **Augustus se stinge din viață la Nola,** în vîrstă de 76 de ani. Cenușa îi este depusă în mausoleul construit de el la Roma. Deificarea lui la 17 septembrie constituie actul oficial de naștere a cultului imperial. La moartea celui care în anul 27 î.e.n. proclamase oficial restaurarea Republicii, locuitorii Imperiului puteau constata că, în realitate, el subordonase principesului statul instituind fără drept de apel un nou regim politic — cel monarhic.

14—68. **Dinastia iulio-claudică.** Între Tiberius, succesorul lui Augustus, și Nero, toți principes aparțin familiei imperiale și, implicit, celor două ginți care o alcătuiau (cea a Iuliilor și a Claudiilor). Asistăm în această perioadă la instituționalizarea noului regim politic, la cristalizarea nucleului administrației centrale a principesului, în care liberții familiei imperiale dețin un rol important. Pentru provincii începe o perioadă de prosperitate. Odată cu înmulțirea coloniilor și municipiilor, se intensifică procesul de romanizare a provinciilor. Pentru sprijinul acordat autorității imperiale, pături ale aristocrației gentilice autohtone și ale celei municipale din provincii sînt răsplătite cu admiterea în senat. Pe plan extern, este promovată o politică de pace, conflictele sînt evitate printr-un joc abil al diplomației și al relațiilor clientelare. Este inițiată cucerirea Britanniei, care devine hotarul apusean al Imperiului. ● Modificările survenite în viața social-economică și politică a Imperiului au inevitabile implicații asupra celei culturale. Ele favorizează accesul la cultură a noi pături (funcționarii, burghezia provincială și mai ales liberții), dispersarea acesteia dinspre Roma și Italia spre provincii, care, la rîndul lor, furnizează personalități de prim rang. Destinată și supusă evaluării unui asemenea public (*recitationes* — lecturile publice — constituie principala formă de receptare), literatura, intrată acum în așa-numita perioadă „de argint", își pierde măreția clasică, își creează (și sub influența covîrșitoare a retoricii) un nou stil, căreia îi sînt caracteristice teatralitatea, gustul pentru ornamentul excesiv, pentru formularea scînteietoare și imprevizibilă. Marcate de retorismul epocii, operele autorilor reprezentativi (**Seneca** — filozofie și tragedie, **Persius** — satiră, **Lucanus** — epopee istorică) aduc în același timp o veritabilă înnoire estetică prin interesul pentru conflictul pasiunilor umane, pentru aprofundarea psihologică, salvează literatura de pericolul rigidizării într-o abstractă frumusețe clasică. Gustul tot mai accentuat pentru fastuos își pune amprenta și asupra arhitecturii și artelor plastice (*Domus Aurea* — palatul lui Nero). Reacția la acest fenomen se face simțită chiar în epocă prin realismul caracteristic romanului lui **Petronius** sau portretelor imprimate pe monede. O perioadă de înflorire cunosc acum științele, mai ales cele cu caracter aplicativ: agronomia (tratatul *De re rustica* al lui **Columella**), medicina (*De arte medica*, cele 8 cărți păstrate din enciclopedia întocmită de Aulus Cornelius Celsus), jurisprudența (reprezentată strălucit de Proculus și Lucius Cassius Longinus), filologia care, prin comentariile riguroase ale lui M. Valerius Probus și Raemmius Palaemon asupra scriitorilor epocii de aur, pregătesc reîntoarcerea gustului la stilul clasicizant.

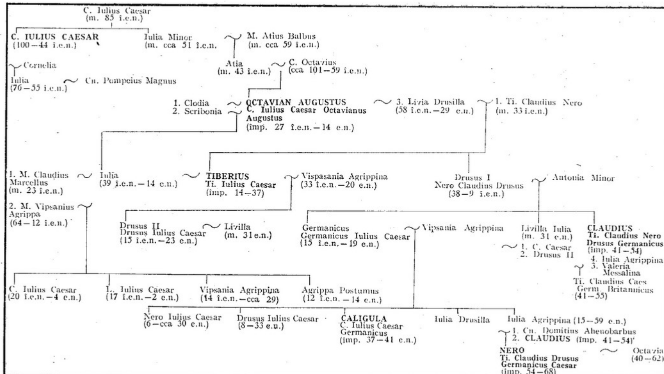
14 **august 19—37 martie 16. Domnia împăratului Tiberius (Tib. Iulius Caesar Augustus).** Fiu vitreg al lui Augustus, Tiberius a beneficiat de o strălucită educație și de o bogată experiență pe cîmpul de luptă și în administrarea statului. La 56 de ani, vîrsta la care ocupă tronul, personalitatea lui fusese profund marcată de lipsa de simpatie a lui Augustus (care nu l-a adoptat și desemnat urmaș decît în anul 4 e.n. după moartea tuturor candidaților la succesiune), de intrigile palatului, anii de domnie accentuîndu-i pesimismul, solitudinea, suspiciunea și mizantropia. Spirit energic, cumpătat, econom, el a continuat politica lui Augustus de întărire a autorității principelui, a îmbunătățit starea finanțelor statului și administrația provinciilor. Cu Tiberius principatul se afirmă definitiv ca instituție. Portretul în exclusivitate negativ de tiran crud transmis de literatura filosenatorială (ecou al animozității cercurilor senatoriale persecutate) și preluat pînă în pragul sec. XX de istoriografia modernă nu corespunde realității istorice.

14. Frămîntările izbucnite la moartea lui Augustus în rîndul legiunilor din Pannonia apoi al celor cantonate în Germania Inferior, pe Rin, avînd ca principale revendicări mărirea soldei și reducerea duratei serviciului militar, sînt înăbușite de Drusus Iulius Caesar, fiul lui Tiberius (Pannonia), și de C. Iulius Caesar Germanicus, fiul lui Drusus (m. 9 î.e.n.), nepot și fiu adoptiv al împăratului (Germania). Germanicus este fratele viitorului împărat Claudius, tatăl lui Caligula și al Agrippinei.

15. Primele procese pentru *„crimen laesae maiestatis"*. Dînd o nouă interpretare vechii legi care pedepsea delictul de știrbire a maiestății poporului roman, identificat acum cu ofensa adusă împăratului, principele își creează un puternic instrument represiv în confruntarea cu opoziția senatorială (verdictul: exilul, confiscarea averii sau pedeapsa cu moartea).

15. Constituirea provinciei romane Moesia. ● Teritoriul dintre Dunăre și Munții Balcani, populat din mileniul 2

DINASTIA IULIO-CLAUDICĂ

î.e.n. de triburi trace, se afla de mai multe decenii sub controlul militar nemijlocit al guvernatorului Macedoniei. Inițial provincia Moesia se întindea spre răsărit de la Singidunum (azi Belgrad) la Dimum (azi Belene, Bulgaria); regiunea estică, numită *Ripa Thraciae* (din care făcea parte și actualul teritoriu al Dobrogei), rămîne încă trei decenii sub autoritatea regilor odrisi ai Traciei clientelare. Litoralul Mării Negre cu coloniile grecești, cuprins sub Augustus în *Praefectura orae maritimae*, intră acum sub autoritatea guvernatorului Moesiei. După transformarea Traciei în 46 e.n. în provincie romană, Ripa Thraciae, ulterior și *Praefectura orae maritimae* (în 86?) sînt incluse în provincia Moesia. ● Prin crearea provinciei Moesia, Dunărea devine granița dintre Imperiu și teritoriile locuite de geto-daci. Sub Domițian (cca 86 e.n.) Moesia este împărțită, din rațiuni militare și administrative, în două provincii; Moesia Superior (în V, pînă la vărsarea rîului Ciabrus în Dunăre) și Moesia Inferior (în E, între Ciabrus și Marea Neagră).

16. După doi ani de lupte împotriva triburilor germanice dintre Rin și Elba, Germanicus este rechemat la Roma. Tiberius renunță definitiv la o politică ofensivă în Germania, retrăgînd trupele romane de la Elba pe linia Rinului. În anul următor, Germanicus, care se bucura de o mare popularitate în armată și la Roma, este trimis de împărat cu o misiune specială în Orient.

17. Transformarea Cappadociei în provincie romană. După moartea regelui Archelaos Philopatris (36 î.e.n. — 17 e.n.) la Roma, unde fusese chemat de Tiberius, fostul regat elenistic din E Asiei Mici este inclus în Imperiul roman.

17. La moartea suveranului Antiochos III, micul regat elenistic din NE Siriei, de pe malul drept al Eufratului, Commagene, este transformat în provincie romană. ● Caligula redă în anul 38 tronul lui Antiochos IV Epiphanes, Commagene redevenind regat clientelar; în 72, din ordinul lui Vespasian, Antiochos IV este detronat, iar Commagene alipită definitiv provinciei romane Siria.

17—24. Numidul **Tacfarinas**, fost soldat în armata romană, polarizează nemulțumirile triburilor maure și numide din Africa de Nord într-un război de guerilă împotriva autorităților romane. În anul 24 este înfrînt și ucis de generalul C. Cornelius Dolabella în bătălia de la Auzia (Aumale).

19. Strabon din Amaseia, cel mai de seamă geograf al antichității, încheie redactarea celor 17 cărți ale *Geografiei*, opera sa majoră scrisă în limba greacă. ● Cel mai vechi tratat de geografie roman cunoscut, *De Chorographia* (3 cărți), este publicat la Roma în anul 44 de **Pomponius Mela.**

19 octombrie 10. Aflat într-o misiune în Orient din însărcinarea împăratului, cu care ocazie impune pe tronul Armeniei un suveran favorabil Romei, Iulius Caesar Germanicus, nepotul lui Tiberius, moare la Antiochia, în condiții care au părut contemporanilor suspecte, astfel încît anumite cercuri ale opiniei publice cred că împăratul nu este străin de moartea acestuia.

20. După această dată, influența lui **L. Aelius Seianus,** prefect al pretoriului din anul 14, asupra lui Tiberius sporește continuu. Tot mai izolat și suspicios, împăratul acordă favoritului său întreaga încredere și puteri deosebite. Ambițios și abil, Seian rîvnește el însuși la tronul imperial și folosește puterea pentru a-i elimina pe reprezentanții familiei imperiale. La instigația sa este asasinat, în 23, Drusus, fiul lui Tiberius.

21. Răscoală antiromană în Gallia de NE — a treverilor în frunte cu Iulius Florus și a haeduilor conduși de Iulius Sacrovir, reprimată de comandantul Germaniei Superior, Caius Silius.

23. Seian concentrează într-o unică tabără pe colina Viminal din E Romei *(castra praetoria)* cele 9 cohorte pretoriene. ● Timp de trei secole (pînă la desființarea lor în 312 de către Constantin cel Mare), trupele de elită ale pretorienilor, care au ca principală sarcină asigurarea pazei și siguranței împăratului, vor reprezenta un factor politic de primă importanță în viața capitalei și Imperiului.

26. La sugestia lui Seian, Tiberius părăsește definitiv Roma, stabilindu-se inițial în Campania apoi, un an mai tîrziu, în insula Capreae (Capri), de unde guvernează Imperiul pînă la moarte. Seian devine atotputernic la Roma.

29 sau 30. Data crucificării la Ierusalim, din ordinul prefectului roman al Iudeii, Pontius Pilatus, a lui Iisus din Nazareth (n. cca 4/3 î.e.n.), predicator religios din Galileea. Discipolii săi, care-l considerau un Mesia, pun, după moartea sa, bazele unei noi religii în Iudeea, de unde se răspîndește treptat în provinciile orientale ale Imperiului. Avînd ca punct de plecare o istoricizare și spiritualizare

a speranței mesianice iudee, noua religie înglobează apoi elemente ale cultelor și religiilor orientale, ale filosofiei elene și ale utopiilor sociale elenistice. Proclamînd programatic egalitatea și fraternitatea, speranța de mîntuire într-o nouă viață, după moarte, creștinismul este îmbrățișat la început de păturile sociale cele mai dezmoștenite ale Imperiului, sclavi, liberți, sărăcimea urbană, mai puțin cea rurală. Pînă în vremea împăratului Nero noua religie este confundată cu aceea iudaică în sînul căreia luase naștere. După această dată, creștinismului i se retrag privilegiile religioase și juridice acordate iudaismului. Datorită monoteismului intransigent, a moralei sale distincte, a completei respingeri a panteonului tradițional roman și a cultului imperial, a izolaționismului său, noua religie se afirmă ca un corp doctrinar distinct în cadrul Imperiului roman. Nefiind recunoscut oficial în primele trei secole de existență, creștinismul devine o religie ilicită, ai cărei adepți erau tolerați sau persecutați de autorități. ● În primul secol de la apariție noua religie se răspîndește în Egipt, Siria, Fenicia, Asia Mică, apoi în Africa de Nord și numai foarte lent în provinciile europene; la Roma ființa din vremea domniei împăratului Claudius o comunitate creștină. În cursul sec. II e.n., creștinismul își clarifică doctrina, își cristalizează propriile norme, delimitîndu-se net de religiile misterice elenistice, și începe confruntarea cu religiile existente. Lărgirea rîndurilor sale aduce cu sine modificări în apartenența socială a adepților și totodată primele ciocniri interne — ilustrate de mișcarea montanistă, apoi donatistă. Convertirea, de la jumătatea sec. II, a unui număr crescînd de reprezentanți ai păturilor dominante ale societății romane, are o influență vizibilă asupra ideologiei creștine. ● Criza generală a societății romane de la sfîrșitul sec. II și din sec. III, destrămarea vechilor religii politeiste, faptul că noua religie se adresează fără discriminare mozaicului de popoare care alcătuiau Imperiul, simplitatea cultului și a mesajului său, reprezintă tot atîtea dominante care ușurează transformarea creștinismului într-o religie universală. În sec. I—II e.n. noua religie este persecutată în mod izolat, local; în sec. III are loc ciocnirea deschisă între statul roman și religia ilicită care este acum supusă unor prigoane organizate și sistematice.

31 octombrie 18. Denunțat lui Tiberius, L. Aelius Seianus, prefectul gărzii pretoriene, este arestat, judecat și executat în aceeași zi, împreună cu familia, sub acuzația de conspirație împotriva împăratului. Q. Naevius Macro, numit în secret de Tiberius la 17 octombrie 31 prefect al praetoriului și însărcinat cu înlăturarea lui Seian, rămîne în această funcție pînă la moartea împăratului.

37 martie 16. În drum spre Roma, Tiberius moare la Misenum; cenușa lui este depusă în Mausoleul lui Augustus din Roma. Sprijinit de garda pretoriană și de prefectul Macro, Caius Iulius Caesar Germanicus, fiul generalului Germanicus, cunoscut în istorie sub diminutivul de Caligula („cizmuliță", primit în anii petrecuți alături de tatăl său în Germania), este proclamat, la vîrsta de 25 de ani, împărat.

37 martie 16—41 ianuarie 24. Domnia lui Caligula. La capătul a 8 luni de domnie, Caligula inițiază o politică despotică, de inspirație elenistico-orientală; introduce la curtea imperială ceremonialul oriental și divinizarea principesului, încurajează cultele orientale, interzise la Roma de către Tiberius. Arbitrariul politicii sale interne și externe, extravaganțele și cruzimile, fastul serbărilor și risipa tezaurului strîns de predecesorul său, măsurile fiscale opresive declanșează două conspirații ale opoziției senatoriale (în 39 și 40) urmate, fiecare, de valuri de procese de *crimen maiestatis* soldate cu numeroase execuții.

40. Invitat la Roma de către Caligula, Ptolemaios II, suveranul Mauretaniei (23—40), este executat la Lugdunum. După reprimarea răscoalei conduse de Aidemen (41—42), de către C. Suetonius Paulinus, regatul său este transformat în provincie romană. În vremea lui Claudius (45), fostul regat clientelar din N Africii, locuit de o populație berberă, este împărțit în două provincii, **Mauretania Caesariensis** (cu capitala la Caesarea, azi Cherchel) și **Mauretania Tingitana** (cu reședința în orașul Tingis, azi Tanger).

41 ianuarie 24. Caligula este asasinat în apropierea palatului său din Roma de o conspirație a pretorienilor în frunte cu Cassius Chaerea și L. Annius Vinicianus. Claudius (T. Claudius Nero Drusus Germanicus), fratele generalului Germanicus, este proclamat împărat de garda pretoriană, care este răsplătită cu un *donativum* de 15 000 de sesterți de soldat, și recunoscut, după unele ezitări, de către senat.

41 ianuarie 25—54 octombrie 13. Principatul lui Claudius (T. Claudius Caesar Augustus Germanicus). Fiul lui Drusus (fratele lui Tiberius), născut la Lugdunum (Lyon) în anul 10 î.e.n., Claudius nu participase, datorită unei sănătăți șubrede și a unor infirmități congenitale (dificultăți de mers și vorbire), la activitatea politică, preferînd o viață retrasă, consacrată studiului (istoria etruscilor, a cartaginezilor și preistoria Romei). Claudius continuă edificarea unui aparat funcționăresc imperial recrutat dintre liberți; un rol important în politica statului au în timpul domniei sale liberții cancelariei imperiale, Narcissus, Pallas, Callistus și Polybios, precum și Valeria Messalina (cea de-a treia soție a împăratului, mama Octaviei și a lui Britannicus). În timpul domniei sale începe construcția unui sistem defensiv de fortificații la Rin și Dunăre, provinciile beneficiază de o bună administrare și de o bogată activitate edilitară (șosele, apeducte, porturi). Acordarea cetățeniei romane locuitorilor unor orașe din afara Italiei, cu consecințe importante în romanizarea provinciilor, îi atrage însă ostilitatea cercurilor senatoriale.

42. L. Arruntius Camillus Scribonianus, guvernatorul Dalmației, reprezentant al cercurilor senatoriale opoziționiste, se răscoală împotriva împăratului, proclamînd reinstaurarea republicii. Tentativa eșuează, iar L. Arruntius se sinucide.

43. Începutul cuceririi Britanniei. După expedițiile lui Caesar din anii 55 și 54 î.e.n. și proiectele nefinalizate ale lui Augustus (34 și 26) și Caligula (40), Claudius inițiază cucerirea sistematică a insulei. Debarcate în Kent, 4 legiuni aflate sub comanda lui Aulus Plautius transformă SE Angliei în provincie romană (Britannia). La capătul a patru decenii de lupte neîntrerupte (43—84), hotarul nordic al provinciei este împins pînă în S Scoției. Granița septentrională este consolidată sub Hadrian (*Vallum Hadriani* între Tyne și Solway) și sub Antoninus Pius (*Vallum Antonini* între Clyde și Forth). Pînă în 410 Britannia rămîne cea mai vestică posesiune a Imperiului roman.

43. Lycia, regiune muntoasă din SV Asiei Mici, care-și redobîndise în urma celui de-al treilea război macedonean

(168 î.e.n.) o relativă independență, este transformată în provincie romană, căreia îi este anexat și ținutul învecinat, Pamphylia.

44. La moartea lui Herodes Agrippa, **Iudeea și Samaria** redevin provincie romană.

cca 46. **Regatul clientelar al Traciei este transformat** la moartea suveranului Rheometalces III **în provincie romană,** cu centrul în orașul Perinthos. ● În următoarele secole, provincia Tracia va constitui un însemnat rezervor de recrutare pentru armata romană. După 46, Dobrogea, aflată pînă atunci sub autoritatea nominală a regilor odriși, este inclusă în provincia romană Moesia. **Întreaga Peninsulă Balcanică,** din Pelopones pînă la Dunăre, **devine posesiune romană.**

48. Potrivit censului efectuat în Imperiu, numărul cetățenilor romani se ridică la 5 984 000.

octombrie. Implicată într-o conspirație dezvăluită de libertii Narcissus și Pallas, ambițioasa Valeria Messalina este executată împreună cu C. Silius, favoritul ei. Numele ei este supus *damnatio memoriae*.

50/60. Lucrarea *De re rustica (Despre agricultură)*, în 12 cărți, aparținînd celui mai important agronom latin, L. Iunius Moderatus Columella, constituie o sursă prețioasă de informații asupra agriculturii romane.

54 **octombrie 13.** Moartea lui Claudius, otrăvit de Agrippina, noua sa soție. Deificarea împăratului devine ținta satirei *Apokolokyntosis*, a scriitorului și filosofului L. Annaeus Seneca. Autor de dialoguri filosofice, scrisori, scrieri consacrate științelor naturii, tragedii, **Seneca** se impune ca unul dintre cei mai importanți filosofi stoici ai Romei imperiale.

octombrie 13. Nero Claudius Caesar (n. 37), fiul Agrippinei și al senatorului Cn. Domitius Ahenobarbus, adoptat sub presiunea mamei sale de către împăratul Claudius (50) și căsătorit cu Octavia (53), este proclamat împărat, grație sprijinului gărzii pretoriene. Primii ani ai domniei lui Nero — așa-numitul *quinquennium aureum* — aflat sub influența preceptorului său, filosoful stoic L. Annaeus Seneca și a prefectului pretoriului Sextus Afranius Burrus, se caracterizează prin relații bune cu senatul. Luptei pentru putere din cadrul familiei imperiale îi cad victimă Britannicus (fratele vitreg al lui Nero, asasinat în 55), ambițioasa Agrippina (ucisă din ordinul fiului ei în 59), iar în 62 Octavia. După moartea lui Burrus și îndepărtarea lui Seneca, odată cu noul prefect al pretoriului, Ofonius Tigellinus, regimul lui Nero evoluează pe linia inaugurată de Caligula, a unui despotism orientalo-elenistic. Odată cu intensificarea opoziției senatoriale, reîncep procesele de lez-maiestatis. Cea de-a doua parte a domniei lui Nero marchează o ruptură radicală în colaborarea dintre princeps și senat și, totodată, o reacție categorică față de valorile societății aristocratice reconstituite în vremea lui Augustus și Tiberius. Dincolo de extravaganțele, apreciate de plebe, Nero și politica lui s-au bucurat de simpatia păturilor sociale populare din Roma și Imperiu. În ultimii ani ai domniei, împăratul, captivat tot mai mult de veleitățile sale artistice (din 64 apare frecvent în public în calitate de conducător de car de curse, cîntăreț și actor, iar în 66—68 întreprinde un lung turneu în Grecia), neglijează consecvent problemele statului, ale cărui finanțe sînt acum grav prejudiciate.

54. Impunerea, de către suveranul part Vologaeses I, a fratelui său, Tiridates, ca rege al Armeniei declanșează un nou conflict cu Roma. Cn. Domitius Corbulo, unul dintre cei mai talentați generali ai epocii, este numit comandant suprem pe frontul din Orient. În anii 58—59, el ocupă Artaxata și Tigranocerta cucerind întreaga Armenie. Operațiunile militare sînt reluate în anii 61—63.

57—67. Guvernarea lui T. Plautius Silvanus Aelianus în provincia Moesia. În urma unor campanii în nordul Dunării, el transferă cca 100 000 de transdanubieni (sarmați, bastarni, geto-daci) în sudul fluviului *„ad praestanda tributa"* cît și pentru a slăbi presiunea barbară asupra frontierei danubiene și a lărgi zona de influență romană la nord de limesul propriu-zis.

61. Răscoală antiromană a populației autohtone din Britannia condusă de regina icenilor, **Boudicca**, provocată de jaful și brutalitatea administrației imperiale. După succese inițiale — cucerirea orașelor Camulodunum, Londinium și Verulamium, înfrîngerea legatului Petilius Cerialis — armatele răsculaților sînt învinse de guvernatorul Suetonius Paulinus, iar Boudicca se sinucide.

63. Regatul clientelar Pont, aflat în stăpînirea suveranului Polemon II (38—63), este transformat în posesiune romană și alipit provinciei Galatia.

64 **iulie 18/19.** Izbucnește un uriaș incendiu care, în 9 zile, distruge două treimi din Roma (10 din cele 14 regiuni ale orașului). Pentru a curma zvonurile care-l învinuiau (după toate probabilitățile pe nedrept) de a fi provocat incendiul, Nero declanșează prima persecuție împotriva creștinilor, punînd pe seama lor această calamitate.

65. Conspirația inițiată de C. Calpurnius Piso împotriva lui Nero, expresia unei largi nemulțumiri provocate de guvernarea sa, eșuează. Implicați în complot, L. Annaeus Seneca și nepotul său M. Annaeus Lucanus, autorul epopeii *Pharsalia*, sînt obligați să se sinucidă; altă victimă a represalilor neroniene este scriitorul Caius Petronius Arbiter, obligat și el să se sinucidă. Romanul său *Satyricon*, din care nu s-a păstrat în întregime decît un episod, este considerat punctul culminant al realismului antic.

66. Pace de compromis între Imperiul roman și Regatul part; Armenia se recunoaște stat vasal Romei, condus însă de o dinastie partă. Tiridates I este încoronat rege al Armeniei în Forumul din Roma de către Nero.

66. Izbucnește la Caesarea o violentă răscoală antiromană a iudeilor, care cuprinde rapid întreaga provincie, urmărind reconstituirea unui stat iudeu independent. Succesele răsculaților îl determină pe Nero să-l numească în anul 67 pe T. Flavius Vespasianus comandant suprem al forțelor romane din Orient (cca 6 legiuni). Vespasian reușește să recucerească cea mai mare parte a provinciei, încercuind la jumătatea anului 68 Ierusalimul, centrul răscoalei. Evenimentele din anii 68—69 încetinesc însă ritmul operațiunilor militare romane.

68 **martie. C. Iulius Vindex,** guvernatorul Galliei Lugdunensis, se revoltă împotriva lui Nero. Lui i se raliază în aprilie și guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, Servius Sulpicius Galba. Deși guvernatorul Germaniei Superior, L. Verginius Rufus, îl înfrînge în luna mai pe Vindex în lupta de la Vesontio (azi Besançon), la Roma, Nero, din ce în ce mai izolat, pierde și adeziunea cercurilor care-l mai sprijineau, în primul rînd a pretorienilor.
iunie 8. Servius Sulpicius Galba este recunoscut la Roma ca împărat de către senat. Reprezentant de frunte al aristocrației senatoriale (originar dintr-o veche familie patriciană), Galba (n. 3 î.e.n. lîngă Terracina) ocupă, în 60, după o remarcabilă carieră, care-l poartă în provinciile Germania și Africa, postul de legat al Hispaniei Tarraconensis. Lui Galba i se raliază și M. Salvius Otho (n. 32), guvernatorul Lusitaniei din 58, unul dintre apropiații lui Nero.

68 **iunie 9.** Decretat *„hostis publicus"* (dușman public) și condamnat la moarte de către senat, **Nero se sinucide în apropiere de Roma.** *„Qualis artifex pereo"* (ce mare artist piere) sînt, se spune, ultimele cuvinte rostite de împărat. **Sfîrșitul dinastiei iulio-claudice.**

68—69. Anul celor patru împărați. Prima criză a principatului. Opoziția de interese dintre cele două mari grupări politice și sociale conturate la Roma spre sfîrșitul domniei lui Nero — beneficiarii regimului (sprijiniți de plebea urbană, de păturile populare și de pretorieni) și adversarii săi (nobilimea senatorială, cavalerii bogați, clienții victimelor persecuțiilor) — influențează puternic lupta pentru succesiunea dinastică de după Nero. O dată cu moartea ultimului reprezentant al dinastiei iulio-claudice și accesiunea la tron a lui Galba, se dezvăluie, potrivit spuselor lui Tacitus, taina puterii imperiale: principesul putea fi ales și în afara familiei imperiale și impus nu numai la Roma, ci și în provincii ceea ce are ca urmare răscoala armatelor din provincii, dornice fiecare să-și impună propriul candidat pe tronul imperial.

68 **octombrie.** Galba sosește la Roma; instaurînd un regim de austeritate și severitate în domeniul finanțelor și armatei, noul împărat execută o serie de partizani ai lui Nero.
decembrie. Legiunile din Germania se revoltă împotriva lui Galba; lor li se raliază în cursul lunii ianuarie 69 trupele din Gallia și Britannia.

69 **ianuarie 1. Aulus Vitellius** este proclamat împărat de către legiunile Germaniei Inferior.
ianuarie 10. Pentru a face față situației, Galba adoptă pe Calpurnius Piso Frugi Licinianus, reprezentantul unei vechi familii senatoriale, numindu-l cezar și coregent.
ianuarie 15. Nemulțumirea provocată în rîndul pretorienilor de refuzul *donativului* este abil exploatată de M. Salvius Otho, dezamăgit în speranța sa de a fi adoptat de Galba. La instigația lui Otho, **Galba** este ucis în for de către pretorienii răzvrătiți. **Otho** este proclamat împărat de către garda pretoriană și confirmat de senat. Scurta lui guvernare se înscrie pe linia ideologiei principatului lui Nero. Otho este recunoscut ca împărat de

IMPERIUL ROMAN LA SFÎRŞITUL DOMNIEI ÎMPĂRATULUI TRAIAN (117 e.n.)

—·—·— Hotarele imperiului
– – – – Hotarele provinciilor

0 100 200 300 400 500 km

legiunile dunărene şi de cele din Orient, în schimb Germania, Gallia, Spania şi Britannia îl recunosc pe Aulus Vitellius, guvernatorul Germaniei Inferior. Trupele trimise de acesta împotriva lui Otho, conduse de Fabius Valens şi Alienus Caecina, traversează la începutul primăverii Alpii, pătrunzînd în N Italiei.

69 **aprilie 14.** La **Betriacum (Bedriacum)**, sat situat la N de Pad, între Cremona şi Hostilia, are loc bătălia decisivă dintre armatele lui Otho şi cele ale lui Vitellius. Înfrînt, Otho se sinucide, două zile mai tîrziu, în tabăra sa de la Brixellum. Legiunile lui Vitellius jefuiesc Italia ca pe un teritoriu inamic cucerit.

aprilie 19. Senatul îl recunoaşte pe Vitellius ca princeps.

69 **(primăvara) — 70 (toamna).** În condiţiile tulburărilor provocate de războiul civil, izbucneşte în regiunea Rinului inferior o mare răscoală antiromană a triburilor celtice şi germanice condusă de batavul **Iulius Civilis**; fost prefect al unei cohorte romane, Iulius Civilis atrage de partea sa şi o serie de garnizoane romane, intenţionînd crearea unui regat germano-gallic independent. Lui i se raliază şi şefii galilor treveri, Iulius Clasicus şi Iulius Tutor, precum şi Iulius Sabinus, conducătorul lingonilor. Răscoala este înfrîntă cu mare dificultate de Q. Petilius Cerialis.

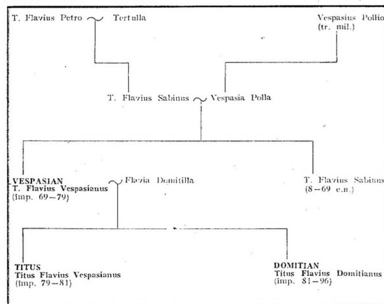
69 **iulie.** Ajuns la Roma în fruntea a 60 000 de soldaţi, Vitellius dizolvă cohortele pretoriene, înlocuindu-le cu 16 cohorte recrutate dintre soldaţii trupelor sale.

iulie 1. T. Flavius Vespasianus, comandantul legiunilor din Iudeea, este proclamat împărat la Alexandria, de trupele din Orient. Lui i se raliază şi legiunile romane de la Dunăre (din Pannonia şi Moesia).

octombrie 24. Legiunile dunărene comandate de generalul Antonius Primus, trimise de Vespasian împotriva lui Vitellius, obţin în **bătălia de la Cremona** (în apropiere de Betriacum), victoria asupra forţelor lui Vitellius (rămas la Roma).

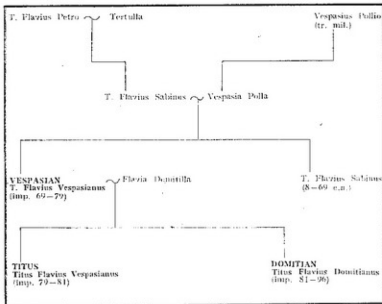
decembrie 20. Moartea lui Vitellius, rănit şi capturat în luptele de stradă în urma cărora Roma este cucerită de legiunile lui Vespasian; în aceste evenimente oraşul suferă mari distrugeri. **Vespasian rămîne unicul stăpîn al Imperiului, întemeind o nouă dinastie, aceea a Flaviilor.**

DINASTIA FLAVIILOR

69—96. Epoca Flaviilor reprezintă, după bulversările aduse de războiul civil din anii 68–69 (subminarea autorităţii centrale, perturbarea vieţii economice şi politice, epuizarea finanţelor şi extinderea răscoalelor antiromane din provincii), o perioadă de stabilitate, reconstrucţie şi prosperitate. Principatul face noi progrese pe linia întăririi autorităţii imperiale. În opera de edificare a administraţiei centrale în spiritul unui profesionalism pronunţat, noua dinastie apelează cu predilecţie la reprezentanţii ordinului ecvestru. Provinciile, care cunosc o eră de prosperitate, fac un pas hotărît pe calea afirmării economice şi sociale proprii. Opoziţia senatorială îşi găseşte în filosofia cinică şi stoică un suport ideologic ceea ce atrage o serie de represalii împotriva filosofilor, expulzaţi în repetate rînduri din Roma şi Italia (89 – Epictet ş.a., 95 – Dion din Prusa). Se încheie procesul început în vremea dinastiei iulio-claudice de transformare a statelor clientelare în provincii romane. ● Perioadă de „reaşezare" a vieţii după convulsiile luptelor pentru succesiunea la tron, epoca flaviană este marcată – pe plan spiritual – de reîntoarcerea la clasicism. Maestrul şi legislatorul acestui nou clasicism, pe care îl consideră singurul mod de salvare a literaturii latine de pericolul modernismului neronian, este Quintilian care recomandă reîntoarcerea la Cicero şi Vergiliu, imitarea scriitorilor din epoca de aur. Motivele mitice şi-au pierdut însă pentru scriitorii acestei generaţii semnificaţia directă, capacitatea lor expresivă, devenind simple clişee literare. Epopeile lui Valerius Flaccus *(Argonautica)*, Silius Italicus *(Punica)*, P. Papinius Statius *(Thebais, Achilleis)* nu reuşesc să depăşească o anume eleganţă formală, sînt lipsite de forţă de convingere.

DINASTIA FLAVIILOR

Singurul poet original al perioadei este M. Valerius Martialis care, prin incisivitatea, naturalețea și spontaneitatea creației sale, consacră definitiv epigrama ca formă lirică. Știința, la rîndul ei, nu înregistrează rezultate remarcabile decît pe linia popularizării și sintezei cunoștințelor dobîndite în epocile anterioare (S. Iulius Frontinus — *De aquaeductu urbis Romae*, Pliniu cel Bătrîn — *Historia naturalis*). În schimb, o adevărată renaștere cunosc arhitectura și artele plastice, dominate de principiile ordinii și rațiunii clasice, puse în slujba reconstrucției și restaurării Romei — grea afectată de marele incendiu din timpul lui Nero ca și de luptele anului 69. Este construit Forul lui Vespasian cu un impunător templu al păcii, un nou palat *(Domus Augustana)*, devenit reședință imperială în secolele următoare, *Amphitheatrum Flavium* (Colosseum-ul), cel mai mare și mai frumos amfiteatru roman, Arcul de triumf și termele lui Titus etc.

69 **iulie 1—79 iunie 23. Domnia lui Vespasian (Titus Flavius Vespasianus)**, primul împărat de origine italică și nesenatorială. Fiu al unui modest funcționar de vamă, născut în anul 9 e.n. în Reate, în ținutul Sabinilor, într-o familie aparținînd ordinului ecvestru, Vespasian urmează o carieră militară care-l poartă în Germania Superior, Britannia, Africa apoi Iudeea. Personalitate energică, lucidă, modestă, Vespasian este preocupat de restabilirea liniștii și securității Imperiului, grav afectate de războiul civil. Administrator talentat, el a reorganizat finanțele și armata; a întărit frontiera Dunării inferioare, a creat o flotă în Marea Neagră și a reorganizat flota dunăreană — *Classis Flavia Moesica*, a completat senatul cu elemente provenite din rîndul aristocrației municipale din Italia și din provinciile occidentale, a acordat cetățenia romană orașelor din Spania. Între Augustus și Hadrian este împăratul care a cunoscut și a înțeles cel mai bine situația provinciilor. A reconstruit Capitoliul și numeroase edificii din Roma distruse în cursul războiului civil, a început construcția Colosseum-ului. Pe plan extern, continuă politica ofensivă în Britannia.

70 **august.** Rămas comandant suprem al forțelor romane din Iudeea, Titus, fiul cel mai mare al lui Vespasian (n. 39 e.n.), cucerește, la capătul unui îndelungat asediu, **Ierusalimul**. Templul și cea mai mare parte a orașului sînt distruse. Ultimele fortărețe deținute de răsculați, Herodeium, Machaerus și Masada, sînt ocupate în anii 72—73. În timpul războiului și-au găsit moartea cca 1 milion de iudei. Iudeea este organizată ca provincie de sine stătătoare cu reședința la Caesarea.

70. Armenia de la apus de Eufrat (Armenia Minor) este alipită provinciei Cappadocia; legiunea a XII-a Fulminata este stabilită în garnizoană la Melitene.

74. Ocuparea regiunii dintre Rin, Main și Neckar (cunoscută sub numele de *Decumates agri*) și alipirea ei la Germania Superior.

75—79. Flavius Iosephus, unul dintre conducătorii răscoalei iudee, capturat în 67 de Vespasian, publică la Roma, în limba greacă, *Războiul iudaic* (7 cărți).

78—84. Cn. Iulius Agricola, guvernator al Britanniei. Agricola extinde stăpînirea romană pînă în podișul Scoției, obținînd în bătălia de la Mons Graupius (84) o însemnată victorie asupra caledonilor conduși de Calgacus; consolidarea autorității romane în insulă.

79 **iunie 23—81 septembrie 13.** Domnia lui **Titus** (Titus Flavius Vespasianus). Titus se remarcă în războiul din Iudeea ca un talentat general, apoi, alături de tatăl său (din 71 este prefect al pretoriului și practic coregent al Imperiului), ca un om de stat ponderat și echilibrat. Bunele relații cu senatul au făcut ca tradiția istorică să-l prezinte ca pe unul dintre cei mai buni împărați romani *(„Amor et deliciae generis humani")*. *„Diem perdidi"* (Mi-am pierdut ziua), afirmă tradiția că ar fi rostit împăratul în zilele în care nu făcea o faptă bună.

79 **iunie 23.** Domitian, al doilea fiu al lui Vespasian și fratele lui Titus, este desemnat succesor de către acesta.

august 24—26. O puternică erupție a Vezuviului acoperă sub un strat de lavă și cenușă trei orașe din Campania: **Pompei, Herculaneum** și **Stabiae,** cu care ocazie își găsesc moartea cca 15 000 oameni. C. Plinius Secundus, comandant al flotei de la Misenum, autorul monumentalei *Naturalis Historia (Istoria naturală)*, în 37 de cărți, lucrare cu caracter enciclopedic cuprinzînd informații din domeniul cosmografiei, geografiei, științelor naturii, medicinei, artei etc. își găsește moartea cu ocazia acțiunilor de salvare din dreptul orașului Stabiae.

80. Este inaugurat la Roma amfiteatrul Flaviilor *(Flavium amphitheatrum)*, cel mai monumental amfiteatru roman, cu o capacitate de 50 000 de locuri, numit din evul mediu Colosseum.

— Inaugurarea Termelor lui Titus din Roma.

81 **septembrie 13—96 septembrie 18. Domnia lui Domițian (Titus Flavius Domitianus)** înscrie o nouă linie de guver-

nare, deosebită de cea a primilor doi Flavii. Sprijinindu-se pe armată, garda pretoriană, pe anumite cercuri ale cavalerilor și aristocrației municipale provinciale, Domitian (n. 51) urmează o linie politică autocratică care se înscrie în tradiția inaugurată de Caligula și Nero. Personalitate orgolioasă, violentă, revendicînd titlul de *dominus et deus*, Domitian a intrat în conflict cu aristocrația senatorială, reluînd procesele de lez-maiestate, relațiile încordate cu senatul contribuind la o exagerat de aspră judecată a sa în istoriografia latină. Bilanțul administrației sale interne este însă în general pozitiv, iar măsurile militare pe care le-a inițiat vor facilita politica ofensivă a Imperiului urmată de Traian în regiunile carpato-dunărene.

81. Este inaugurat la Roma Arcul de triumf al lui Titus, care s-a impus ca model prin perfecțiunea formelor și armonia proporțiilor sale.

83. Domitian traversează Rinul la Mainz și întreprinde o campanie împotriva tribului germanic al chattilor, între rîurile Lahn și Main, obținînd, în urma succeselor repurtate, titlul de *Germanicus*. Începe consolidarea limesului germanic pentru apărarea regiunii *decumates agri*.

85. Domitian se proclamă *censor perpetuus* (censor pe viață) cu dreptul de a completa compoziția senatului. Orientarea sa spre un regim autocratic se accentuează. Sporește tensiunea dintre împărat și senat, care-și găsește expresia în diverse conjurații vizînd înlăturarea lui. Reluarea proceselor de lez-maiestate întrerupte în vremea lui Vespasianus și Titus.

85 iarna. Invazie a dacilor, aliați cu sarmați și bastarni, la sudul Dunării, în provincia Moesia. Guvernatorul provinciei, C. Oppius Sabinus, cade în luptă.

86. În condițiile conflictului cu dacii, are loc intervenția personală a împăratului Domitian pe frontul din Moesia. Cu această ocazie, Moesia este împărțită în două provincii de rang consular — Moesia Superior și Moesia Inferior, separate de rîul Ciabrus. Apărarea Moesiei Inferior (în componența căreia intră și Dobrogea) este asigurată de două legiuni romane, a V-a Macedonica (cu sediul la Oescus) și I Italica (cu tabăra la Novae).

87. Duras Diurpaneus cedează tronul lui Decebal. **În timpul lui Decebal (87—106), statul dac atinge apogeul puterii sale.** Timp de două decenii confruntarea cu Dacia va constitui principala problemă a politicii externe romane.

87. Traversînd Dunărea pe un pod de vase, generalul roman Cornelius Fuscus întreprinde o campanie în inima Daciei, probabil pe valea Oltului. Atras într-o ambuscadă de **Decebal,** el este înfrînt și ucis. Ofensiva romană este reluată în anul 88, cînd Tettius Iulianus pătrunde în Dacia prin Banat și obține la Tapae o importantă victorie asupra lui Decebal. Luptele din 89 împotriva quazilor și marcomanilor, pe frontul din Pannonia, precipită încheierea unei păci de compromis între Roma și Dacia. Decebal se recunoaște rege clientelar, dar continuă neabătut întărirea statului și puterii sale.

89 ianuarie. Răscoala legatului Germaniei Superior, L. Antonius Saturninus, la Mogontiacum (Mainz), reflex al opoziției senatoriale față de politica autoritară a principelui, este reprimată cu repeziciune de A. Lappius Maximus, guvernatorul Germaniei Inferior. Organizarea districtelor militare **Germania Inferior** și **Superior** ca provincii de sine stătătoare. Val de procese pentru *crimen maiestatis*.

89—92. Lupte la Dunărea mijlocie împotriva triburilor germanice ale quazilor și marcomanilor ca și împotriva sarmaților iazigi.

90/100. Apariția *Vieților paralele* ale lui Plutarchus din Chaironeia. Cele 46 de biografii paralele (23 de greci și 23 de romani), urmărind cu precădere un scop etic, s-au bucurat de o mare popularitate pînă în epoca modernă.

95. M. Fabius Quintilianus publică, la Roma, *Institutio oratoria* (12 cărți), cea mai importantă operă a retoricii latine din epoca imperială, care s-a bucurat de un succes constant pînă în sec. XVI.

96 septembrie 18. Domițian cade victimă unei conjurații organizate de libertul Parthenius, comandantul gărzii palatului, și de soția sa, Domitia Longina. Senatul hotărăște martelarea numelui său din inscripțiile publice *(damnatio memoriae)*. **Sfîrșitul dinastiei Flaviilor.** Senatorul **M. Cocceius Nerva** este proclamat împărat de către senat.

96—192. **Epoca Antoninilor.** Perioada istorică care începe cu domnia lui Nerva prezintă, cel puțin pînă în vremea lui Marcus Aurelius, aspectul unei epoci unitare, de pace și bunăstare, considerată de majoritatea istoricilor ca „secolul de aur" al Imperiului. Statul roman atinge

acum apogeul expansiunii sale teritoriale. Deși procesul întăririi autorității imperiale și al consolidării aparatului birocratic continuă, tensiunea dintre princeps și senat se aplanează. Înflorirea economică a provinciilor favorizează dezvoltarea fără precedent a orașelor pe întregul cuprins al Imperiului, triumful aristocrației municipale din rîndurile căreia sînt recrutați peste 1/2 din reprezentanții senatului. Legată inseparabil de apogeul civilizației urbane și de progresele procesului de romanizare, are loc maxima răspîndire și înflorire a culturii greco-romane clasice. Evidente sînt în egală măsură declinul muncii servile și progresul colonatului, care devine principala formă de exploatare a muncii umane în agricultura Imperiului. Colonatul ca relație juridică de arendare a unui lot de pămînt unui țăran de către un proprietar funciar în schimbul unei sume de bani sau al unei părți din recolta obținută datează din sec. II–I î.e.n. Cointeresarea colonului în rezultatele muncii sale contribuie ca acest sistem să se răspîndească și să se generalizeze în primele două secole ale principatului. În sec. III–IV condiția colonului se înrăutățește, apropiindu-se de cea a sclavului (deși distincția juridică dintre sclav și colon se va menține în toată antichitatea tîrzie); în sec. IV el este legat de pămîntul pe care-l muncește, nemaiavînd dreptul de a-l părăsi. Engels îl consideră pe colon „precursorul iobagului din evul mediu". Procesul de estompare a diferenței dintre categoriile care alcătuiau societatea romană (cetățeni, necetățeni, oameni liberi, sclavi, liberți etc.) se face în favoarea cristalizării noilor noțiuni de *humiliores* și *honestiores* (săraci și bogați). Paralel cu adîncirea crizei economice de care este cuprinsă, Italia își pierde treptat poziția privilegiată în cadrul Imperiului. În legiuni încep să fie înrolați provinciali; alături de unitățile auxiliare *(alae, cohortes, numeri)* alcătuite din populații războinice puțin romanizate, își fac apariția din vremea lui Marcus Aurelius unități recrutate printre barbarii din afara granițelor Imperiului. ● Pe plan extern, după ultimul efort expansionist din vremea lui Traian, toate forțele Imperiului sînt concentrate în vederea desăvîrșirii sistemului defensiv al limesului care separă lumea romană de cea barbară. În același timp, în această epocă de echilibru fragil, de înflorire și bunăstare de care beneficiază însă o pătură foarte subțire a populației Imperiului, se dezvoltă rapid germenii contradicțiilor interne și conflictelor externe care vor declanșa marea criză a sec. III.

POPULAȚIA UNOR ORAȘE DIN IMPERIUL ROMAN ÎN SEC. I e.n.

(estimații)

ROMA	600 000 locuitori
ALEXANDRIA	200 000
ANTIOCHIA	100 000
LUGDUNUM (LYON)	100 000
NARBO (NARBONNE)	100 000
AUGUSTA TREVERORUM (TRIER)	100 000
GADES (CADIZ)	65 000
EPHESUS	50 000
CORINT	50 000
CARTAGINA	35 000
DAMASC	30 000
ATENA	30.000
BYZANTIUM (CONSTANTINOPOL)	25.000
PALMYRA	20.000
ULPIA TRAIANA SAMIZEGETUSA (în a doua jumătate a sec. 2 e.n.)	15.000
IERUSALIM	10.000

Perioadă de calm și securitate, epoca antoniniană este una de maximă înflorire a civilizației urbane pe întregul cuprins al Imperiului. În vechile orașe romane, cărora li se adaugă acum noi centre strălucitoare (Thamugadi, în Africa, Antinoupolis în Egipt ș.a.), se construiește masiv (temple, teatre, amfiteatre, apeducte, poduri etc.). Forurile lui Nerva și Traian, Panteonul și Mausoleul lui Hadrian – la Roma, vila lui Hadrian de la Tibur, marele templu al lui Zeus din Atena refăcut sub domnia acestuia ș.a. sînt splendide mărturii ale acestei activități. Măreția arhitecturală este egalată de frumusețea sculpturilor care dobîndesc noi valențe pe linia redării impresiei dinamice și de adîncime (semnificative, în acest sens, sînt cele 2500 de figuri de pe Columna lui Traian). O mare atenție este acordată de Antonini educației. Alături de Basilica Ulpia din Forul lui Traian este organizată o mare și bogată bibliotecă, Hadrian întemeiază „Athenaeum", un fel de academie în cadrul căreia se desfășoară dezbateri de filosofie și retorică, Marcus Aurelius creează numeroase catedre de filozofie. Aceluiași țel îi sînt circumscrise lucrările „gramaticilor" între care Q. Terentius Scaurus *(Ars grammatica, De Ortographia)*, C. Sulpicius Apollinaris (rezumate ale operei lui Terentius și Eneidei lui Virgil) și elevul său Aulus Gellius, autorul *Nopților atice (Noctes Atticae)* consacrate problemelor de literatură, istorie, știință etc. În domeniul științei, dreptul ocupă și în această epocă un loc preeminent și este reprezentat de nume ilustre între care Salvius Iulianus – care a redactat sub Hadrian *Edictum perpetuum*, Gaius – al cărui manual, *Institutiones*, va constitui în sec. VI baza codului lui Iustinian. Literatura intră însă acum într-un evident amurg, spiritul latin este secătuit de seve creatoare. Numai în timpul lui Traian, care extinde Imperiul la dimensiunile sale maxime, se simte o resuscitare a vechii conștiințe, a mîndriei și măreției romane. Anticul spirit italic este prezent, în egală măsură, în opera istorică a lui Tacit, ca și în satirele lui D. Iunius Iuvenalis îndreptate împotriva prezentului „decăzut". După ei, literatura latină cedează întîietatea celei grecești, care reînvie cu o extraordinară forță. Filosofia (stoicul Epictet, sofiștii Favorinus și Aelius Aristeides), istoria (Appianos din Alexandria), proza (Plutarh și Pausanias – autorul unui *Itinerariu al Greciei*), satira (Lucian din Samosata), știința (Galenus și Ptolemeu) își găsesc acum o fericită expresie în limba greacă. Marcus Aurelius însuși, împăratul roman, își scrie *Cugetările* sale, impregnate de filosofia stoică, în greacă. Concomitent cu răspîndirea creștinismului, epoca antoniniană este și martora apariției primelor texte creștine – apologiile – aparținînd inițial, de asemenea, unor autori greci, (Iustinus, Tatianus, Ignatius, episcop al Antiohiei, Ireneu, episcop de Lugdunum).

96 septembrie 18—98 ianuarie 27. Domnia lui M. Cocceius Nerva. Originar dintr-o familie veche senatorială, unul dintre cei mai de vază reprezentanți ai senatului, Nerva obține tronul la vîrsta de 66 de ani. În scurta sa domnie

încearcă să echilibreze finanțele statului, să restabilească prestigiul senatului, dar frămîntările din rîndul legiunilor și pretorienilor îl determină să-l adopte la 27 octombrie 97 pe unul dintre cei mai talentați generali, M. Ulpius Traianus, guvernatorul Germaniei Superior, desemnîndu-l coregent și succesorul său la tron. ● Crearea instituției fondului alimentar destinată a asigura creșterea și educarea de către stat a copiilor orfani (continuată și extinsă în întreaga Italie de către Traian).

98. Apar *De vita et moribus Iulii Agricolae (Despre viața și caracterul lui I. Agricola)* și *Germania*, primele opere ale lui **P. Cornelius Tacitus,** cel mai important istoric al Romei imperiale. Operele sale capitale, *Historiae (Istorii)* — 14 cărți și *Annales (Anale)* — 16 cărți, fuziune desăvîrșită de erudiție, simț al istoriei și capacitate de evocare, de analiză psihologică și atitudine moralistă, reînvie într-un limbaj de clasică concizie și modernă picturalitate, istoria principatului — între Augustus și Domitian (14—96).

98 ianuarie 27. La moartea lui Nerva, îi succede generalul **M. Ulpius Traianus** (n. 53), originar din S Spaniei, din municipiul Italica, primul provincial care ocupă tronul Imperiului roman. Excelent militar și, în egală măsură, administrator eficient, Traian este cel mai însemnat cuceritor roman după dispariția lui Caesar. În vremea sa principatul realizează ultimul mare efort ofensiv la Dunăre și Eufrat. Preocupat de consolidarea graniței Rinului și de pregătirea confruntării cu statul lui Decebal, Traian își petrece timpul, pînă în octombrie 99, departe de Roma.

99. Schimb de ambasade între Traian și Kanishka, suveranul Imperiului kușanilor (Imperiul indo-scit). ● După ce triburile kușanilor (yue-chi), originare din Asia Centrală, ocupă Bactria, pun în vremea suveranului Kadphises I (25—50 e.n.), bazele unui puternic imperiu, prin cucerirea Indiei de Nord. Imperiul Kușanilor, care sub regele Kanishka (78—101 e.n.) atinge apogeul expansiunii teritoriale și al puterii sale militare, poartă un activ comerț cu Imperiul roman, beneficiind, implicit, de influența tehnicii și civilizației romane.

100 septembrie. Retorul C. Plinius Caecilius Secundus (cel Tînăr), nepotul și fiul adoptiv al renumitului autor al *Istoriei naturale,* rostește în fața Senatului, în calitate de consul, obișnuitul discurs de mulțumire adresat împăratului. Revizuit, *Panegiricul* dedicat împăratului Traian, va fi publicat în anul următor. O imagine vie și pitorească a societății romane din vremea sa conturează retorul în cele 10 cărți de *Epistolae (Scrisori)*, dintre care ultima cuprinde corespondența purtată cu Traian în anii 112/113.

101. Necesitatea de a consolida dominația romană în provinciile din N Peninsulei Balcanice și de a suprima un stat care, întărindu-se, amenința autoritatea imperială la Dunărea de Jos, precum și perspectiva transformării în posesiune romană a unor teritorii renumite prin bogăția solului și subsolului, îl determină pe Traian să declanșeze, după trei ani de pregătiri, lupta pentru cucerirea Daciei.

101—102. Primul război dacic. După ce concentrează în Moesia Superior importante forțe (13—14 legiuni și numeroase alte trupe auxiliare însumînd cca 150 000 de soldați), în primăvara anului 101 Traian traversează Dunărea pe două poduri de vase și înaintează în Dacia pe drumul urmat de Tettius Iulianus. Încercarea lui Decebal de a opri în bătălia de la Tapae, din toamna anului 101, înaintarea romană eșuează. La începutul anului 102, importante forțe dacice, aliate cu contingente sarmate și bastarne, atacă prin Dobrogea provinciile suddunărene, Traian însuși fiind obligat să se deplaseze pe frontul dunărean. Bătălia decisivă de pe platoul de la Adamclisi se încheie cu victoria legiunilor romane. În vara anului 102 Traian reia ofensiva din Dacia înaintînd spre Sarmizegetusa. În aceste împrejurări, Decebal este constrîns să solicite pacea, care se încheie în condiții dificile pentru regele dac. Reîntors la Roma, Traian adoptă în decembrie 102 numele triumfal de *Dacicus*.

103—105. Arhitectul grec **Apollodor din Damasc** construiește, din ordinul împăratului Traian, un pod de piatră peste Dunăre lung de 1 139 m între Drobeta și Pontes, capodoperă a tehnicii romane.

105. Din dispoziția împăratului Traian, guvernatorul Siriei, A. Cornelius Palma, ocupă și transformă partea de NV a regatului clientelor al nabateilor în provincie romană (**Arabia**). ● Triburile arabe ale nabateilor creează în sec. II î.e.n. în NV Peninsulei Arabia un regat cu centrul la Petra, puternic influențat de civilizația elenistică. Controlînd comerțul caravanier dintre Marea Egee, Mesopotamia și Golful Persic, Regatul nabateilor atinge

apogeul dezvoltării sale în sec. I î.e.n., devenind apoi stat clientelar Romei. În orașul Bostra, unde se stabilește reședința guvernatorului roman, este cantonată singura legiune care asigura paza provinciei. În golful Akkaba este staționată o flotă romană care controlează navigația din Marea Roșie și, implicit, comerțul cu India.

105—106. Al doilea război dacic. Traian traversează în vara anului 105 podul lui Apollodor și poartă războiul „mai mult cu cumpătare decît cu înfocare". Atacat din mai multe direcții, prin Banat, Valea Oltului, Moldova, abandonat de aliații săi, Decebal opune în Munții Orăștiei o rezistență eroică, dar zadarnică. După un greu asediu Sarmizegetusa, capitala regatului dac, este cucerită în vara anului 106, iar Decebal, urmărit de cavaleria romană, se sinucide pentru a nu cădea în mîinile învingătorilor. **Statul dac este desființat, o mare parte a Daciei fiind transformată în provincie romană.**

106 august 11. O diplomă militară descoperită la Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj) atestă la această dată sfîrșitul celui de-al doilea război dacic și **constituirea provinciei romane Dacia,** care cuprindea Transilvania, Banatul, Oltenia. Dominația romană se exercită și asupra Munteniei și a unei părți a Moldovei. Traian rămîne în regiunile cucerite pînă în primăvara anului 107 pentru a lua personal măsurile necesare organizării noii provincii.

106—271. Dacia — provincie romană. Din primii ani ai dominației romane în Dacia are loc colonizarea organizată și masivă a noii provincii cu coloniști romani aduși îndeosebi din provinciile latinofone. Sînt fondate orașe (colonii și municipia), tîrguri, castre, se construiesc drumuri, amfiteatre, terme, sînt puse în valoare bogățiile subsolului (aur, argint, aramă, fier și sare) și ale solului. Existența Daciei Traiane se desfășoară, în pofida prezenței unor elemente grecești și orientale în viața economică, socială, religioasă sau artistică, sub impactul indiscutabil al romanității occidentale. Populația dacă, greu încercată de cele două războaie, suferă de la început influența civilizației romane superioare și-și însușește treptat cultura materială, limba, obiceiuri și credințe ale învingătorilor, ceea ce aduce cu sine, treptat, romanizarea autohtonilor. ● **Prin fuziunea elementului dac cu cel roman se constituie astfel populația daco-romană de limbă latină, elementul determinant în procesul formării poporului român.**

107. Construcția Forumului lui Traian, cel mai mare din Roma. În mijlocul lui începe ridicarea Columnei lui Traian.

109. Inaugurarea, în S Dobrogei, pe platoul de la **Adamclisi,** la 2 km de viitorul municipiu Tropaeum Traiani, a unui monument triumfal glorificînd victoria obținută aici de legiunile romane în primul război dacic. Înalt de 40 m, avînd la bază o circumferință de aproape 100 m, decorat cu frize și metope ilustrînd lupta dintre romani și daci (secondați de aliații lor sarmați și germanici), trofeul, păstrat pînă în zilele noastre, reprezintă cel mai de seamă monument ridicat de romani în regiunea Dunării de Jos.

113 mai 12. Inaugurarea la Roma, în noul forum, a Columnei lui Traian, înaltă de 38 m, operă atribuită lui Apollodor din Damasc, capodoperă a basoreliefului istoric roman. Cele 155 scene de pe trunchiul columnei, evocînd scene ale războaielor daco-romane, constituie, împreună cu Monumentul triumfal de la Adamclisi, un original act de naștere a poporului român.

(toamna). Încercarea statului part de a modifica echilibrul statuat în vremea lui Nero și de a include în sfera sa de influență Armenia declanșează un nou conflict cu Roma. Traian părăsește Roma deplasîndu-se în Orient în vederea pregătirii războiului.

114. Ocupată de forțele romane, Armenia este transformată în provincie.

august. Senatul îi decernează lui Traian titlul de *„Optimus princeps"*, reflex al bunelor relații dintre împărat și înaltul for; în secolele următoare urarea adresată de senat fiecărui nou împărat la ocuparea tronului era: *felicior Augusto melior Traiano.*

114. Construcția Arcului de triumf al lui Traian din Beneventum.

115/116. Răscoală antiromană a iudeilor din Egipt, Cirenaica și Cipru, care stînjenește ofensiva împotriva statului part. Ea este reprimată de generalii lui Traian, Lusius Quietus și Q. Marcius Turbo.

115. În teritoriile cucerite la răsărit de Eufrat, Traian creează provincia Mesopotamia.

116. Traian cucerește orașele Nisibis, Seleucia și Ctesiphon, metropole ale Regatului part, și atinge Golful Persic la

Charax, adoptînd titlul de *Parthicus Maximus.* Crearea provinciei Asiria.

117. Izbucnirea unei răscoale în Mesopotamia și boala împăratului determină întreruperea războiului.

august 8. În drum spre Roma, Traian se stinge din viață în orașul Selinus din Asia Mică. **La moartea lui, Imperiul roman atinge maxima sa expansiune teritorială (o suprafață de 3 300 000 km² și o populație de 55 000 000 locuitori)**; 30 de legiuni apără cei aproape 10 000 de km de frontiere ale Imperiului, care se întind din Peninsula Iberică pînă la Eufrat și Tigru, din Scoția la granițele Saharei și la prima cataractă a Nilului.

117 august 11—138 iulie 10. Domnia lui Hadrian (P. Aelius Hadrianus). Originar, ca și Traian, din orașul hispanic Italica, Hadrian (n. 76) urmează cariera militară participînd ca legat de legiune la războaiele cu dacii și parții în statul major al lui Traian. Este adoptat și desemnat succesor de către Traian pe patul de moarte, la insistențele soției acestuia, Plotina, în condiții rămase obscure. Spirit neliniștit, sensibil, de o curiozitate nelimitată, Hadrian a străbătut în lungi călătorii toate provinciile Imperiului, în care petrece mai mult timp decît la Roma. El a continuat edificarea aparatului funcționăresc imperial promovînd cu predilecție reprezentanții ordinului ecvestru, a instituționalizat *consilium principis* (consiliul principelui), a acordat o atenție deosebită reformării armatei și dreptului. A desfășurat o bogată activitate edilitară la Roma (restaurarea Pantheonului, construcția Mausoleului — viitorul Castel San'Angelo, mormîntul împăraților între Hadrian și Caracalla) și în alte orașe ale imperiului (Tibur, azi Tivoli, Atena), a acordat o atenție deosebită promovării artelor și filosofiei manifestînd o pronunțată înclinație pentru cultura greacă. El însuși poet și filosof, Hadrian rămîne una dintre cele mai originale personalități în galeria principatului. Pe plan extern încheie pacea cu parții, renunță la ultimele cuceriri ale lui Traian — provinciile Armenia, Asiria și Mesopotamia, fixînd granița orientală a Imperiului pe Eufrat. Cu Hadrian, conștient de secătuirea potențialului ofensiv al statului, Imperiul trece definitiv la o politică externă defensivă. Este dezvoltat sistemul limesului la zonele de frontieră amenințate (Britannia, Africa).

119. Legată de vizita împăratului Hadrian în **Dacia** (117/118), are loc prima reorganizare administrativă a provinciei, în timpul guvernării generalului Q. Marcius Turbo. Transilvania și Banatul sînt incluse în provincia **Dacia Superior** (cu capitala la Apulum, sediul singurei legiuni rămase în Dacia, a XIII-a Gemina), în timp ce Oltenia și SE Transilvaniei formează **Dacia Inferior** cu reședința la Romula.

120. **C. Suetonius Tranquillus,** secretar al cancelariei imperiale, redactează *De vita Caesarum (Viețile Cezarilor)*, colecție de 12 biografii imperiale, de la Caesar la Domițian. Document mai degrabă cultural-istoric decît operă istoriografică, *Viețile Cezarilor* au influențat sensibil evoluția genului biografic în antichitatea tîrzie și evul mediu.

121. Hotărîre a senatului prin care se interzice uciderea sclavilor de către persoane particulare.

122. Cu ocazia unei vizite a împăratului în Britannia, începe construcția valului lui Hadrian (încheiată în 126/127) între vărsarea rîului Tyne și Solway Firth.

123. O nouă vizită a împăratului Hadrian în provinciile dunărene și în **Dacia** — divizată acum în trei provincii: Dacia Superior, Dacia Inferior și Dacia Porolissensis. Orașele Drobeta, Napoca și Romula primesc rang de municipium.

131. Salvius Iulianus, cel mai de seamă jurist al sec. II, este însărcinat de Hadrian cu alcătuirea și redactarea finală a unei colecții de edicte ale pretorilor *(Edictum perpetuum)*, în vederea uniformizării jurisprudenței imperiale. O altă lucrare a sa, *Digesta* (90 de cărți), a influențat sensibil știința juridică a secolelor următoare.

132—135. Ultima mare răscoală a iudeilor, condusă de Simon Bar-Kochba, declanșată de intenția împăratului Hadrian de a înălța un templu al lui Iupiter la Ierusalim. După înfrîngerea lui Bar Kochba la Bet-Ter și moartea sa, răscoala este reprimată, Ierusalimul devine colonie militară romană sub numele de Aelia Capitolină, stabilirea evreilor în oraș fiind interzisă după această dată; Iudeea este reorganizată ca provincia Syria Palestina.

138 februarie 25. După moartea, la 1 ianuarie 138, a lui Lucius Aelius Caesar (L. Ceionius Commodus), desemnat din 136 succesor la tron, Hadrian îl adoptă pe T. Aurelius Fulvius Boionius Arrius Antoninus, viitorul Antoninus Pius (n. 86 e.n., descendent al unei familii senatoriale din

DACIA ROMANĂ la sfîrșitul sec. 2 e.n.

- ○ Colonii
- ◉ Municipii și apoi colonii
- ● Municipii
- ☐ Castru, legiunea XIII Gemina și V Macedonica
- ---- Hotarele provinciei Dacia

COSTOBOCI

DACI LIBERI

IAZIGI

DACIA POROLISSENSIS

DACIA APULENSIS

DACIA MALVENSIS

MOESIA SUPERIOR

MOESIA INFERIOR

CARPI

ROXOLANI

PONTUS EUXINUS

TERITORIU SUPRAVEGHEAT (EXTRA PROVINCIAM)

Tisia (Tisa)

Samus (Someș)

Crisia

Marisus (Mureș)

Tibiscus

Alutus (Olt)

Rabon (Jiu)

Danuvius (Dunărea)

Hierasus (Siret)

Pyretus (Prut)

Tyras (Nistru)

Hypanis (Bug)

Porolissum

Napoca

Potaissa

Ampelum

Apulum I

Apulum II

Tibiscum

Ulpia Traiana Sarmizegetusa

Dierna

Drobeta

Romula

Oescus

Noviodunum

Troesmis

Histria

Tomis

Tropaeum Traiani

Callatis

Durostorum

Tyras

Olbia

Gallia), cu condiția ca acesta să adopte la rîndul său pe Marcus Aurelius și pe Lucius Aurelius Verus (fiul lui L. Ceionius Commodus).

138 iulie 10—161 martie 7. Domnia lui Antoninus Pius. Spre deosebire de Hadrian, noul împărat nu a părăsit niciodată Italia. Într-o atmosferă de relativă liniște pe plan intern și extern este sărbătorită în 148 cea de-a 900-a aniversare a fondării Cetății Eterne. Politica sa internă se caracterizează prin atenția și grija acordată administrației provinciilor, finanțelor statului, jurisdicției imperiale, sprijinirii cultelor vechi italice. Pe plan extern, continuă acțiunea de consolidare a sistemului defensiv al Imperiului (în Britannia este construit la 140 valul antoninian dintre Edinbourgh și Glasgow, iar în 155 este perfecționat limesul din Germania Superior dintre Walldürn-Lorch și Raetia). Răscoale antiromane ale populațiilor din Britannia, Mauretania, Egipt și Iudeea sînt reprimate de generalii săi. Relațiile armonioase cu senatul au determinat ca Antoninus Pius să fie apreciat de istoriografia senatorială a următoarelor două secole ca un prototip al împăratului ideal, domnia lui fiind identificată cu apogeul dinastiei antoniniene cît și al întregului principat.

150. Astronomul, geograful și matematicianul **Claudius Ptolemaeus** publică în limba greacă principala sa operă *Marea Compunere*. Teza sa, potrivit căreia pămîntul, corp ceresc fix, se află în centrul universului, s-a bucurat de o largă circulație pînă la apariția lucrării lui Copernic în 1543.

161 martie 7—180 martie 17. Domnia lui Marcus Aurelius. Născut în 121 la Roma, într-o familie senatorială de origine hispanică, adoptat în 138 din inițiativa lui Hadrian de către Antoninus Pius (cu a cărui fiică, Faustina, se căsătorește în 145), Marcus Aurelius beneficiază de o educație aleasă (printre profesorii săi se numără retorii M. Cornelius Fronto și Herodes Atticus); sub influența stoicului Q. Iunius Rusticus, se consacră după 146 filosofiei, impunîndu-se ca un reprezentant de seamă al stoicismului tîrziu și, totodată, ca o personalitate cu totul distinctă în galeria împăraților romani. Întreaga sa domnie este dominată de efortul militar al Imperiului de a respinge atacurile de la hotare, în Orient, dar îndeosebi pe limesul danubian și renan. Echilibrul și stabilitatea relativă a principatului iau sfîrșit, se fac simțite simptomele puternicei crize a Imperiului din sec. III. După urcarea pe tron, Marcus Aurelius îl ridică pe Lucius Aurelius Verus (care se dovedește o personalitate lipsită de energie și calități) la rang de coîmpărat (m. 169), oferind primul exemplu de colegialitate imperială.

162. O invazie a tribului germanic al chattilor în Germania și Raetia este respinsă de Aufidius Victorinus.

162—166. Război romano-part. Un atac al regelui Vologaeses III împotriva Siriei declanșează un nou conflict între cele două imperii. Împăratul Lucius Verus este însărcinat de Marcus Aurelius cu comanda supremă în Orient, dar operațiunile militare efective sînt conduse de generalii Statius Priscus și, îndeosebi, C. Avidius Cassius. Contraofensiva romană are ca rezultat redobîndirea controlului asupra Armeniei (164), cucerirea Edessei, Seleuciei și Ctesiphonului (165) și încheierea păcii în anul următor (Armenia și Osroëne rămîn regate clientelare Romei). Ciuma, adusă de legiunile romane la întoarcerea din Orient, pustiește timp de două decenii Imperiul, fiind cea mai distrugătoare epidemie cunoscută de principat pînă la acea dată.

cca 165. Appianos din Alexandria încheie *Istoria romană*, sinteză în limba greacă a istoriei Cetății Eterne pînă în sec. II e.n. (păstrată fragmentar, valoroasă mai ales prin fresca războaielor civile din sec. I î.e.n.).

— Apar în limba greacă primele scrieri satirice ale lui Lucian din Samosatha, numit de Engels „Voltaire-ul antichității clasice".

— Apuleius din Madaura publică *Metamorphoses (Metamorfozele* sau *Măgarul de aur)*, roman picaresc care, prezentînd peripețiile personajului ce traversează spații geografice și medii sociale diverse, oferă o sugestivă frescă a vieții cotidiene din provincii.

166. Prima mențiune a prezenței unui sol roman (probabil negustor) la curtea imperială chineză. Unele informații izolate asupra contactelor cu lumea romană (întinderea și puterea Imperiului, numeroasele sale orașe, descrierea succintă a Romei) apar în cronicile și analele imperiale chineze din timpul dinastiei Han de Est (25—220). Cronicile mai menționează în anul 120 primirea, de către împăratul chinez, a unui muzician și prestidigitator originar din Imperiul roman.

167—175. Primul război marcomanic. Invazia quazilor și marcomanilor, conduși de Ballomar, în N Italiei declanșează o lungă confruntare cu popoarele de dincolo de limes. După despresurarea Aquileiei (169), forțele romane reușesc abia în 172 să respingă ofensiva germanică și să treacă la contraofensivă. Marcus Aurelius conduce personal, din Pannonia, Noricum și Raetia, operațiunile militare împotriva coaliției marcomanilor, quazilor și iazigilor. Începe în această perioadă să scrie în limba greacă culegerea de cugetări stoice *Către sine*. Ofensiva care viza crearea a două noi provincii, Marcomannia și Sarmatia, este întreruptă de uzurparea lui Avidius Cassius în Orient.

168—169. În urma evenimentelor primului război marcomanic, care se repercutează și asupra **Daciei** (devastarea regiunii aurifere, atacarea orașelor Porolissum și Apulum), are loc cea de-a treia și ultima reorganizare a acestei provincii. Dacia Apulensis, Dacia Porolissensis și Dacia Malvensis sînt subordonate unui guvernator suprem de rang consular. După transferarea în 167 a legiunii a V-a Macedonica la Potaissa, efectivele militare romane din Dacia se ridică la cca 40 000 de soldați (două legiuni, cca 20 alae, 50 de cohorte auxiliare și alte 20—25 de formații speciale), reprezentînd cca 1/10 din totalul trupelor Imperiului. Apărarea Moesiei Inferior este asigurată în același timp de cca 17 000 de soldați. Taberele militare, nelipsitele canabae, așezările veteranilor au constituit tot atîtea focare de difuzare a limbii latine și culturii romane în rîndul populației autohtone.

169. Galenus din Pergam este numit medic al curții imperiale din Roma. Prin scrierile sale, care sintetizează cunoștințele medicale ale epocii, cît și prin cercetările personale, Galenus se impune ca cel mai mare medic roman și totodată ca ultimul mare reprezentant al medicinii științifice a antichității.

170. Atac al costobocilor aliați cu bastarni și sarmați în Moesia, apoi în Macedonia și Grecia. Populație probabil de neam geto-dacic stabilită în NE Daciei, costobocii au organizat frecvente incursiuni de pradă în provinciile carpato-balcanice ale Imperiului roman. Înfrînți în mai multe rînduri în următoarele decenii, ei nu mai sînt menționați în izvoarele istorice, dovadă a pierderii, la sfîrșitul sec. II, a puterii și rolului politic.

175. Generalul C. Avidius Cassius, originar din Syria, aureolat de victoriile dobîndite în războiul împotriva parților, numit în 170 guvernator general al provinciilor orientale, este proclamat împărat de către legiunile din răsărit, în urma unei false știri a morții lui Marcus Aurelius. Decretat de Marcus Aurelius „dușman al statului", uzurpatorul este ucis, după trei luni de la declanșarea revoltei, de proprii soldați.

177. Persecuții la Lugdunum (azi Lyon), capitala celor trei Gallii, împotriva comunității creștine, soldate cu uciderea a 48 de persoane. ● În cursul sec. II, comunitățile creștine se răspîndesc în toate provinciile, își creează forme de organizare proprii, noua religie cristalizîndu-și treptat textele doctrinare care compun *Noul Testament*. Curente radicale declanșează conflicte ideologice în cadrul creștinismului (markionismul, montanismul, novatismul) transformîndu-se apoi în erezii condamnate de biserica oficială. Ca răspuns la scrierile care atacă tot mai des creștinismul (Lucian din Samosata, Fronto, Celsus), apărătorii acestuia („apologeții") încearcă în lucrările lor să justifice propria credință (Philon, Aristides, Iustin, Tertullian).

177—180. Al doilea război marcomanic, în care ofensiva aparține forțelor romane, este întrerupt de moartea împăratului — survenită la 17 martie 180 în castrul de la Vindobona (Viena), probabil din cauza ciumei.

180—193. După moartea sa este înălțată la Roma, după modelul lui Traian, Columna lui Marcus Aurelius (30 m înălțime) care redă imagini din primul război marcomanic.

180—192. Domnia lui Commodus. Fiul lui Marcus Aurelius, născut la Roma în 161, „primul moștenitor al tronului născut în purpură", ridicat în 166 la rang de cezar, apoi în 177 la cel de august (și coregent), Commodus renunță la politica ofensivă a tatălui său, încheie pacea cu quazii și marcomanii, revenind la Roma (oraș pe care nu-l mai părăsește pînă la moarte). Sprijinindu-se pe armată și garda pretoriană, Commodus instituie un regim absolutist în formele teatrale ale monarhiilor orientale, se revendică ca o încarnare a zeului Hercule *(Hercules Romanus)* și apare costumat ca atare în public, participă personal la luptele de gladiatori din amfiteatru. Puterea reală este exercitată de favoriții săi, Tigidius Perennius (182—185), M. Aurelius Cleander (185—189) ș.a. Sub protecția împă-

ratului, cultele orientale (Mithras, Serapis, Isis) cunosc acum o largă răspîndire; față de creștinism manifestă toleranță.

182 (toamna). Conspirație eșuată împotriva lui Commodus, organizată de sora sa, Annia Lucilla, și de M. Ummidius Quadratus. Printre numeroasele victime ale represiunii se numără sora și soția împăratului, prefectul pretoriului Tarruntenus Paternus, senatori și cavaleri.

192 decembrie 31. În urma tot mai frecventelor excese sîngeroase, Commodus cade victimă (este ucis de atletul Narcissus în baie) unei conspirații de gineceu organizată de Q. Aemilius Laetus, prefectul pretoriului, Eclectus, șambelanul principelui, concubina Marcia. Numele împăratului este supus *damnatio memoriae*. Sfîrșitul dinastiei Antoninilor. Moartea sa declanșează cea de-a doua mare criză a principatului, cu unele trăsături similare „Anului celor patru împărați" (68–69).

193–284. Marea criză a secolului III. După perioada așa-numitei *„pax romana"* cuprinsă între domniile lui Augustus și Marcus Aurelius, istoria statului roman este marcată de profunde frămîntări interne și grave conflicte militare, care se transformă într-o criză ce afectează întreaga viață economică, socială, politică, militară și spirituală. Chiar dacă criza este diferențiat resimțită de provinciile Imperiului (cele occidentale fiind mai puternic afectate decît cele orientale), practic nici un sector al activității umane nu se poate sustrage perturbărilor provocate de aceasta. Cronologic, criza sec. III cunoaște două faze, cea latentă, încheiată cu dispariția dinastiei Severilor (235), și cea acută, marcată de anii așa-numitei „anarhii militare" (235–284). În perioada „anarhiei militare", asemenea anilor celui de-al doilea război punic cînd armatele lui Hannibal cantonau pe pămîntul Italiei, însăși existența Imperiului pare pusă în cumpănă. **Prin durată, violență și consecințe, marea criză a sec. III marchează unul din cele mai dificile momente din istoria statului roman, totodată cel mai grav de la întemeierea Imperiului.** ● Evenimentele acestui secol se desfășoară în contextul mai larg al crizei în care este angrenat întregul mod de producție sclavagist. Transformarea ireversibilă a societății romane, a structurilor ei economice, sociale și politice, a valorilor ei spirituale și morale, este rezultatul contradicțiilor interne, factorii externi avînd și ei un important rol în acutizarea acestor contradicții. La sfîrșitul crizei, odată cu domnia lui Dioclețian, vechiul cadru social și politic al principatului este înlocuit de unul nou, cel al dominatului. Societatea romană își restructurează în cursul crizei sec. III relațiile de producție și suprastructura în conformitate cu noua ei bază economică. ● În condițiile crizei sec. III, echilibrul fragil pe care se bazează întreaga economie imperială se frînge. Scăderea producției agricole, scumpirea produselor alimentare, declinul meșteșugurilor, deteriorarea monedei prin reducerea greutății și a conținutului ei în metal prețios, declanșează un proces inflaționist fără precedent în istoria Romei antice. Insecuritatea căilor de comunicație terestre și maritime paralizează comerțul. Pustiirile, provocate în egală măsură de războaiele civile și raidurile barbare, afectează existența unor întregi provincii; corelate cu foametea și ciuma, ele provoacă o severă reducere demografică. Prețurile principalelor produse cresc de peste 8 ori, înrăutățind sensibil condițiile de viață ale păturilor exploatate. Conflictele sociale din mediul urban și rural ating în anii crizei un stadiu exploziv; revolte, precum cea a lui Maternus, a bagauzilor în Gallia sau a unor largi pături țărănești din Africa de Nord sînt numai cîteva manifestări izolate ale luptei de clasă înregistrate de izvoarele vremii. ● Raporturile de forțe cu popoarele de dincolo de limes se modifică acum radical obligînd Imperiul la un război de apărare pe mai multe fronturi. Noul stadiu de dezvoltare economică și social-politică atins de populațiile barbare în sec. II–III impune revizuirea raporturilor de subordonare față de Roma. Izbucnirea războaielor din vremea lui Marcus Aurelius marchează o cotitură istorică, anunțînd instaurarea unor noi relații între lumea romană și cea barbară. La începutul sec. III, în Orient, statul part este înlocuit de cel sasanid care trece la o politică ofensivă vizînd provinciile romane de la apus de Eufrat. ● Începînd cu sec. III, cultura greco-romană clasică își pierde treptat poziția hegemonă, în fața reînvierii unor tradiții spirituale și culturale provinciale aparținînd elementelor etnice anterioare cuceririi romane. Epoca crizei este momentul crucial al confruntării dintre religia tradițională, sprijinită de stat, și creștinismul în ascensiune, soldată cu mari persecuții în vremea împăraților Decius și Valerian. La o cercetare mai atentă se constată că perioada crizei sec. III nu aparține organic nici uneia dintre cele două epoci – principatul, căruia îi succede, și dominatul, pe care îl precedă. Ea reprezintă mai degrabă o epocă de tranziție, în creuzetul căreia are loc transformarea accelerată a tuturor elementelor principatului în cele specifice dominatului. ● În societatea romană a sec. III, măcinată grav de criză, marcată de haotic și efemer, interesul pentru viața spirituală cedează, inevitabil, primatul grijii pentru securitate și supraviețuire. Și în această perioadă sînt împărați care acordă necesarul sprijin educației și culturii (Septimius Severus, Gallienus), și în acest secol zbuciumat se înregistrează opere de valoare; acestea au însă un caracter izolat, singular, nu se integrează, ca în epocile anterioare, unui sistem cultural trainic și eficient. Dacă cultura greacă are și acum reprezentanți iluștri (Dio Cassius și Herodian în istorie, Plotin în filozofie, alături de care se pot cita Philostratus, biograful sofiștilor, filozoful peripatetic Alexander din Aphrodisias, comentatorul lui Aristotel, Diogenes Laërtios cu *Viețile filozofilor* ș.a.), aceea latină intră într-o eclipsă aproape totală. Poezia se reduce la o plată versificație sau la mediocre poeme didactice (*Liber medicinalis* de Q. Serenus Sammonicus sau *Cynegetica* lui M. Aurelius Olympius). Aceeași sterilitate caracterizează și știința, în cadrul căreia locul prim revine abreviatorilor și compilațiilor de un nivel mai degrabă elementar (*Collectanea rerum memorabilium*, culegere de curiozități a lui Solinus care îl folosește masiv pe Plinius cel Bătrîn, *Artes grammaticae* de Plotius Sacerdos, tratatul de astrologie al lui Censorinus *De die natali* ș.a.). O fericită excepție o constituie cei trei mari juriști din timpul lui Septimius Severus – Aemilius Papinianus, Iulius Paulus și Domitius Ulpianus – cu care se încheie perioada clasică din istoria dreptului roman. Decăderea literaturii laice coincide în această perioadă cu afirmarea din ce în ce mai viguroasă a celei creștine. Tradiția

clasică romană este acum lovită din interiorul societății romane înseși, autorilor greci (Clement din Alexandria și Origenes) li se adaugă cei de limbă latină care aduc cu ei fie ardoarea și vehemența (Tertullian), fie convingătoarea pondere clasică (Felix Minucius). Mai vitale se dovedesc în epoca crizei artele, în primul rînd arhitectura, remarcabilă în locurile în care a beneficiat de patronajul împăraților. Clasicitatea construcției unor monumente ca Arcul lui Septimius Severus sau Termele lui Caracalla a făcut să se vorbească despre o adevărată „renaștere flaviană". Influența orientală aduce un plus de prospețime templelor ridicate ca urmare a răspîndirii masive a cultelor răsăritene (Serapeum al lui Caracalla, Templul Soarelui al lui Elagabalus și al lui Aurelian, numeroase sanctuare consacrate zeului Mithras). Este continuată activitatea de construcții și sistematizare urbană în provincii, mai ales în orașele nord-africane și siriene (Leptis Magna, Sabratha, Damasc și Laodiceia ș.a.). De la mijlocul sec. III, activitatea de construcție este însă limitată, aproape exclusiv, la ridicarea de noi fortificații (Zidul lui Aurelian din jurul Romei), multe orașe sînt distruse sau grav afectate de luptele necurmate.

193 ianuarie 1. La inițiativa lui Aemilius Laetus, **P. Helvius Pertinax**, *prefectus urbi* (prefectul orașului Roma), este proclamat împărat. Fiu al unui libert din Liguria, Pertinax (n. 126) parcurge o strălucită carieră militară și administrativă (se remarcă în timpul războaielor marcomanice, este guvernator al Moesiilor, Daciei, Syriei). Pentru redresarea situației financiare a statului și întărirea disciplinei militare, Pertinax, ca și Galba în 68, caută sprijinul senatului.

martie 28. La capătul a 87 de zile de domnie, Pertinax este asasinat de garda pretoriană, nemulțumită de severitatea și politica sa economică riguroasă. Pentru desemnarea viitorului împărat, pretorienii organizează o adevărată licitație, cîștigată de bogatul senator **M. Didius Severus Iulianus** (n. 133), care oferă un *donativum* de 25 000 de sesterți de om.

aprilie 13. La vestea asasinării lui Pertinax și a alegerii lui Didius Iulianus, legiunile de la Dunăre îl proclamă împărat la Carnuntum pe **L. Septimius Severus,** guvernatorul Pannoniei Superior. Cîteva zile mai tîrziu, legiunile din Orient proclamă împărat la Antiohia, pe guvernatorul Siriei, **C. Pescennius Niger.** Legiunile din Britannia se revoltă și ele în frunte cu guvernatorul provinciei, **D. Clodius Albinus.**

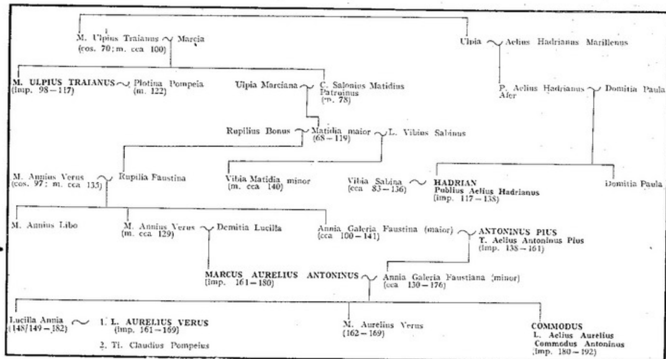
iunie 1. La apropierea trupelor lui Septimius Severus, D. Iulianus, decretat de către senat dușman al statului, este ucis de pretorieni.

193 iunie 9. Intrarea lui Septimius Severus în Roma. Garda pretoriană este dizolvată și reconstituită din soldați ai legiunilor de la Dunăre. Pregătind confruntarea cu Pescennius Niger, S. Severus îl recunoaște pe D. Clodius Albinus cezar și coregent. Descendent dintr-o familie punică romanizată, de rang ecvestru, originară din orașul african Leptis Magna (n. 146), Septimius Severus, căsătorit cu Iulia Domna, o siriană dintr-o familie sacerdotală din Emesa, se impune ca o personalitate energică, activă și ambițioasă. Excelent militar (cel mai activ împărat după Traian), jurist și administrator iscusit, Septimius Severus reușește să elimine toți candidații la tron și să instaureze un regim riguros autoritar.

vara. După un prim eșec al forțelor lui Pescennius Niger, care pătrunseseră în Tracia la Perinthos, generalul acestuia, Asellius Aemilianus, se retrage în oraș unde este asediat. În marea bătălie de la Cyzik (sfîrșitul anului), trupele lui Pescennius Niger sînt înfrînte, iar A. Aemilianus este ucis. La începutul anului 194 Pescennius Niger este înfrînt din nou la Niceea, apoi în bătălia decisivă de la **Issos**; în octombrie el este capturat și decapitat la Antiohia.

193—235. Dinastia Severilor reprezintă o etapă de trecere între epoca **Antoninilor** și cea a „anarhiei militare", perioadă în care criza ce submina principatul trece de la faza latentă la cea acută. Mutațiile cele mai vizibile sînt legate de persoana împăratului, de administrația centrală și de armată. Creșterea și întărirea autorității și poziției împăratului, precum și a administrației sale sînt fără precedent, intervenția directă a acestor factori afectează noi sfere ale vieții economice, sociale și politice, toate acestea în dauna aristocrației senatoriale și a senatului. Rolul armatei în viața statului sporește sensibil marcînd trecerea spre o monarhie militară și birocratică; promovarea soldaților și a ofițerilor este ușurată atît pe scara ierarhiei militare cît și sociale, pătrunderea lor în aparatul administrativ fiind încurajată de împărat. ● Provinciile orientale și cele africane se bucură de deosebita atenție a membrilor dinastiei. Paralel cu accesul unor reprezentanți ai acestor regiuni în senat, cunosc o largă răspîndire la Roma influențele culturale și religioase orientale. Domnia împăratului Septimius Severus și a succesorilor săi constituie o perioadă extrem de favorabilă în dezvoltarea **Daciei romane.** Drobeta, Potaissa obțin rang de *colonia*, Porolissum de *municipium.* Numărul marilor centre urbane din Dacia se ridică acum la 10 (4 *colonia* și 6 *municipia*), iar în Moesia Inferior la 5 (4 municipia și o *colonia*). Populația autohtonă, în plin proces de romanizare, participă activ la viața economică și militară a Imperiului. Din rîndurile ei au fost recrutate cca 15 formații auxiliare, *alae* și *cohortes* trimise în garnizoană în Cappadocia, Siria, Gallia, Pannonia și Moesia.

DINASTIA ANTONINILOR

196 (**primăvara**). Deteriorarea relaţiilor dintre Septimius Severus şi Clodius Albinus este urmată de decretarea acestuia ca duşman al statului şi de izbucnirea războiului. Albinus, favorit al cercurilor senatoriale, ocupă Gallia şi se proclamă august.

197. Operele de virulentă critică a păgînismului (*Ad nationes*) sau de apărare a creştinismului (*Apologeticum*) ale lui Tertullian se impun, prin erudiţia lor, ca şi prin logica şi pasiunea expunerii, ca unul din monumentele elocinţei latine.

februarie 19. Bătălia decisivă dintre cei doi împăraţi, la **Lugdunum,** încheiată cu victoria lui Septimius Severus şi moartea rivalului său. La Roma au loc în vara anului 197 represiuni sîngeroase împotriva senatorilor care simpatizaseră cu Clodius Albinus. Pregătirea războiului împotriva Regatului part, care acordase sprijin lui Pescennius Niger.

197—199. Război împotriva parţilor; Septimius Severus repetă campaniile victorioase ale lui Traian şi Avidius Cassius, cucerind Seleucia, Babilonul, Ctesiphonul; Mesopotamia devine provincie romană cu reşedinţa la Nisibis.

198. Caracalla (n. 186), fiul cel mare a lui Septimius Severus, este ridicat la rangul de august, conferit în 209 şi fratelui său, **Geta** (n. 189). Relaţiile dintre cei doi fii ai împăratului sînt minate de o ură nestinsă.

cca **200. Pătrunderea goţilor în regiunile nord-pontice.**
● Principala ramură a populaţiilor germanice răsăritene, stabilită la începutul e.n. la gurile Vistulei, goţii se deplasează în sec. II spre sud, provocînd prin migraţia lor perturbări în teritoriile locuite de heruli, quazi, marcomani, sarmaţi, costoboci, carpi şi alte populaţii. Aşezaţi în vecinătatea Mării Negre, ei intră în relaţii cu populaţiile din răsăritul Daciei — taifali, costoboci, carpi şi sarmaţi — alături de care participă, începînd din deceniul al 4-lea al sec. III, la frecvente raiduri de pradă în provinciile balcanice ale Imperiului roman. În cursul sec. III are loc delimitarea lor în vizigoţi (tervingi) şi ostrogoţi (greutungi).
— Apare romanul bucolic al naratorului grec Longos, *Daphnis şi Chloë*.

202. Reîntoarcerea împăratului la Roma. Construcţia arcului de triumf care-i poartă numele. Sporirea rolului deţinut de *consilium principis*, în care juriştii Papinian şi Ulpian dobîndesc o mare influenţă.

cca 202. Origenes, elev al filosofului platonician Ammonius Sakkas, devine conducătorul școlii cateheice din Alexandria. Autor a peste 2 000 de scrieri, Origenes a încercat o sinteză a creștinismului cu cultura elenistică și filosofia neoplatoniciană; opera sa devine obiect de dispută în jurul anului 400, fiind definitiv condamnată ca erezie de un conciliu bisericesc în 553.

206—207. Autoritățile romane duc un adevărat război împotriva lui Bulla Felix, conducătorul unor bande de *latrones* din Italia.

208. Împreună cu soția și cei doi fii, Septimius Severus părăsește Roma pentru o campanie în Britannia. În următorii trei ani au loc lupte împotriva triburilor caledonilor și maeatilor din Scoția. Valul lui Hadrian, distrus la începutul domniei lui Septimius Severus, este reconsolidat.

211 februarie 4. Moartea lui Septimius Severus la Eburacum (azi York), în Britannia. Cei doi fii ai săi, Caracalla (M. Aurelius Severus Antoninus) și Geta (P. Septimius Geta) îi succed în calitate de coîmpărați.

211. Orașul Palmyra obține titlul de colonie romană. ● Situată într-o oază a deșertului sirian, la egală distanță de Marea Mediterană și Eufrat, pe unul dintre cele mai importante drumuri comerciale ale antichității care legau Mediterana de Mesopotamia, Palmyra este atestată documentar ca așezare de la sfîrșitul mileniului II î.e.n. Ascensiunea orașului caravanier, locuit de o populație arabă, puternic influențată de civilizația elenistică și romană, spre un centru comercial de primă importanță începe după includerea sa în cadrul Imperiului roman în anii 14—17 e.n., ca oraș cu o largă autonomie. După vizita lui Hadrian din 129, cînd primește statut de oraș liber, Palmyra cunoaște o accelerată dezvoltare economică și culturală. În condițiile expansiunii Imperiului sasanid și slăbirii autorității romane în epoca „anarhiei militare", Septimius Hairanes, un dinast local, transformă la jumătatea sec. III Palmyra în nucleul unui principat vasal Romei, stat tampon între imperiile sasanid și roman.

212 februarie 26. Din ordinul lui Caracalla, Geta este asasinat în palatul din Roma; sînt de asemenea uciși cca 20 000 de partizani ai lui, între care juristul Aemilius Papinianus, sora lui Commodus, fiul lui Pertinax ș.a.

212. Prin *Constituția Antoniniană (Constitutio Antoniniana)*, Caracalla acordă cetățenia romană întregii populații libere din Imperiu, cu excepția categoriei *„dediticilor"*. Se încheie astfel procesul de transformare a orașului-stat într-un imperiu universal, dispare diferența dintre locuitorii Romei și Italiei și cei ai provinciilor, se atenuează diferența dintre cetățenii romani și peregrini.

213. Război la Rin, împotriva alamanilor, încheiat cu victoria romanilor conduși de Caracalla, pe rîul Main. ● Confederație de triburi germanice, formată în principal din tribul semnonilor de origine suebică, ca și din alte populații originare de la E de Elba, alamanii sînt menționați cu această ocazie pentru prima dată în izvoarele latine. La jumătatea sec. III includ în componența lor și pe hermunduri, afirmîndu-se ca un dușman periculos al Imperiului.

214. Lupte la Dunărea de mijloc împotriva carpilor. ● Populație de origine geto-dacă, stabilită la nord și răsărit de Carpați, influențată de civilizația romană și de cea sarmată, carpii rămîn, după dispariția costobocilor de pe scena istorică (sfîrșitul sec. II), cel mai puternic dintre triburile dacilor liberi din afara Daciei romane. Ei întreprind frecvente raiduri împotriva Imperiului roman, singuri sau aliați cu sarmații sau goții. Ca urmare a victoriilor repurtate în lupta împotriva carpilor, o serie de împărați (Filip Arabul, Aurelian, Dioclețian, Maximian, Constantius Chlorus, Galerius și Constantin cel Mare) au adoptat titlul triumfal de *Carpicus Maximus*. În 381 este menționat în izvoarele istorice pentru ultima dată un raid al carpilor în Imperiul roman.

215. În dorința reeditării campaniilor lui Alexandru cel Mare, ales ca model, Caracalla pleacă în Orient în vederea unui război ofensiv împotriva Regatului part. După o serie de operațiuni militare de mai mică amploare, în 216, împăratul iernează în orașul Edessa.

216. La Roma se încheie construcția (începută în 206) Termelor lui Caracalla, cu o suprafață de 26 500 m² și 1 600 de locuri.

217 aprilie 8. În drumul de la Edessa spre Carrhae, Caracalla este asasinat din inițiativa prefectului pretoriului, **M. Opellius Macrinus.**

aprilie 11. Macrinus este proclamat împărat de către armată. Originar din Caesarea (Mauretania), prefect al pretoriului

din 212, Macrinus (n. 164) este primul reprezentant al ordinului ecvestru care ocupă tronul imperial.

218 (**primăvara**). Macrinus încheie, în condiții relativ nefavorabile, pacea cu statul part. Ambițioasa Iulia Maesa (sora Iuliei Domna, soția lui Septimius Severus) profită de nemulțumirile provocate de politica austeră a lui Macrinus și de disciplina severă impusă armatei, pentru a dezlănțui o revoltă în vederea reinstalării pe tron a unui reprezentant al familiei Severilor.

aprilie 16. Varius Avitus, nepot al lui Caracalla, este proclamat, la 14 ani, împărat sub numele de **Marcus Aurelius Antoninus,** numit de posteritate **Elagabal (Heliogabalus),** de către legiunea a III-a Gallica cu garnizoana la Emesa, căreia i se raliază și alte legiuni din Orient.

iunie 8. Înfrînt în bătălia de la Antiohia, Macrinus este capturat și executat, împreună cu fiul său, M. Opellius Antoninus Diadumenianus. Restabilirea dinastiei Severilor pe tronul imperial. ● În timpul domniei lui Elagabal puterea reală este exercitată de Iulia Maesa (bunica sa) și Iulia Soemias (mama sa). Preot din 217 al zeului soarelui din Emesa (Elah-Gabal), împăratul a încercat să ridice cultul acestei divinități la rangul de religie universală a Imperiului. Politica autocrată, excesele și excentritățile împăratului-copil compromit în scurt timp noul regim.

221. Sub presiunea Iuliei Maesa, M. Aurelius Severus Alexander, fiul Iuliei Mamaea și vărul lui Elagabal, este adoptat și ridicat la rangul de cezar. Elagabal încearcă să-l elimine în următoarele luni pe Severus Alexander, care se bucura de o mare simpatie la Roma și în rîndul pretorienilor.

222 martie 11. O nouă încercare a lui Elagabal de a-și asasina vărul declanșează o revoltă a pretorienilor soldată cu uciderea împăratului și a mamei sale. Numele lui Elagabal este martelat de pe inscripții.

martie 13. M. Aurelius Severus Alexander, originar din Arca Caesarea (Fenicia), **este proclamat** de pretorieni **împărat** la vîrsta de 13 ani. Autoritatea reală este exercitată de mama sa, Iulia Mamaea, sprijinită inițial de marii juriști Domitius Ulpianus (prefectul pretoriului) și Paulus Modestinus. Se renunță la autocratismul lui Elagabal și la politica sa religioasă și sînt întreținute relații bune

cu senatul al cărui prestigiu este sporit. Relațiile cu armata și garda pretoriană devin încordate; în 223 D. Ulpianus este asasinat de pretorieni, iar în anul 229 istoricul Cassius Dio, consul, este obligat să părăsească Roma pentru a nu cădea victimă animozității acestora.

224. Întemeierea dinastiei Sasanizilor ● În 208, Papak, din familia Sasan, pune bazele unei dinastii locale în Persida (SV Iranului). Profitînd de slăbirea dinastiei Arsacizilor în urma frămîntărilor interne și a înfrîngerilor suferite în confruntarea cu Roma, Ardashir I, fiul lui Papak, îl înfrînge în 224 pe ultimul rege part, Artabanos V, și ia titlul de „rege al regilor" întemeind noua dinastie a Sasanizilor (227—651). ● Imperiul sasanid, care se substituie celui part, avînd ca hotare Eufratul și Indusul, se revendică de la izvoarele civilizației iraniene, respinge toleranța manifestată de unii suverani parți față de civilizația elenistică și se erijează în continuator al tradițiilor Persiei ahemenide. Cu o monarhie puternică, o administrație centralizată, o aristocrație războinică, un cler fanatic care prin zoroastrism asigură o puternică unitate spirituală internă, **Imperiul sasanid devine, pentru patru secole, principalul adversar al Imperiului roman, apoi al celui bizantin.**

229. Consulatul lui **Cassius Dio Cocceianus,** autorul unei istorii a Romei în 80 de cărți, de la fondarea orașului pînă în contemporaneitate, scrisă în limba greacă, de pe pozițiile aristocrației senatoriale, fidele împăratului.

230. Imperiul sasanid trece la ofensivă atacînd posesiunile romane din Asia Mică și Siria.

231—233. Contraofensiva romană a lui Severus Alexander în Orient oprește temporar înaintarea sasanidă, fără a înregistra însă un succes durabil.

233. O invazie a alamanilor în Gallia îl obligă pe împărat să întrerupă campania din Orient și să se deplaseze la începutul anului 235 la Rin.

235 martie 19. Severus Alexander și Iulia Mamaea sînt uciși la Mogontiacum (Mainz) de către legiunile din Germania, reflex al nemulțumirii armatei față de politica filosenatorială a cercului din jurul împăratului. Sfîrșitul dinastiei Severilor. Maximin Tracul (C. Iulius Verus Maximinus) este proclamat împărat de către soldați.

DACIA ȘI PROVINCIILE CARPATO-DUNĂRENE

MARCOMMANI
QUADI
Lauriacum
Cetium
Vindobona (Wien)
NORICUM
PANNONIA SUPERIOR
Scarbantia
Savaria
Arrabo
Brigetio
Aquincum (Budapest)
Pelso L.
Matrica
PANNONIA INFERIOR
Annamatia
Poetovio
Celeia
Dravus
Sopianae
Noviodunum
Carrodunum
Altinum
Colapis
Siscia
Incerum
Mursa
Savus
Liburnia
Servitium
Marsonia
Lamatis
Saldae
Sirmium
DALMATIA
ILLYRICUM
JAZYGES
DANUBIUS
Singidunum (Beograd)
Drinus
Bosnius
Scardona
Salonae
Delminium
Ad Matricem
Naro
Brattia
Narona
Pharia
Pardua
Salluntum
Melite
Epidaurus
Doclea
Risinium
Labeates
Scodra
MARE HADRIATICUM
Ulcinium
Lissus
Dyrrhachium
CANDAVII M.
Apollonia
Apsus
Aous
ACHAIA
Tisia
Crisia
Marisus
Tibisca
Tibiscum
Lederata
Viminacium
Margus
Horreum Margi
Angrus
MOESIA SUPERIOR
Timacus
Naissus
Dardania
Ulpiana
SCARDUS M.
Scupi
Paeon
Axius
Bylazora
Stobi
Drilon
MACEDO
Lychnidus
Pelagonia
Lyncestis
Pella
Eordaea
Orestis
Haliacmon
Pydna
Elimea
OLYMPUS M.
DACIA
Napoca
Apulum
Alutus
SERRORUM
COSTOBOCI
CARPATUS MONS
Hierasus
Pyretus
BASTARNAE
Tyras
CARPI
ROXOLANI
Troesmis
Noviodunum
Ordessus
Naparis
Histria
Axiopolis
Romula
Tomis
Tropaeum Traiani
Durostorum
Callatis
DANUVIUS
Oescus
Novae
MOESIA INFERIOR
Utus
Nicopolis ad Istrum
Marcianopolis
Odessus
Panysus
HAEMUS MONS
Anchialus
Mesambria
Beroe
Develtum
Apollonia
Tonzus
PONTUS EUXINUS
Hebrus
Philippopolis
RHODOPE M.
Arda
Hadrianopolis
Salmydessus
Bosporus Thracius
Nicopolis
Plotinopolis
Nestus
THRACIA
Byzantium
Philippi
Abdera
Traianopolis
Perinthus
PROPONTIS
Thasos
Lysimachia
Proconnesus
MARE THRACICUM
Samothrace
Sestus
Lampsacus
Cyzicus
Abydus
Imbros
Lemnos

235—284. „Epoca Anarhiei militare". Jumătatea de secol cuprinsă între asasinarea lui Severus Alexander și ocuparea tronului de către Diocleţian, perioadă de continue lupte civile și războaie de apărare a hotarelor Imperiului, reprezintă etapa acută a crizei sec. III. Toate formele de manifestare a crizei se ascut la maximum. În numai 50 de ani se succed peste 25 de împărați și coîmpărați, dintre care doar 2 sau 3 nu au un sfîrșit violent. Nici unul dintre împărați nu poate fonda o dinastie proprie. În perioada anarhiei militare, armata se impune ca principal sprijin și garant al autorității imperiale. În funcție de relațiile stabilite între autoritatea imperială centrală și provinciile în care sînt cantonate forțe armate, acestea au un rol centralizator (ca în Illyricum) sau centrifug (Gallia și Britannia). ● În condițiile adîncirii crizei, factorul extern dobîndește o pondere și importanță fără precedent în istoria ultimelor 3—4 secole. Obișnuit să poarte războaie ofensive, statul roman este constrîns acum la o politică militară strict defensivă. Din Britannia la Eufrat și din Mauretania în Egipt, limesul este supus unui continuu asediu și străpuns în numeroase locuri, forțele invadatoare pătrund adînc în provincii și chiar în Italia. Lupta cvasi-neîntreruptă timp de o jumătate de secol pe cele două principale fronturi, Rin-Dunăre și Eufrat, impune o mobilizare nemaiîntîlnită a potențialului material și militar, duce la diminuarea coeziunii statale, soldîndu-se chiar, în anii 258—274, cu o vremelnică dezmembrare a acestuia în trei mari diviziuni politice. Apogeul crizei este atins în anii domniei lui **Gallienus** (253—268). Reformele interne și victoriile militare din timpul domniilor lui Gallienus, Claudius II Goticul și Aurelian creează premisele depășirii crizei.

235—238. Domnia lui Maximin Tracul. Originar dintr-o familie de țărani din Tracia (n. 173), dotat cu o forță fizică herculeană, parcurge diversele trepte ale carierei militare, de la simplu soldat la *praefectus tironibus* (prefectul recruților) la granița Rinului, însărcinat în 234 cu pregătirea armatei pentru campania împotriva alamanilor. După proclamarea ca împărat, Maximin nu solicită recunoașterea de către senat și nu va călca în scurta sa domnie în Roma. Sprijinindu-se exclusiv pe armată, el duce o politică fiscală apăsătoare pentru satisfacerea necesităților campaniilor militare, pe care o resimt îndeosebi păturile bogate, latifundiare și municipale, a căror ostilitate și-o atrage.

235. Campanie în Germania de la răsărit de limes împotriva alamanilor, încheiată cu victoria noului împărat.
— Maximin declanșează o persecuție împotriva clerului creștin; deși aplicată inegal în diversele provincii, aceasta marchează noua atitudine — intransigentă — a autorităților romane față de această religie.

236/237. Lupte împotriva sarmaților și dacilor liberi în regiunea Dunării mijlocii, în urma cărora Maximin adoptă titlurile de *Sarmaticus Maximus* și *Dacicus Maximus*.

238 martie. Nemulțumirile împotriva guvernării lui Maximin Tracul răbufnesc în provincia Africa într-o puternică răscoală. Octogenarul senator **M. Antonius Gordianus Sempronianus,** proconsulul Africii din 237, este proclamat împărat de cercurile revoltate, asociindu-și la domnie pe fiul său **M. Antonius Gordianus Sempronianus II** (n. 192). Noul împărat este recunoscut și de senatul și poporul Romei care-l declară pe Maximin *hostis publicus* și cer tuturor guvernatorilor să nu recunoască autoritatea acestuia. Din rîndurile senatului este desemnată o comisie de 20 de consulari *(XX viri rei publicae curandae)* pentru a asigura apărarea Italiei. Într-o luptă din apropierea Cartaginei, forțele celor doi noi împărați sînt înfrînte de guvernatorul Numidiei, Capellianus, și de trupele legiunii a III-a Augusta, rămase fidele lui Maximin. La nici o lună de la izbucnirea revoltei, Gordian II cade în luptă, iar tatăl său se sinucide. La știrea morții celor doi Gordieni, senatul numește ca împărați cu drepturi egale pe senatorii **M. Clodius Pupienus Maximus** și **D. Caelius Calvius Balbinus.** La presiunea pretorienilor, aceștia îl adoptă ca cezar pe **M. Antonius Gordianus** (13 ani), nepot al împăraților uciși.
mai (sau iulie). Maximin pătrunde cu armata în Italia, dar este oprit în fața orașului Aquileia care refuză să-i deschidă porțile. Nemulțumiți de asediul prelungit al orașului, soldații îl ucid pe împărat și pe fiul său, asociat la domnie. Cei doi împărați din Roma, Pupienus și Balbinus, sînt uciși și ei, după 99 de zile de domnie, de către pretorieni, în timpul jocurilor capitoline. Tînărul Gordian III rămîne singurul împărat.

238. Prima mare invazie a carpilor, aliați cu goții, în provinciile romane de la Dunărea de Jos, este respinsă de Tullius Menophilus, guvernatorul Moesiei Inferior. Raidurile lor ulterioare, tot mai frecvente și mai profunde în teritoriile balcanice, sînt din ce în ce mai pustiitoare și mai greu de respins. Goții devin pentru aproape două secole cei mai periculoși dușmani ai Imperiului la Dunărea de Jos.

241. Gordian III se căsătorește cu Furia Sabina Tranquillina, al cărei tată, C. Furius Sabinius Aquila Timesitheus, ajuns prefect al pretoriului, exercită autoritatea efectivă în stat.

242. O invazie a carpilor și goților pustiește Moesia și Tracia. — În fața amenințării Siriei de către Shapur I, campania romană în Orient, condusă cu talent de Timesitheus (în numele și în prezența împăratului), se soldează cu însemnate succese în Mesopotamia. După moartea lui Timesitheus în 243, M. Iulius Philippus (n. 204), fiul unui șeic arab din regiunea Trachonitis (la SE de Damasc), devine prefect al pretoriului.

244. Plotinos din Lykopolis, ultimul mare filosof păgîn al antichității, creatorul neoplatonismului, întemeiază la Roma o școală proprie, care s-a bucurat apoi de sprijinul împăratului Gallienus.

244 februarie/martie. Împăratul Gordianus III este asasinat în apropierea Eufratului din ordinul lui **M. Iulius Philippus (Filip Arabul),** care se proclamă împărat. Încheierea luptelor împotriva perșilor din Mesopotamia începute de Gordian III.

245—247. Cea mai puternică invazie a carpilor împotriva posesiunilor romane de la Dunăre. În urma luptelor grele duse de Filip Arabul în această regiune, el adoptă titlul de *Carpicus Maximus.* Consolidarea limesului Alutanus (de pe Olt) și fortificarea orașelor din Dacia sudică, Sucidava, Romula, Drobeta.

248. O coaliție alcătuită din goți, carpi, taifali și bastarni invadează Dobrogea, dar sînt respinși de C. Messius Quintus Decius, legatul Moesiei.

martie 4. Filip Arabul serbează la Roma cu un fast impresionant împlinirea a 1000 de ani de la întemeierea orașului.

248. Nemulțumirile provocate de guvernarea lui Priscus, fratele împăratului, declanșează în Mesopotamia uzurparea lui Iotapianus, și a lui Uranius, preot al zeului Baal din Emesa, în Siria. Legiunile de la Dunăre din Moesia și Pannonia îl proclamă împărat pe Pacatianus.

249. Senatorul **C. Messius Quintus Decius,** desemnat de Filip comandant al provinciilor dunărene (Moesia și Pannonia), restabilește ordinea, dar este el însuși (poate împotriva voinței sale) proclamat împărat în iunie, la Viminacium, de către trupele în fruntea cărora se află. **(toamna).** Bătălia de la Verona. M. Iulius Philippus este înfrînt și ucis. Originar din Illyricum (Pannonia Inferior), Decius este primul ilir care ocupă tronul imperial.

249/250 (iarna). Invazie puternică a goților în Moesia și Tracia, condusă de Kniva. Încercarea împăratului Decius la Beroea de a-i forța să se retragă eșuează, goții continuînd jaful în Tracia, unde asediază și cuceresc orașul Philippopolis (azi Plovdiv), capitala provinciei. Timp de două decenii provinciile balcanice vor fi ținta predilectă a atacurilor întreprinse pe uscat și pe mare de goți și alte populații germanice din N Mării Negre.

cca 250. În regiunile de la răsărit și nord de limesul danubian și renan au loc ample deplasări și restructurări de populații, grație cărora noi triburi germanice intră în contact cu Imperiul roman: **francii, herulii, gepizii,** ulterior **vandalii.** Triburile germanice de pe malul drept al Rinului inferior, constituite într-o confederație, încep să fie desemnate de romani după această dată sub numele de franci. Aliați cu saxonii, francii întreprind frecvente raiduri în Marea Nordului sau atacă limesul renan. — Stabilirea herulilor în N Mării de Azov. ● Trib germanic originar din S Scandinaviei, herulii sînt obligați, sub presiunea danezilor, să migreze spre S la începutul sec. III e.n. O ramură se deplasează spre V, pe cursul inferior al Rinului, alta spre S, pe litoralul Mării de Azov, de unde întreprinde, alături de goți, incursiuni de pradă în Imperiu.
— Tot acum este menționat în vecinătatea Imperiului pentru prima dată în istorie un alt trib germanic — gepizii. ● Desprinși în sec. II e.n. din trunchiul goților, gepizii își continuă un timp în regiunea deltei Vistulei o evoluție independentă. În migrația lor spre sud ating hotarele de NE ale Daciei la jumătatea sec. III, fiind înfrînți de goți în bătălia de la Galtis.

250. Prima mare persecuție anticreștină generalizată în întregul Imperiu. Edictul împăratului Decius, a cărui politică religioasă se înscrie pe linia tradiționalismului roman, impune tuturor locuitorilor statului sacrificii în cinstea zeităților clasice, prevăzînd aspre pedepse pentru cei care refuză. Persecuția încetează odată cu moartea împăratului.
— Izbucnirea unei epidemii de ciumă în Egipt de unde se extinde apoi în restul Imperiului și bîntuie timp de două decenii.

251 iunie. Încercînd să intercepteze pe drumul de întoarcere goții lui Kniva care pustiiseră timp de peste un an Moesia și Tracia, împăratul Decius este înfrînt și ucis în bătălia

de la Abrittus (Moesia). Pentru prima dată în istoria Romei un împărat cade într-o luptă cu „barbarii".

251. Senatorul C. Vibius Trebonianus Gallus (n. 206), originar din Perusia (Italia), legat al celor două Moesii, este proclamat împărat de trupele de la Dunăre.

253. O nouă invazie a goților, carpilor și altor populații de la sudul Dunării este respinsă de M. Aemilius Aemilianus, legatul celor două Moesii, care, în urma acestei victorii, este proclamat împărat de trupele de la Dunăre.
(primăvara). Senatorul **P. Licinius Valerianus** este însărcinat de împăratul Trebonianus Gallus cu concentrarea unor unități militare în Raetia în vederea confruntării cu M. Aemilius Aemilianus.
(vara). Trebonianus Gallus și fiul său sînt uciși de proprii soldați la Interamna, în Umbria, înaintea bătăliei decisive cu Aemilian.
septembrie. Proclamat împărat de trupe, Valerian se îndreaptă spre Italia, dar, înaintea confruntării hotărîtoare, Aemilian este ucis la Spoleto de trupele sale. Valerian își asociază la domnie fiul, **P. Egnatius Licinius Gallienus** (n. 218), încredințîndu-i apărarea provinciilor din Europa, în timp ce el însuși se deplasează în Orient. Prima diviziune geografică a Imperiului.

253—268. Domnia lui Gallienus (pînă la dispariția lui Valerian în 259 el este coîmpărat, apoi unic cîrmuitor). **Criza statului roman din sec. III ajunge acum la apogeu.** Goții, quazii, dacii liberi, sarmații, alamanii, francii, maurii, perșii, atacă neîntrerupt granițele, pătrunzînd adînc în Imperiu. ● Numărul uzurpatorilor crește rapid, legiunile cantonate în diverse provincii încearcă să-și proclame comandanții împărați. După 260, autoritatea romană este exercitată în Orient de **Odaenathus,** principele Palmyrei, iar în Occident — Gallia, Spania și Britannia formează un stat separatist condus de fostul general **M. Cassianius Latinus Postumus,** autoritatea lui Gallienus limitîndu-se numai la Italia și provinciile dunărene. Cu o energie neobosită, Gallienus, care se impune în această perioadă dificilă ca unul dintre marii împărați romani, încearcă să mențină unitatea Imperiului și să respingă atacurile de la hotare, inițiind, sub presiunea evenimentelor, o serie de reforme. Astfel, creează un corp mobil de intervenție compus din cavalerie grea, cu garnizoana la Mediolanum, înlătură reprezentanții ordinului senatorial

de la conducerea legiunilor, accelerează pătrunderea unităților auxiliare recrutate dintre barbari în armata romană. Filoelen asemenea lui Hadrian, Gallienus, în ciuda epocii tulburi în care domnește, încearcă să sprijine și să încurajeze filosofia și artele.

254—259. Lupte grele la granița Rinului, care este străpunsă în repetate rînduri. În 257 francii traversează Gallia și Spania și pătrund în Africa de Nord. O invazie a alamanilor este oprită de Gallienus lîngă Milano (259). Abandonarea în 259 a limesului din Germania Superior și a ținutului numit „decumates agri" (Baden și Würtembergul de azi), ocupat de alamani.

257. Împăratul Valerian declanșează o nouă persecuție anticreștină promulgînd un edict care interzice cultul creștin și obligă clerul, sub amenințarea exilului, să facă sacrificii zeităților tradiționale. În 258 un nou edict prevede pentru reprezentanții clerului, ai ordinelor senatorial și ecvestru, adepți ai creștinismului, pedeapsa cu moartea și confiscarea averilor (printre victime se numără Cyprianus, episcopul Cartaginei și papa Sixtus II din Roma). Edictele de toleranță ale împăratului Gallienus din 260 sistează persecuțiile, restituie comunităților bunurile confiscate și inaugurează o epocă de liniște care va dura pînă în anul 303, grație căreia biserica creștină devine un factor economic și ideologic important în stat.
— Gallienus poartă lupte în nordul Daciei împotriva dacilor liberi luînd titlul de *Dacicus Maximus.*

258. Guvernatorul Pannoniei, Ingenuus, este proclamat la Sirmium împărat de trupele sale, dar rebeliunea este reprimată la Mursa de generalul lui Gallienus, Aureolus (originar din Dacia). La scurt timp, aceleași trupe proclamă împărat pe generalul Regalianus (din neamul lui Decebal cum afirmă *Historia Augusta)* care, după ce respinge un atac al sarmaților împotriva Pannoniei, dispare de pe scena politică.

259. Din 254 Valerian s-a aflat cea mai mare parte a timpului în Orient încercînd să stăvilească atacurile neîntrerupte ale lui Shapur I împotriva provinciilor romane (însăși Antiohia, cel mai strălucit oraș al Asiei Mici, este jefuit de sasanizi). **Înfrînt la Edessa, Valerian este făcut prizonier de către suveranul sasanid și moare în captivitate.** Gallienus rămîne unicul conducător al imperiului, dar prestigiul Romei este grav știrbit. ● În Orient, Fulvius

Macrianus, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Valerian, refuză să-l recunoască pe Gallienus și îi proclamă pe cei doi fii ai săi împărați. Armatele sasanide pustiesc nestînjenite Asia Mică și Siria. În aceste condiții, Septimius Odaenathus, principe al Palmyrei, succesor al lui Septimius Hairanes (exarh al Palmyrei în 251), preia, în numele împăratului legitim Gallienus, lupta împotriva sasanizilor și uzurpatorilor.

259. Generalul M. Cassianius Latinus Postumus îl ucide pe fiul lui Gallienus, Saloninus, se proclamă împărat și întemeiază pentru 15 ani în Gallia, un stat roman independent, cu reședința la Trier, la care izbutește să ralieze Britannia și nordul Spaniei. Postumus creează un nou senat, numește guvernatori provinciali și bate monedă de aur proprie, reușind să consolideze granița Rinului periclitată de atacurile germanice și să respingă toate atacurile lui Gallienus, care urmărea reintegrarea provinciilor în Imperiu.

261. **Septimius Odaenathus** reușește să-i elimine pe uzurpatorii romani din Orient și să izgonească armatele sasanide, întreprinzînd chiar o campanie în Mesopotamia pînă în fața Ctesiphonului (262). Odaenathus primește din partea lui Gallienus titlurile de *dux Romanorum* și *corrector totius Orientis*, recunoaștere de fapt a situației create: suveranul Palmyrei își extinsese, în numele Romei și al lui Gallienus, propria autoritate asupra întregului Orient, asigurîndu-i securitatea.

266/267. După asasinarea lui Odaenathus, **Zenobia,** ambițioasa lui soție, se emancipează treptat de sub suzeranitatea romană și inițiază, după 270, în numele fiului ei minor, Vaballathus, o politică de cucerire a tuturor provinciilor romane din Orientul Apropiat (Asia Mică apoi Egiptul), vizînd crearea unui mare imperiu palmyrean independent.

267. **Mare invazie a goților,** aliați cu herulii și alți barbari, pe uscat și pe mare, **în provinciile balcanice și din Asia Mică ale Imperiului.** Sînt pustiite litoralul apusean și meridional al Mării Negre, insulele din Marea Egee și Mediterana Orientală; orașe înfloritoare precum Atena, Corint, Argos, Sparta, cad pradă jafului. Gallienus reușește să-i înfrîngă pe invadatori în bătălia de la fluviul Nestos, iar generalii săi distrug flota goților din Marea Egee.

268 **august.** Gallienus este victima unei conjurații a generalilor săi în timp ce asedia în orașul Mediolanum pe Aureolus, care îmbrăcase purpura. **M. Aurelius Claudius** (n. 219), originar din Dalmatia, unul dintre generalii lui Gallienus, este proclamat împărat de către armată. El respinge în bătălia de la lacul Benacus o invazie a alamanilor pătrunși în N Italiei.

269. Victoria răsunătoare a lui M. Aurelius Claudius, în **bătălia de la Naissus** (azi Niš, Iugoslavia) împotriva goților și herulilor care invadaseră Peninsula Balcanică, îi aduce cognomenul *Goticul* și pune stavilă, pentru cîteva decenii, atacurilor acestui popor împotriva Imperiului. Goții învinși sînt stabiliți în calitate de coloni în Imperiu.

270 (**începutul anului**). Claudius Goticul moare de ciumă în orașul Sirmium din Pannonia. După o scurtă domnie a fratelui său, M. Aurelius Quintillus, în mai soldații din Pannonia îl proclamă împărat pe L. Domitius Aurelianus, comandantul cavaleriei. Quintillus se sinucide fără a încerca să-și apere titlul.

270—275. **Domnia lui Aurelian** (**L. Domitius Aurelianus**). Originar din Moesia, fiu al unui umil colon, Aurelian (n. 214) parcurge întreaga ierarhie militară de la simplu soldat la comandant al cavaleriei sub Claudius II. La urcarea pe tron a lui Aurelian, Imperiul roman continuă să rămînă dezmembrat. Întregul Orient (provinciile din Asia Mică și Egiptul) se află în stăpînirea Zenobiei, regina Palmyrei, care își proclamă fiul august, marcînd definitiva ruptură cu Roma. În Occident, în ciuda unor frămîntări interne, Regatul gallic își continuă, în timpul domniei lui Victorinus (268—270) și Tetricus (270—273), succesorii lui Postumus, o existență de sine stătătoare.

270—271. Prin victorii repurtate asupra iutungilor, sarmaților, carpilor și goților, Aurelian reușește să consolideze din nou limesul dunărean. O invazie a alamanilor în N Italiei este respinsă în 271, cu mari dificultăți, după bătălia de la Pavia. Aurelian inițiază construcția unor puternice fortificații de incintă ale Romei (zidul lui Aurelian, în lungime de aproape 19 km, capodoperă a tehnicii romane, încheiat în vremea împăratului Probus, păstrat pînă astăzi).

270. Aurelian respinge un atac al vandalilor la Dunărea mijlocie. ● Populație de neam germanic, locuind în sec. I î.e.n. în N Peninsulei Iutlanda și N Poloniei, ates-

tată în izvoarele istorice pentru prima dată de către Pliniu cel Bătrîn (sec. I e.n.), vandalii se separă în sec. II—III în două ramuri, una occidentală, silingi (lilingi) și una răsăriteană, hasdingi (asdingi) migrînd spre S pînă în N Daciei. În sec. IV se stabilesc în regiunea Tisei, în vecinătatea vizigoților.

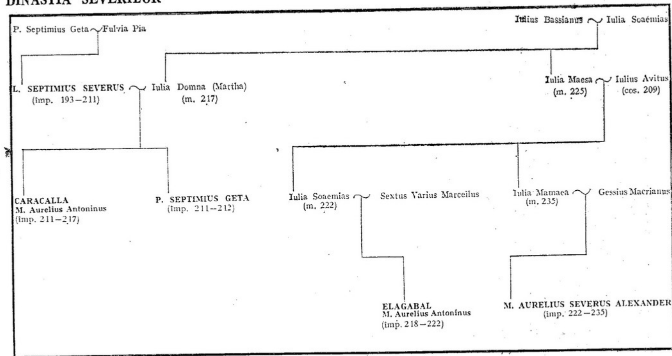
271. Sub presiunea atacurilor popoarelor migratoare, a dacilor liberi din afara granițelor provinciei, **împăratul Aurelian dispune,** în vederea consolidării frontierei pe Dunăre, **retragerea armatei și administrației romane din Dacia.** Cadrele administrației, marii proprietari funciari, păturile urbane bogate atașate prin poziția lor socială de stăpînirea romană, se retrag în sudul Dunării în două provincii nou înființate — Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea. Majoritatea populației autohtone, puternic și irevocabil romanizată, rămîne însă pe loc. O evacuare completă — respinsă de logica și experiența istorică — este infirmată și de descoperirile arheologice ale ultimelor decenii. **Populația romanică locală își continuă o existență neîntreruptă, păstrîndu-și modul de viață anterior, de agricultori și păstori, devenind fundamentul transformărilor etnice, social-economice și culturale de pe teritoriul românesc, impunîndu-se ca elementul de bază în procesul de formare a limbii și poporului român.** Și după retragerea aureliană teritoriul Daciei continuă să fie înglobat în sfera de influență politică, economică și culturală a Imperiului, care menține pe malul nordic al Dunării o serie de orașe fortificate, adevărate capete de pod în tentativele de recucerire a acestor teritorii.

271—300. În Dacia, evacuată de garnizoanele romane, pătrund triburile dacilor liberi. După anul 300 în spațiul de la nord de Dunăre se stabilesc treptat goții, care exercită autoritatea politică mai mult sau mai puțin nominală.

272. Înfrîngerea regatului Palmyrei. Aurelian inițiază o campanie în Orient, învinge armata palmyreană în marile bătălii de la Antiohia și Emesa, asediază și cucerește puternicul oraș caravanier. Zenobia este capturată și dusă la Roma.

273. O răscoală a Palmyrei îl determină pe Aurelian să întreprindă o nouă campanie împotriva orașului, cucerit și distrus de această dată din temelii. Autoritatea romană este restabilită în întregul Orient.

DINASTIA SEVERILOR

274. Lichidarea secesiunii Regatului gallic. Ultimul împărat, C. Pius Esuvius Tetricus, trece fără luptă în tabăra lui Aurelian, în ajunul bătăliei decisive de pe Cîmpiile Catalaunice (la Châlons). Gallia și Britannia sînt reintegrate Imperiului. Aurelian lichidează astfel cele două state separatiste de pe teritoriul Imperiului restaurînd granițele și unitatea statului și primește titlul de *„Restitutor orbis"*. Adoptă titulatura de *„Dominus et Deus"*, pas însemnat pe linia instaurării dominatului. Cultul zeului soarelui *(Deus Sol Invictus)* este proclamat religia oficială.

275. În drum spre Orient, în vederea începerii unei campanii împotriva Imperiului sasanid, **Aurelian** este asasinat la Byzantion.

decembrie. După moartea lui Aurelian, trupele lasă senatului sarcina desemnării noului împărat. Alegerea acestui for se oprește asupra bogatului senator din Umbria, M. Claudius Tacitus, în vîrstă de aproape 75 de ani. În cursul campaniei întreprinse împotriva goților pătrunși în Asia Mică, Tacitus moare sau este ucis la capătul a numai 10—11 luni de domnie.

276—282. Domnia lui M. Aurelius Probus. Fiu de soldat (n. în 232 în Sirmium), el însuși simplu soldat la începutul carierei, Probus ajunge *dux orientis* sub Tacitus, la moartea căruia este proclamat împărat de soldații săi. Continuă opera lui Aurelian de redresare a statului, respingînd atacurile popoarelor barbare la Dunăre și Rin, la Eufrat și la hotarele meridionale ale Egiptului.

279. Primul atac al burgunzilor la frontiera renană a Imperiului.

282 septembrie. M. Aurelius Carus, originar din orașul Narbo din S Galliei, este proclamat împărat de legiunile din Raetia și Noricum. Carus numește pe cei doi fii ai săi, M. Aurelius Carinus și M. Aurelius Numerianus, coregenți. Carinus, rămas la Roma, este însărcinat cu *imperium*-ul asupra Occidentului și Africii, în timp ce, alături de Numerianus, Carus obține o serie de victorii împotriva perșilor, cucerind Mesopotamia; moare în condiții tulburi în august 283 la Ctesiphon.

283 august. Cei doi fii ai lui Carus sînt proclamați coîmpărați, Numerianus rămînînd în Orient, iar Carinus în Occident.

284 noiembrie 17. După asasinarea lui Numerianus la Nicomedia, de către prefectul pretoriului, Aper (socrul său), trupele îl proclamă împărat pe **C. Valerius Diocles.**

IMPERIUL ROMAN TÎRZIU (DOMINATUL)

După restabilirea păcii în timpul domniilor împăraților Dioclețian și Constantin, imaginea pe care statul roman o oferă în noua epocă, a dominatului, este radical schimbată față de cea a principatului. Acum, în cadrul monarhiei absolute de drept divin, în care sistemul eredității dinastice este necontestat, împăratul este considerat reprezentantul lui Dumnezeu pe pămînt. Pentru locuitorii Imperiului, care cu toții sînt acum „supuși", monarhul este *„dominus et deus"*, mai presus de legile oamenilor și statului, aureolat de nimbul supranaturalului. El nu mai păstrează nimic din princeps-ul primelor două secole, primul dintre cetățenii și magistrații statului, subordonat legilor, a cărui desemnare sau *consecratio* erau aprobate de senat și se bazau, cel puțin teoretic, pe consimțămîntul poporului. Senatul, toate magistraturile de rezonanță republicană care mai ocupau un loc în arhitectura principatului au dispărut sau au fost reduse la simple elemente de decor. Locul lor este luat de atotputernicul și atotcuprinzătorul aparat birocratic care dirijează și controlează toate sectoarele vieții statale. Armata, care în primele două secole cantona pe limes, păstrînd ancestrala structură organizatorică, este supusă și ea unor profunde modificări; se compune acum din *limitanei* și *comitatenses* (armata de graniță și cea operativă), infanteria a cedat primatul cavaleriei. În unitățile, tot mai numeroase, recrutate dintre barbarii de pe ambele părți ale limesului, care devin principala forță de șoc, cu greu mai poate fi înțeleasă o comandă dată în limba latină. ● Barierele clare dintre diferitele categorii sociale ale principatului dispar în statul autocrat, societatea polarizîndu-se în două mari tabere, *honestiores* și *humiliores*; reprezentanții colegiilor profesionale sînt legați de meseriile lor, colonii își pierd și ei libertatea de mișcare. Rolul marilor domenii agricole crește. Latifundiarii își consolidează puterea creîndu-și un aparat de constrîngere propriu *(villae* întărite, sistem administrativ independent, detașamente armate personale — *bucellarii)*, își extind domeniile și influența luînd sub ocrotirea lor *(patrocinium)*, în pofida numeroaselor interdicții ale împăratului, pe țăranii din împrejurimi care căutau o apărare împotriva

împilării funcționarilor imperiali și a impozitelor tot mai apăsătoare ale statului. Conflictul dintre marii proprietari funciari — în continuă emancipare — și puterea imperială este unul din factorii care contribuie la subminarea treptată a centralismului statal. ● În vremea principatului, numeroasele orașe, mîndre de drepturile lor, dețin un rol de primă importanță în viața statului; la începutul dominatului, cele care mai supraviețuiesc sînt înconjurate de ziduri de incintă ce nu mai ocrotesc decît o redusă parte a orașului de odinioară. În multe dintre provincii, viața urbană, în declin, cedează primatul celei rurale, așa precum balanța se înclină încet, dar inexorabil, în favoarea economiei naturale și în dauna celei monetare. ● Nici viața spirituală nu mai seamănă cu cea a secolelor anterioare. Panteonul vechii religii romane, care în vremea principatului tolera sau asimila tot mai ușor zei, culte și obiceiuri ale populațiilor supuse din Orient și Occident, este abandonat în secolul IV în favoarea unei religii noi, totalitare și exclusiviste, o religie triumfătoare care, cu numai un secol în urmă, era încă ignorată sau disprețuită — creștinismul. ● Multe procese al căror început poate fi găsit în anii crizei sec. III se conturează pregnant în sec. IV: deplasarea centrului de greutate comercial, militar și politic al Imperiului spre limes, spre axa Rin-Dunăre, coborîrea Italiei la nivelul unei provincii obișnuite și abandonarea Cetății Eterne — considerată pînă atunci centrul universului — de către împărat și curte, stabilirea în număr tot mai mare a barbarilor pe pămîntul Imperiului. Acum se profilează clar desprinderea părții occidentale a Imperiului de cea orientală, iar sorții istoriei înclină în favoarea supraviețuirii celei din urmă.

284 noiembrie 20. La asasinarea lui Numerianus, C. Valerius Diocles este proclamat împărat la Nicomedia, de către armata din Orient, sub numele de **C. Aurelius Valerius Diocletianus.** Diocleţian (n. cca 240 în Dalmaţia, într-o familie umilă) își începe cariera ca simplu soldat, ajungînd sub Carus și Numerianus comandantul gărzii imperiale *(protectores domestici)*. După bătălia de pe rîul Margus (Moesia) Diocleţian rămîne singurul stăpîn al Imperiului, fiind recunoscut și de senat.

284—305. Domnia lui Diocleţian, cel mai important dintre împărații iliri. Amplul program de reforme realizat de el, prin care este metamorfozată întreaga structură a statului, reprezintă continuarea, sistematizarea și instituționalizarea măsurilor inițiate de dinastia Severilor și a celor adoptate sub impulsul necesității în vremea „anarhiei militare". Reformele vizează întărirea coeziunii interne și sporirea rezistenței Imperiului în fața pericolului extern, consolidarea autorității imperiale. Detaliile reformelor administrative, militare, fiscale, financiare sau religioase ale lui Diocleţian, înfăptuite în etape, nu sînt ușor de separat de cele ale lui Constantin cel Mare, care duce mai

departe și desăvîrșește opera reformatoare a precursorului său. ● **Cu Diocleţian și Constantin cel Mare se încheie procesul transformării Imperiului într-o monarhie absolută de drept divin.** Întreaga putere de decizie se află în mîna împăratului și a sfetnicilor săi, grupați în *sacrum consistorium* (fostul consiliu al principelui), și este finalizată de un atotputernic aparat birocratic, tot mai ierarhizat și militarizat. Suprafața provinciilor este redusă, numărul lor ajungînd la cca 100, grupate în 12 dioceze (fiecare în frunte cu un vicar). Prin această reorganizare administrativă, sînt abolite ultimele privilegii ale Italiei, care, ca și Egiptul, este asimilată unei provincii obișnuite. Puterea militară este separată de aceea civilă, toate numirile în aparatul administrativ și militar rămînînd apanajul împăratului. O grijă deosebită este acordată întăririi limesului și construirii de numeroase *castella* și drumuri, care fac din graniță o zonă fortificată pe o anumită adîncime. Efectivele militare sporesc la cca 500 000 de soldați, numărul legiunilor la cca 60 (mai mici și mai mobile); separarea treptată a trupelor într-o armată centrală mobilă, de intervenție *(comitatenses)*, și una formată din trupele de pe graniță *(limitanei)*, care-și cultivă, paralel, loturile de pămînt. În cadrul noului sistem fiscal, în care impozitul este plătit în natură în funcție de noile unități fiscale, *iugo* și *capita*, orașele își pierd orice autonomie, iar membrii diverselor categorii profesionale sînt legați obligatoriu de meseria și de colegiile lor. Baterea unor noi monede de aur și argint cu o greutate și un conținut sporit în metal prețios încearcă să reducă gravul haos economic lăsat de epoca anarhiei militare. Deși Roma rămîne capitala Imperiului, necesitatea apărării și unei mai ușoare administrații impune membrilor tetrarhiei alegerea unor noi reședințe (Nicomedia, Antiohia, Mediolanum, Sirmium, Thessalonic, Augusta Treverorum ș.a.), orașe care beneficiază în această perioadă de un vast program de construcții. Diocleţian vizitează în timpul domniei o singură dată Roma. ● În timpul domniei lui Diocleţian, **Dobrogea** este separată de Moesia Inferior și transformată în provincie separată sub numele de **Scythia** (cu reședința în orașul Tomis) aparținînd diocezei Tracia, apărată de două legiuni cu garnizoana la Noviodunum și Troesmis. Prezent în mai multe rînduri la frontiera Dunării de Jos, împăratul

ia măsuri de consolidare a limesului, de reconstrucţie a unor oraşe şi cetăţi (Tomis, Dinogetia) şi de refacere a drumurilor. ● Încercarea de a reforma viaţa religioasă prin reactivarea vechilor culte (cultul lui Iupiter devine obligatoriu pentru întregul Imperiu) duce, în anii 303—304, la promulgarea a 4 edicte anticreştine care declanşează cea mai mare persecuţie din istoria Imperiului împotriva acestei religii. ● Pe plan intern şi extern Imperiul depăşeşte în timpul domniei lui Diocleţian criza sec. III. Dacă prin activitatea sa practică, de redresare a Imperiului, Diocleţian se dovedeşte o personalitate a lumii noi din sec. IV, concepţiile sale politice (sprijinirea cultelor politeiste în defavoarea monoteismului, refuzul principiului ereditătii dinastice în favoarea adopţiunii) îl situează mai degrabă în descendenţa marilor împăraţi iliri ai sec. III.

285. Pentru a face faţă presiunilor germanice şi a reprima revolta bagauzilor din Gallia, care se extinde, Diocleţian încredinţează apărarea Occidentului lui **M. Aurelius Maximianus,** un militar originar din Pannonia (n. cca 240), pe care îl ridică la rangul de cezar. ● Izbucnită în Gallia în 283, **răscoala bagauzilor** constituie o amplă mişcare socială unind ţărani liberi, coloni şi sclavi împotriva marilor proprietari funciari şi a autorităţilor provinciale romane. Deşi reprimată temporar de Maximian, ea se va răspîndi treptat şi în Spania şi va răbufni din nou violent în prima jumătate a sec. V, reprezentînd una dintre cele mai puternice mişcări sociale ale antichităţii tîrzii.

286 aprilie 1. La Nicomedia, Diocleţian îi acordă lui Maximian titlul de august şi implicit rangul de coîmpărat, încredinţîndu-i administrarea şi apărarea provinciilor occidentale. Poziţia superioară a lui Diocleţian este evidenţiată de cognomenul de *Iovius* faţă de cel de *Herculius* adoptat de Maximian.

286—288. Maximian reprimă mişcarea bagauzilor din Gallia şi luptă cu succes la Rin împotriva atacurilor burgunzilor, francilor, alamanilor şi herulilor.

286. M. Aurelius Carausius (celt de origine), însărcinat de Maximian cu reprimarea piraţilor franci şi saxoni, stăpîn al flotei din Canalul Mînecii, se proclamă împărat în Britannia.

292. Campania lui Diocleţian împotriva sarmaţilor de la Dunăre.

293 martie 1. Instituirea sistemului de guvernare al tetrarhiei. Sub presiunea unor necesităţi imediate (frecventele uzurpări interne şi agresiunea continuă a „barbarilor" la hotare), Diocleţian iniţiază o originală reformă constituţională, sporind la 4 numărul conducătorilor Imperiului, grupaţi acum într-un colegiu. Celor doi auguşti li se adaugă doi cezari subordonaţi acestora. Vizînd împărţirea responsabilităţilor, în primul rînd militare, şi nu a Imperiului, sistemul tetrarhiei este menit (şi reuşeşte) să asigure unitatea acestuia, sporirea autorităţii imperiale. **Diocleţian,** cu reşedinţa la Nicomedia, în Bithynia, răspunde de administrarea şi securitatea provinciilor orientale, avînd subordonat ca cezar pe **C. Valerius Galerius** care, de la Sirmium, asigura paza Illyricum-ului, Macedoniei şi Greciei. **Maximian,** din Mediolanum, administrează Italia şi Africa avînd în subordine pe cezarul **Constantius Chlorus** care, din Trier, veghează asupra Galliei, Spaniei şi Britanniei. Căsătoria lui Maximian şi a lui Galerius cu cîte o fiică a lui Diocleţian, a lui Constantius Chlorus cu o fiică a lui Maximian vizează întărirea tetrarhiei, în care rolul lui Diocleţian rămîne predominant.

296. Allectus, succesorul lui Carausius (pe care îl înlăturase în 293), este înfrînt în bătălia de la Londinium (Londra) de către armata lui Constantius Chlorus, debarcată în Britannia. Regatul separatist insular este lichidat, iar provincia reîncorporată Imperiului.

296—298. După cucerirea Alexandriei, Diocleţian reprimă uzurparea lui Domitius Domitianus şi Achilleus în Egipt.

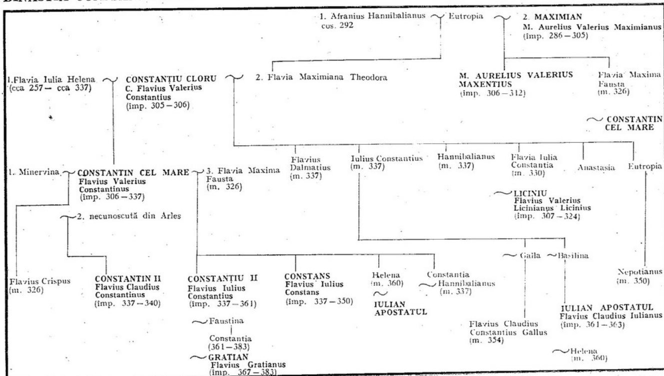
296—298. După respingerea triburilor nomade, care pustiau Africa de Nord, Maximian pacifică provinciile din această zonă şi reorganizează limesul african.

297. Constantius Chlorus obţine la Vindonissa o importantă victorie asupra alamanilor, consolidînd graniţa renană.

297—298. Război victorios împotriva Imperiului sasanid, purtat de Diocleţian şi Galerius în Mesopotamia. La încheierea păcii, graniţa răsăriteană a Imperiului roman este fixată pe fluviul Tigru, iar Imperiul persan recunoaşte suzeranitatea romană asupra Armeniei. **Maxima expansiune teritorială a Romei în Orient.**

299—306. Construcţia Termelor lui Diocleţian, unul din cele mai importante edificii ale Romei antice.

DINASTIA CONSTANTINIANĂ

301. *Edictum de pretiis venalium rerum*, fixează prețurile maximale în Imperiu, reflex al continuei scumpiri a mărfurilor și al devalorizării monedei.
cca 301. În urma adoptării creștinismului de către regele Tiridates III, Armenia este primul stat în care acesta devine religie oficială.
303 februarie 23. Emiterea primului dintre cele 4 edicte care condamnă creștinismul inaugurează **cea mai vastă și sîngeroasă persecuție anticreștină din istoria Imperiului**; edictele nu au fost aplicate cu o severitate egală în diversele provincii, o rigoare deosebită fiind manifestată în teritoriile subordonate direct lui Galerius și Dioclețian.
303—304. În timpul persecuțiilor anticreștine ale lui Diocleţian, textele martirologiilor creștine înregistrează un mare număr de martiri în Scythia, la **Tomis, Dinogetia, Noviodunum,** fapt atestat și de descoperirile arheologice de la Niculițel și Axiopolis. Adus în sec. II—III prin intermediul unor coloniști în provinciile dunărene, creștinismul se răspîndește în sec. III—IV și pe teritoriul Daciei, fenomen confirmat de vestigiile paleocreștine de la Biertan, Apulum, Potaissa, Napoca sau Sucidava. Termenii din limba română referitori la noțiunile fundamentale ale religiei creștine sînt în marea lor majoritate de origină latină, dovadă grăitoare a continuității populației daco-romane și străromâne pe teritoriul norddunărean.
305 mai 1. În dorința de a impune noul sistem constituțional, Diocleţian la Nicomedia și Maximian la Mediolanum abdică în aceeași zi, redevenind persoane particulare; Diocleţian se retrage în palatul său din Salona (unde moare în 313 sau 316), iar Maximian în Lucania. **Sfîrșitul primei tetrarhii.** Galerius (în răsărit) și Constantius Chlorus (în apus) sînt proclamați, în cadrul celei de-a doua tetrarhii, auguști, asociindu-și ca cezari pe V. Maximinus Daia și F. Valerius Severus. Galerius administrează Peninsula Balcanică și Asia Mică, iar Maximinus Daia — restul Orientului cu Egiptul. Constantius Chlorus guvernează Britannia, Gallia și Spania, iar Valerius Severus-Italia, Pannonia și Africa. În cadrul celei de-a doua tetrarhii autoritatea lui Galerius va fi dominantă. Respingerea principiului ereditătii și menținerea adopțiunii ca bază a celei de-a doua tetrarhii vor provoca nemulțumirea lui Constantin (n. cca 280), fiul lui Constantius

Chlorus, şi a lui Maxentius (n. cca 280), fiul lui Maximian, subminînd în perspectivă întregul sistem.

306 iulie 25. Moartea lui Constantius Chlorus la Eboracum, în Britannia. Prin proclamarea ca împărat a fiului său, **Constantin (F. Valerius Constantinus)**, de către trupele din Occident, tetrarhia primeşte prima lovitură. Galerius îl proclamă pe Flavius Valerius Severus (soldat originar din Illyricum) ca august al Occidentului şi, constrîns de împrejurări, îl acceptă pe Constantin ca cezar.

octombrie 28. M. Aurelius Valerius Maxentius, fiul lui Maximian, profitînd de nemulţumirile trezite în Italia de politica fiscală a lui Galerius, este proclamat *„princeps"* la Roma de către garda pretoriană şi reuşeşte să-şi impună autoritatea în Spania şi Africa. Nerecunoaşterea poziţiei sale de către tetrarhi declanşează primul război civil al celei de-a doua tetrarhii.

307. Valerius Severus încearcă să-l înlăture pe Maxentius dar, abandonat de trupe, se predă acestuia la Ravenna şi este ucis în toamna anului 307; Maxentius se autoproclamă cezar, apoi august. — M. Aurelius Maximianus reintră în viaţa politică şi se proclamă august, încercînd o apropiere de Constantin (care se căsătoreşte cu fiica sa, Fausta).

308. Vicarul Africii, Domitius Alexander, se revoltă împotriva lui Maxentius, reuşind să-şi menţină timp de trei ani independenţa.

noiembrie. În condiţiile destrămării tetrarhiei, Diocleţian, Galerius şi Maximian se întîlnesc într-o **conferinţă la Carnuntum.** Diocleţian refuză să îmbrace din nou purpura şi să reintre în viaţa politică. În vederea reconstituirii tetrarhiei, Maximian este constrîns să renunţe la titlul de august; Valerius Licinianus Licinius, un ofiţer al lui Galerius, originar din Illyricum (n. cca 250), este numit august al Occidentului (în urma dispariţiei în 307 a lui Severus), Galerius rămîne august al Orientului, iar Constantin (în apus) şi Maximinus Daia (în răsărit) sînt confirmaţi cezari. Maxentius, stăpîn al Italiei şi Spaniei, este declarat uzurpator. Conferinţa de la Carnuntum declanşează protestul lui Constantin şi Maximin Daia, care îl obligă pe Galerius să le recunoască, în 310, titlul de auguşti.

310. Maximian se proclamă la Arelate (Arles) pentru a treia oară împărat. Intrat în conflict cu Constantin, este înfrînt de acesta şi constrîns să se sinucidă la Massalia.
— Constantin ocupă Spania aflată în stăpînirea lui Maxentius.

311 aprilie 30. Cu cîteva zile înainte de moarte, Galerius promulgă la Serdica (Sofia) un edict de toleranţă care pune capăt persecuţiilor anticreştine declanşate în anul 303.

mai 5. Moartea lui Galerius la Nicomedia. Imperiul este împărţit de facto între 4 auguşti. Licinius devine stăpînul provinciilor europene răsăritene, Maximinus Daia ocupă după moartea lui Galerius Asia Mică pînă la Hellespont, Maxentius se menţine în Italia şi reuşeşte să reocupe şi Africa, iar Constantin administrează Gallia, Spania şi Britannia. Echilibrul fragil dintre cei patru auguşti, fiecare dornic să devină unicul stăpîn al statului, declanşează o nouă epocă de războaie civile, încheiate în 324 prin victoria lui Constantin, care devine unicul stăpîn al Imperiului.

312. După ce-şi asigură neutralitatea lui Licinius, Constantin pătrunde cu o armată în Italia de Nord, înfrînge forţele lui Maxentius la Turin şi Verona şi se apropie de Roma.

octombrie 28. Bătălia de la podul Milvius, la nord de Roma, încheiată cu victoria lui Constantin asupra lui Maxentius (care se îneacă în Tibru). La Roma Constantin desfiinţează cohortele pretoriene şi iniţiază o politică favorabilă creştinilor. Toate provinciile occidentale ale Imperiului sînt reunite sub autoritatea sa.

313. Donatus din Casae Nigrae devine contraepiscop la Cartagina. ● Erezia donatistă ia naştere în primul deceniu al sec. IV ca urmare a contradicţiilor economice, sociale şi etnice dintre populaţia berberă rurală, săracă, şi proprietarii funciari şi orăşenii romanizaţi din Africa de Nord. Deşi condamnaţi de sinodurile bisericii, persecutaţi de statul roman, donatiştii, grupaţi în bande *(circumcelliones)*, parcurg provinciile africane atacînd proprietăţile bisericii catolice şi ale marilor latifundiari. Erezia donatistă se menţine pînă la venirea cuceritorilor arabi la sfîrşitul sec. VII.

313 februarie-martie. Întrevedere la Mediolanum între Constantin şi Licinius. Cei doi împăraţi convin în a preciza prin scrisori către funcţionarii din provincii edictul de toleranţă în favoarea creştinilor dat de Galerius în 311

și retrocedarea bunurilor bisericii confiscate în timpul persecuțiilor. Măsurile prin care creștinismul devine o religie egală în drepturi cu celelalte culte din Imperiu sînt cunoscute sub numele de „edictul de la Milano". Căsătoria surorii lui Constantin, Constanția, cu Licinius pecetluiește alianța dintre cei doi împărați.

313 (primăvara). Război între Licinius și Maximin Daia. În bătălia de la Adrianopol (30 aprilie), Licinius este victorios în fața adversarului său care pătrunsese în Tracia. Retras în Asia Mică, Maximin Daia moare în cursul verii în orașul Tarsus. Licinius rămîne împărat al Orientului, iar Constantin al Occidentului.

315. Luptele lui Constantin împotriva francilor și alamanilor la Rin; împăratul primește cognomenul „cel Mare". Inaugurarea Arcului de triumf al lui Constantin la Roma.

316. Contradicțiile dintre cei doi împărați declanșează un nou război civil. Constantin obține două victorii în bătăliile de la Cibalae (Pannonia) și Campus Ardiensis (Tracia), dar confruntarea se încheie printr-o pace de compromis. La 1 mai 317 doi fii ai lui Constantin (Crispus și Constantin II) și un fiu al lui Licinius (Licinianus) sînt ridicați la rang de cezari. Abandonarea ideologiei tetrarhice în favoarea principiului dinastic.

317. Retorul și filozoful L. Caecilius Firmianus Lactantius devine educatorul fiului lui Constantin cel Mare, Crispus. *De mortibus persecutorum*, opera acestui „Cicero creștin" cum a fost numit Lactantius, ce prezintă de pe poziția apologeticii creștine viața și moartea împăraților care au persecutat noua religie, reprezintă o bogată sursă de informații asupra istoriei începutului sec. IV.

320. Adîncirea disensiunilor dintre Constantin și Licinius. Licinius protejează și este susținut de cercurile păgîne din Orient, interzicînd sinodurile și tolerînd persecuții locale anticreștine.

cca 320. Întemeierea primelor mănăstiri creștine în Egipt și Palestina, de unde monahismul se răspîndește în întregul Orient și, către sfîrșitul sec. IV, și în Occident.

321. Introducerea duminicii *(dies solis)* ca zi de sărbătoare în Imperiu.

324. Războiul civil dintre Licinius și Constantin. Licinius se sprijină pe cercurile păgîne ale populației, iar Constantin cel Mare pe cele creștine. Înfrînt în două mari bătălii, la Adrianopol (iulie) și Chrysopolis în Asia Mică (septembrie), Licinius este capturat și executat în anul următor la Thessalonic.

324. După eliminarea lui Licinius, Imperiul este reunificat și supus autorității unui singur împărat (situație nemaiîntîlnită din 285), Constantin, care se revendică alesul pe pămînt al divinității unice. Politeismul tetrarhiei este abandonat în favoarea monoteismului, care devine fundamentul ideologic al monarhiei despotice, iar principiul adopțiunii este înlocuit de cel al eredității dinastice (între 317 și 333 Crispus, Constantius II, Constantinus II și Constans, fiii lui Constantin, sînt ridicați la rang de cezari). Constantin a continuat și a desăvîrșit toate reformele inițiate de Dioclețian. Numărul provinciilor este ridicat la 117, grupate în 14 dioceze și 4 prefecturi (Orient, Illyricum, Italia și Gallia). Armata, în care barbarii găsesc acces în număr tot mai mare, se împarte acum definitiv în trupe de graniță și trupe de campanie. Ierarhia funcționărească și ceremonialul de curte, care gravitează exclusiv în jurul monarhului, își dobîndesc statuarea definitivă. Edicte imperiale stipulează legarea de glie a colonilor și de profesiune și localitate a unor largi categorii de locuitori. Prin crearea unei noi monede de aur *(solidusul)*, este abandonată politica economică a principatului, bazată pe argint, în favoarea aurului, ca bază a sistemului monetar imperial. Această măsură favorizează clasa marilor proprietari funciari, care devine principalul suport social al noului regim politic, și înrăutățește situația economică a celorlalte clase și categorii sociale.

● Consolidarea economică, politică, juridică a Imperiului în timpul domniilor lui Dioclețian și Constantin are un firesc corolar în tendința de redeșteptare a vieții spirituale. Un prim simptom al acestei renașteri îl constituie noua înflorire a studiilor clasice în strînsă legătură cu dezvoltarea învățămîntului (sprijinit substanțial de ambii împărați). Operele marilor autori latini sînt amplu studiate — sub aspectul limbii, metricii, ideaticii lor (Servius Honorarus este autorul unui celebru comentariu al operei lui Virgiliu, Aelius Donatus se apleacă asupra teatrului lui Terențiu, Nonius Marcellus excerptează în marele său lexicon — *De compendiosa doctrina* — numeroase texte vechi). Literatura își revine însă cu greu din eclipsa anilor de criză. Elocvența păgînă trăiește prin *Panegiricele* unor autori gali, iar lucrările retorilor

creștini Arnobius și Lactantius se înscriu printre ultimele scrieri cu caracter apologetic. În această perioadă, Roma dobîndește ultimile ei edificii monumentale, impresionante mai mult prin masivitate și bogăția ornamentală, decît prin eleganță și armonia proporțiilor (Termele lui Diocletian, Arcul de triumf al lui Constantin ș.a.). Construcții grandioase se ridică și în noile reședințe imperiale (Basilica lui Maxentius din Roma, palatul lui Constantin din Trier, termele și Porta Nigra din același oraș, vila lui Diocletian din Salona — azi Split, palatul și mausoleul lui Galerius din Salonic etc...). Detașarea de tradiția romană, specifică domniei lui Constantin, este vizibilă și în sculptura și mai ales în pictura epocii. Motivele clasice de pe sarcofagii cedează tot mai mult locul scenelor din Vechiul și Noul Testament, iar realismul — uneori brutal — al secolului trecut este înlocuit treptat în pictură de o tot mai accentuată schematizare. ● Interesat în întărirea unității bisericii creștine, ca sprijin al puterii imperiale, Constantin a intervenit în conflictele cristologice, luînd poziție împotriva schismelor și ereziilor. Asemenea lui Augustus, fondatorul principatului, prin întreaga sa operă reformatoare Constantin imprimă un nou curs istoriei romane, instaurînd noul regim politic, dominatul, pregătind, în același timp, nașterea unui nou imperiu, cel bizantin.

325\. **Are loc la Niceea, în Asia Mică, primul Conciliu ecumenic al bisericii creștine.** Convocat din inițiativa lui Constantin, congresul urmărea restabilirea unității bisericii, amenințată de conflictul cristologic dintre presbiterul Arius și episcopul Alexandros din Alexandria. Sub presiunea reprezentanților Alexandriei, tezele lui Arius (arianismul) sînt repudiate ca erezie, iar acesta exilat. Congresul pune bazele dogmatice și canonice ale bisericii creștine. Pînă la definitiva condamnare a arianismului ca erezie și completa lui interzicere la conciliul din 381, conflictul dintre acesta și ortodoxismul niceean va frămînta și afecta peste jumătate de veac nu numai biserica, ci și viața politică a Imperiului. Athanasios, episcopul Alexandriei (328—373), sprijinit de biserica din Roma, va deveni cel mai aprig apărător al credo-ului niceean. Adoptarea arianismului de către Ulfilas, episcopul misionar al goților, a contribuit la impunerea acestuia ca religie a germanilor (vizigoți, ostrogoți, vandali ș.a.)

creştinaţi, adăugînd divergenţelor dintre germanii stabiliţi în Imperiu şi cetăţenii romani la deosebirea etnică şi pe cea de credinţă.

325. Eusebios, episcop al Caesareei, personalitate din anturajul lui Constantin cel Mare, încheie redactarea primei sinteze consacrate evoluţiei bisericii creştine — *Istoria ecleziastică* în 10 cărţi. Considerat părintele istoriografiei ecleziastice, Eusebios este şi autorul unei *Cronici universale* pînă în anul 303, tradusă din greacă în latină şi completată pînă în 378 de Hieronymus, al unor opere apologetice, precum şi al aşa-numitei *Vieţi a lui Constantin cel Mare*, scriere panegirică elaborată în anul 337.

326. Execuţia lui Crispus (fiul lui Constantin şi al Minervinei, prima sa soţie) şi a Faustei (cea de-a doua soţie a lui Constantin), în urma unor intrigi de palat.

328 iulie 5. Inaugurarea oficială a podului peste **Dunăre** construit de arhitectul roman Theophilus Patricius între Sucidava şi Oescus reflectă importanţa dobîndită de regiunile nord-dunărene pentru Imperiu. Constantin cel Mare continuă opera de refacere a graniţei dunărene începută de Diocleţian; a rezidit cetatea Tropaeum Traiani, a întărit Noviodunum, Ulmetum, Tomis, Histria, a anexat în N Dunării — în Oltenia şi Cîmpia munteană — un important teritoriu, a reconstruit cetăţile de la Dierna, Drobeta, Sucidava şi Tomis, a înălţat pe malul stîng al fluviului o nouă fortăreaţă — Constantiniana Dafne.

330 mai 11. Inaugurarea oficială a Constantinopolului (fondat pe locul vechiului Byzantion, întemeiat de colonişti greci din Megara la 660 î.e.n.) **ca nouă capitală a Imperiului roman.** Recunoscînd excelenta poziţie strategică şi comercială a oraşului de pe Bosfor, situat la graniţa dintre Orient şi Occident, Constantin iniţiază în 324 un vast program de construcţii care transformă Constantinopolul într-o strălucită metropolă. Organizarea administrativă a noii capitale este identică cu cea a Romei, iar locuitorii ei obţin aceleaşi privilegii ca şi cei din oraşul de pe malurile Tibrului. Stabilirea capitalei la Constantinopol este, în acelaşi timp, o mărturie grăitoare a preponderenţei dobîndite de provinciile orientale ale Imperiului roman faţă de cele apusene. Capitală a Imperiului bizantin, „Noua Romă" va supravieţui încă un mileniu Cetăţii Eterne, prăbuşite în 476 sub loviturile „barbarilor".

332. După o campanie victorioasă condusă de cezarul Constantinus II împotriva goților și taifalilor din nordul Dunării, Imperiul încheie cu aceștia o alianță *(foedus)*; în schimbul unor subsidii în bani și alimente, contingente „barbare" sînt încadrate în calitate de „federați" în armata imperială. Timp de 3 decenii la Dunărea de jos este menținută pacea între Imperiu și goți.

334. În urma unei campanii în regiunile dunărene, cca 300 000 de sarmați sînt stabiliți în Imperiu.

337 mai 22. Moartea lui Constantin cel Mare în Asia Mică, la Nicomedia, în drum spre granița orientală a Imperiului, unde izbucnise un nou război cu Imperiul sasanid. Pe patul de moarte Constantin este botezat în religia creștină de către episcopul Eusebios. Imperiul este împărțit între fiii săi: Constantin II (F. Valerius Claudius Constantinus) domnește în Occident (337—340), Constant (F. Valerius Iulius Constans) în Italia (337—350), iar Constanțiu II (F. Valerius Iulius Constantius) în Orient (337—361).

337—395. Cu Iulian Apostatul se stinge în 363 ultimul reprezentant al familiei lui Constantin cel Mare (așa-numita „a doua dinastie flavică" sau constantiniană); împărații din perioada următoare aparțin familiei valentiniano-theodosiene. În pofida împărțirii atribuțiilor imperiale între doi sau mai mulți coîmpărați, mod de guvernare care se impune treptat ca o necesitate ineluctabilă, unitatea Imperiului este salvgardată. În 353—364 și 394—395 întregul Imperiu este din nou reunit sub autoritatea unui împărat unic. Dacă pînă în 363/364 profunda restructurare statală realizată de Dioclețian și Constantin cel Mare asigură o anumită stabilitate internă și externă, treptat, situația internă se deteriorează, iar presiunea la hotare se intensifică. După 376 Imperiul nu mai poate izgoni de pe teritoriul său populațiile germanice, care străpung limesul, fiind constrînși să accepte stabilirea acestora, ce-și păstrează organizarea socială și politică specifică, în interiorul statului roman. Armata se compune acum în cea mai mare parte din contingente barbare, cu o structură și conducere proprii; posturile militare cheie sînt tot mai frecvent ocupate de generali barbari, Merobaudes, Bauto, Arbogast, Stilicon ș.a. (în 350 purpura imperială este îmbrăcată pentru prima dată de un barbar). ● De la jumătatea sec. IV, autoritatea statală trece în repetate rînduri la măsuri antipăgîne — închiderea templelor și confiscarea bunurilor acestora, interdicții de celebrare a sacrificiilor, de venerare a idolilor, care culminează cu edictele imperiale din 391—392 ce interzic definitiv cultele păgîne pe întregul cuprins al Imperiului și impun creștinismul ca unică religie. Statul, care a făcut din biserică un aliat, consideră unitatea acesteia o necesitate politică vitală și intervine direct în disputele cristologice și în combaterea ereziilor. ● Renașterea spirituală începută sub Dioclețian și Constantin se continuă și desăvîrșește în sec. IV, a cărui cultură se situează sub semnul incontestabil al clasicismului. Literatura păgînă — în amurg, ca și aceea creștină — în înflorire — își găsesc un esențial suport în tradiția clasică, grație căreia cea dintîi realizează ultimele sale opere viabile, cea de-a doua — primele scrieri artistice autentice. Studiul patrimoniului culturii latine se îmbogățește acum cu acel adevărat „muzeu literar" care este opera lui Macrobius, *Saturnalia*. Este întreprinsă o susținută activitate de „reeditare" a autorilor clasici. Limba latină este supusă unei riguroase codificări în gramatica lui Priscian, manualul fundamental în întregul Occident în evul mediu. Aurelius Victor *(Liber de Caesaribus)* și mai ales Ammianus Marcellinus *(Res gestae)* reînvie tradiția istoriografiei antice. Poezia lui Avienus, Claudianus și Ausonius conferă o nouă prospețime temelor și procedeelor antice. Îmbinarea elocvenței cu filozofia-specifică noii sofistici, care, impregnată acum tot mai mult de neoplatonism, constituie o puternică mișcare intelectuală în Orient, caracterizează operele remarcabile ale retorilor Himerios din Prusa, Themistios și Libanios din Antiohia sau ale împăratului Iulian Apostatul. Tot în Orient își desfășoară activitatea părinții bisericii creștine — Atanasios din Alexandria, Grigore din Nissa, Basilios din Caesarea și Grigore din Nazianz. Pe de altă parte, literatura creștină din Occident, familiarizată cu lumea clasică, reușește să depășească dogmatismul etapelor anterioare și să dobîndească autentice valențe artistice. Prin imnurile și predicile lui Ambrosius, prin scrisorile lui Ieronim și mai ales prin *Confesiunile* lui Aurelius Augustinus moștenirea civilizației clasice — îmbogățită cu o nouă sensibilitate și noi profunzimi psihologice — este integrată în civilizația creștină.

337—361. Războiul împotriva Persiei sasanide, prilej de uzură a forțelor Imperiului, nu aduce succesul decisiv nici unuia dintre beligeranți. Shapur II (309—379), în dorința de a relua politica ofensivă a precursorului său, Shapur I, asediază fără rezultat orașul Nisibis, capitala Mesopotamiei romane.

340. Război civil în Occident. După încercarea nereușită de a institui o tutelă asupra lui Constant, Constantin II pătrunde cu armata în Italia cu intenția eliminării fratelui său.

aprilie. Constantin II este ucis în apropiere de Aquileia, într-o luptă cu avangarda lui Constant. Constant devine împărat al întregii părți occidentale a Imperiului. Adept al crezului niceean, împăratul intervine în favoarea lui Athanasios și persecută păgînii, evreii și donatiștii din Africa.

341. Episcopul arian got **Wulfila (Ulfilas)** începe să predice în rîndurile populației romanice și gote din N Dunării. ● Persecutat de Athanaric, unul dintre conducătorii vizigoților, Wulfila se refugiază în 348 cu un mare număr de goți creștinați în Imperiu, stabilindu-se în Moesia,

în apropiere de orașul Nicopolis ad Istrum. Biblia tradusă de el din limba greacă în gotă este cel mai vechi text literar germanic păstrat.

341—342. Campanii ale lui Constant la Rinul inferior împotriva francilor, urmate de lupte în Britannia împotriva picților și scoților.

cca 350—360. Hunii, popor nomad de neam turanic, originar din Asia Centrală, ocupă ținuturile dintre Volga și Munții Caucaz locuite de triburile iraniene ale alanilor. O parte dintre alani va fi supusă de huni și-i va urma pe aceștia în migrația lor spre vest, alta se va refugia din fața temuților călăreți și va pătrunde, în 406, împreună cu suebii și vandalii, în Gallia, apoi în Spania.

350 ianuarie 18. Severitatea atitudinii față de armată și austeritatea politicii fiscale a lui Constant declanșează conjurația lui **F. Magnus Magnentius,** care este proclamat împărat la Autun, în Gallia. Constant fuge, dar este ucis în apropiere de Pirinei. Magnentius, primul uzurpator de origine barbară pe tronul Imperiului, păgîn, dovedește reale capacități diplomatico-organizatorice, fiind recunoscut în scurt timp în întregul Occident. ● Retrăgînd forțe care apărau frontiera Rinului în vederea confruntării cu Constanțiu II, Magnentius slăbește capacitatea defensivă a Galliei de NE, care este pustiită în anii următori în repetate rînduri de alamani.

351 septembrie 28. Magnentius este înfrînt de Constanțiu II la **Mursa** (Pannonia), în cea mai sîngeroasă bătălie a secolului; el se retrage inițial în N Italiei, apoi în Gallia.

353 august. Înfrînt din nou, la Mons Seleuci, Magnentius se sinucide la Lugdunum. **Constanțiu II devine unic stăpînitor al Imperiului roman**; impune arianismul ca doctrină obligatorie pentru întreaga biserică creștină.

354. După ce a funcționat ca profesor la Atena, Constantinopol și Niceea, retorul grec **Libanios,** cel mai vestit orator și stilist al secolului, se stabilește definitiv în orașul natal Antiohia, unde va rămîne pînă la moarte (391). Numeroasele sale cuvîntări (peste 60) și scrisori (1544) oferă o imagine amănunțită și vie a societății contemporane.

355 noiembrie 6. Constanțiu II îl desemnează pe nepotul său, F. Claudius Iulianus (n. 331), cezar al provinciilor din Occident.

357. În bătălia de la Argentorate (Strasbourg), Iulian obține o răsunătoare victorie ausupra alamanilor. Prin succesele repurtate în luptele împotriva francilor, chamavilor și alamanilor, reușește să restabilească frontiera de pe Rin a Imperiului.

360. Sextus Aurelius Victor publică *Caesares*, compendiu al istoriei imperiale în tradiția istoriografiei moraliste, cuprinzînd biografiile împăraților între Augustus și Constantinus II.

februarie. Trupele din Occident, care refuză să plece în campania din Răsărit împotriva Imperiului sasanid, îl proclamă la Lutetia (actualul Paris) împărat pe Iulian.

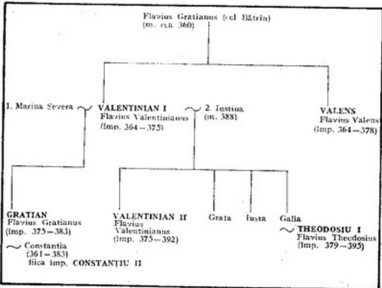
361. Constanțiu II încheie războiul cu Persia sasanidă, reactivat de invazia lui Shapur II în 359 în Mesopotamia, și mobilizează trupe pentru o campanie în Apus împotriva lui Iulian. În drum spre Occident el moare la Tarsos în Cilicia, la 3 noiembrie fiind botezat, asemenea tatălui său, pe patul de moarte. În decembrie Iulian este recunoscut la Constantinopol unic împărat al întregului Imperiu.

361—363. Domnia lui Iulian Apostatul. Elev al vestiților retori și filozofi neoplatonici Libanios din Antiohia și Maximos din Tyr, devenit el însuși adept al neoplatonismului, Iulian părăsește în 351 religia creștină. Întreaga sa domnie stă sub semnul reacției anticreștine și încercării de reînviere a cultelor păgîne, a obiceiurilor și moravurilor vechi romane. După o serie de edicte de toleranță care autorizează cutumele păgîne și redeschiderea templelor, împăratul adoptă o serie de edicte anticreștine, care-i aduc cognomenul „Apostatul". Considerat de cercurile conservatoare păgîne un împărat ideal, Iulian este apreciat de autorii creștini ca un mare dușman al statului. Bogata și multilaterala sa operă literară (panegirice, scrisori, satire ș.a.) ne dezvăluie o personalitate complexă și sensibilă.

363 martie. Începutul unei mari campanii împotriva Imperiului sasanid. După succese inițiale care-l duc pînă sub zidurile Ctesiphonului, Iulian este obligat să se retragă. Rănit în lupta de la Maranga, moare cîteva zile mai tîrziu, la 26 iunie. **Sfîrșitul dinastiei constantiniene.**

iunie 27. Flavius Iovianus (n. 331 la Singidunum), *primicerius domesticorum* (șeful gărzii împăratului), este proclamat împărat de către armată. În fața dificultăților campaniei din Mesopotamia, el încheie cu Shapur II o „pace de 30 de ani", renunțînd la cea mai mare parte a Mesopotamiei romane și la suzeranitatea romană asupra

DINASTIA VALENTINIANĂ

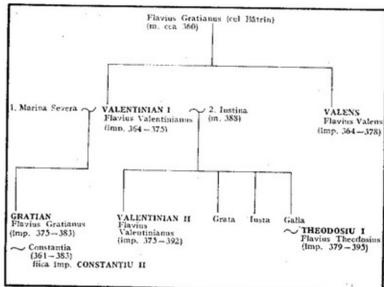

Armeniei. Iovianus revocă edictele anticreștine ale predecesorului său acordînd bisericii toate vechile privilegii. Mort accidental la 17 februarie 364 la Dadaszana (Galatia), în drum spre Constantinopol, Iovian este ultimul împărat roman căruia i se mai acordă după moarte apoteoza.

364 februarie 25. Flavius Valentinianus, fiul unui modest ofițer (n. 321 la Cibalae, în Pannonia), este proclamat împărat la Niceea de către armată. La 28 martie Valentinian I îl numește coîmpărat pe fratele său, **Flavius Valens,** căruia îi încredințează guvernarea Orientului, rezervînd pentru sine conducerea Occidentului (reședința — Trier). **Cele două părți ale Imperiului sînt administrate separat** (împărțirea curții și armatei).

364—375. Domnia lui Valentinian I, ultima perioadă în care Occidentul își menține ascendența asupra Orientului. Spirit activ și energic, el are mari merite în întărirea granițelor de pe Rin și Dunărea mijlocie ale Imperiului; respinge atacuri ale alamanilor în Gallia (368), ale francilor și saxonilor. Este constant preocupat de îmbunătățirea administrației și a legislației; adept al ortodoxismului niceean, manifestă, în același timp, toleranță față de cultele păgîne.

DINASTIA VALENTINIANĂ

364—378. Domnia lui Flavius Valens în Orient.

365. Cunoscutul retor și poet D. Ausonius Magnus din Burdigala devine educatorul lui Grațian, fiul împăratului Valentinian I.

septembrie 28. Procopius, un înalt demnitar înrudit cu Iulian Apostatul, este proclamat împărat la Constantinopol; recunoscut în Tracia și Bithynia, este înfrînt de către Valens la Nakoleia în Asia Mică (27 mai 366), făcut prizonier și executat.

cca 367. Eutropius, funcționar de curte *(magister memoriae)* al împăratului Valens, publică *Breviarum ab urbe condita*, compendiu al istoriei romane, în 10 cărți, de la fundarea Cetății eterne la moartea lui Iovian (364). Tradusă la cca 380 în limba greacă. Sinteza sa a avut o largă circulație în antichitatea tîrzie și în evul mediu.

367—369. Luptele la Dunărea de Jos împotriva vizigoților, care amenințau provinciile romane și-l sprijiniseră pe uzurpatorul Procopius, se încheie cu o pace de compromis (la Noviodunum, pe Dunăre) între Valens și Athanarich.

368—369. După respingerea unei invazii pustiitoare a picților, scoților și attacottilor în Britannia, generalul Theodosius (tatăl viitorului împărat) reinstaurează dominația romană pînă la valul lui Hadrian.

cca 370. În înaintarea lor spre vest, **hunii nimicesc regatul ostrogoților** din N Mării Negre condus de regele Ermanarich și atacă în anii următori triburile vizigote, stabilite la apus de fluviul Nistru. O mare parte dintre ostrogoți va fi supusă de huni, urmîndu-i pe aceștia pînă pe Cîmpiile Catalaunice (451); o altă grupare, condusă de Alatheus și Saphrax, se va refugia în 376 împreună cu vizigoții în Imperiul roman. **Pătrunderea violentă a hunilor în regiunile nord-pontice este considerată data tradițională a începutului marii migrații a popoarelor.** Denumire generică dată amplelor deplasări de întregi popoare germanice (ostrogoți, vizigoți, vandali, franci, suebi, burgunzi, gepizi, longobarzi ș.a.), turcice (huni, avari), iraniene (alani) din sec. IV—VI, marea migrație afectează întreaga Europă și are profunde repercusiuni asupra istoriei Imperiului. Slăbit de criza internă, Imperiul roman de apus nu va putea împiedica stabilirea pe

teritoriul său a unor popoare germanice și organizarea lor sub forma unor regate independente, fenomen ce va culmina cu însăși dispariția sa istorică.

372. Firmus, fiul unui principe maur, *dux Mauretaniae*, sprijinit de populația maură și de donatiști, se proclamă împărat, în Africa de Nord. Este înfrînt și făcut prizonier de generalul Theodosius în 374.

375. Generalul Flavius Theodosius este executat în Africa, la Cartagina, în urma unui proces de *les maiestatis*. Fiul lui, Flavius Theodosius, se retrage pe domeniile sale din Spania.

375—602. Sub presiunea popoarelor migratoare, populația daco-romană din vechea Dacie este obligată să abandoneze vechile așezări urbane și să ducă, în modeste comunități sătești, o viață adaptată economiei agricole și pastorale, cît și noilor condiții istorice. Valurile popoarelor barbare care traversează spațiul carpato-danubian, exercitînd temporar hegemonia politică (vizigoți, huni, gepizi, avari) frînează ritmul dezvoltării social-economice și politice a populației romanice autohtone. Descoperirile arheologice atestă în zecile de așezări din aceste regiuni, în sec. IV—VIII, un singur element etnic stabil, numeric majoritar, cu o existență neîntreruptă, care, în viața sa cotidiană, perpetuează vestigii ale culturii materiale și spirituale din vremea stăpînirii romane în Dacia. ● Pînă în sec. VI, Dunărea rămîne hotarul nordic al Imperiului roman apoi al celui bizantin, iar Dobrogea o provincie de limbă și cultură romană, astfel încît relațiile populației autohtone din nordul fluviului cu romanitatea suddunăreană se mențin necurmate. Prin puternicele cetăți romane de pe țărmul nordic al Dunării, prin realipirea temporară a unor regiuni vaste din Cîmpia munteană, îndeosebi în vremea lui Constantin cel Mare și Iustinian, spațiul carpato-dunărean rămîne puternic legat economic, politic și cultural de Imperiu. Frecventele intermigrații constituie un alt factor de întărire a romanității norddunărene. Astfel, romanizarea populației autohtone din spațiul carpato-dunăreano-balcanic continuă și după părăsirea Daciei (271), așa încît procesul de formare a limbii și poporului român ca un popor romanic se cristalizează în linii mari în sec. VI—VII, pentru a se încheia în secolele următoare.

375 noiembrie 17. Moartea lui Valentinian I la Brigetio, în Pannonia, în timpul unor tratative cu quazii și sarmații. Flavius Gratianus (n. 359 la Sirmium), fiul lui, ridicat în 367 la rang de august, devine împărat al Occidentului, obținînd și tutela asupra fratelui său vitreg, Valentinian II, proclamat la vîrsta de 4 ani (22 noiembrie 375) coîmpărat în Italia, Illyricum și Africa.

375—383. Domnia lui Grațian în Occident. Influența retorului D. Ausonius Magnus, fost educator al împăratului, este determinantă la curtea din Trier.

376. Sub presiunea hunilor, numeroși vizigoți conduși de Frithigern solicită admiterea lor în sudul Dunării, pe teritoriul Imperiului. În scurt timp, peste 200 000 de vizigoți, urmați de ostrogoții conduși de Alatheus și Saphrax, se stabilesc în dioceza Tracia.

377. Jaful la care sînt supuși vizigoții, refugiați în anul anterior în Imperiu, de către autoritățile imperiale locale, declanșează o mare răscoală antiromană. Împreună cu sclavii și colonii care li se raliază, vizigoții pustiesc Peninsula Balcanică.

378 august 9. În bătălia de la Adrianopol, armata romană este înfrîntă de vizigoții răsculați conduși de Frithigern, sprijiniți de contingente ostrogote. Valens, care nu așteptase sosirea efectivelor din Occident, comandate de Grațian, moare pe cîmpul de luptă. Prima afirmare a cavaleriei ca forță hotărîtoare în marile bătălii. După moartea lui Valens, ultimul împărat care sprijină arianismul, acesta începe să piardă teren în confruntarea cu ortodoxismul niceean.

379 ianuarie 19. Generalul **Flavius Theodosius** (n. 347 în Cauca, Spania) este numit coîmpărat la Sirmium, de către Grațian, care îi încredințează prefecturile dunărene și orientale.

379—395. Domnia lui Theodosius I. Originar dintr-o bogată familie din N Spaniei, fiul unui talentat general al lui Valentinian I, Theodosius îmbrățișează el însuși de tînăr cariera armelor. Spirit energic și autoritar, a întreprins o serie de măsuri vizînd întărirea capacității de rezistență a Imperiului (reforme în domeniul dreptului, fiscalității și finanțelor). În vremea sa se accentuează fenomenul de „barbarizare" a armatei, generalilor germanici revenindu-le un rol tot mai determinant în stat (Hellebich, Richomer, Stilicon). În domeniul politicii religioase,

se îndepărtează de arianism sprijinind categoric ortodoxismul; începutul combaterii sistematice a cultelor și ideologiei păgîne. El însuși posesor al unei culturi solide, acordă un sprijin substanțial literaturii și artelor. Întreaga sa activitate îl impune neîndoielnic pe Teodosius I ca cel mai însemnat împărat al ultimelor decenii ale sec. IV.

cca 380. Ammianus Marcellinus, ultimul mare istoric roman al Imperiului, originar din Antiohia, se stabilește la Roma. Aici elaborează în următorul deceniu cele 31 de cărți ale unei istorii a faptelor împăraților de la Nerva (96) la Valens (378), *Res Gestae*, din care s-au păstrat cele referitoare la anii 353—378 (cărțile 14—31).

380. Cu aprobarea împăratului Grațian, ostrogoții conduși de Alatheus și Saphrax (împreună cu importante grupuri de alani și vandali) se stabilesc ca foederați în Pannonia.
februarie 28. Edictul de la Thessalonic. Condamnarea ereziilor și interzicerea arianismului în Orient. Crezul de la Niceea devine religie de stat obligatorie pentru toți supușii Imperiului.

381 mai-iulie. Are loc la Constantinopol al doilea conciliu ecumenic al bisericii creștine. Fixarea definitivă a Credo-ului.

382. Renunțarea lui Grațian, sub presiunea bisericii, la titlul de *pontifex maximus* (deținut de toți împărații începînd cu Augustus) marchează, în mod simbolic, detașarea categorică de vechea tradiție romană.
octombrie 3. Tratat *(foedus)* încheiat între Imperiu și vizigoți. Aceștia primesc oficial dreptul de a se stabili în calitate de foederați între Balcani și Dunăre, în dioceza Tracia. **Autoritățile romane, aflate în imposibilitate de a-i nimici sau respinge în afara granițelor pe vizigoții pătrunși în 376 în Imperiu, sînt constrînse să accepte stabilirea „barbarilor", cu propria lor organizare social-politică, pe teritoriul statului,** în schimbul serviciului în armata romană. Marea majoritate a armatei este formată acum din unități barbare, iar principalele posturi de comandă sînt deținute de generali barbari. Pătrunderea în număr tot mai mare a germanilor în armată și aparatul de stat va declanșa în societatea romană o puternică reacție antibarbară, mai violentă și radicală în partea de răsărit a Imperiului.

383 (primăvara). Clemens Magnus Maximus, comandantul forțelor militare din Britannia, este proclamat împărat de trupele din această provincie. Grațian, care încearcă să i se opună în Gallia, este abandonat de soldații săi și ucis la 5 august, la Lyon, de Andragathius. Magnus Maximus este recunoscut împărat în Britannia, Gallia și Spania și tolerat, datorită împrejurărilor dificile din Orient, și de Theodosius I; el își fixează reședința la Trier.

384. Q. Aurelius Symmachus devine *prefectus urbi* la Roma. Retor și orator de talent, autor de scrisori și panegirice, Symmachus este animatorul cercului aristocrației senatoriale păgîne din Roma, care la finele sec. IV încerca să opună creștinismului reînvierea moștenirii culturale vechi romane (de ex. „editarea" unor noi ediții din Titus Livius și Vergiliu).

386. Generalul Promotus respinge un atac al ostrogoților conduși de Odotheus, la Dunăre. O parte din ostrogoții învinși sînt stabiliți în Asia Mică, în Frigia.

387. Magnus Maximus ocupă Italia, izgonindu-l pe Valentinian II, care se refugiază în Orient; se declanșează astfel conflictul deschis cu Theodosius I.

387. Tratat de pace între Theodosius I și regele sasanid Shapur III (383—388); împărțirea Armeniei între Roma (1/5) și Persia sasanidă (4/5).

388. Armata lui Maximus (rămas la Aquileia) este înfrîntă la Siscia și Poetovio de Theodosius. La 28 august Maximus este ucis în Aquileia de soldații învingătorului. Valentinian II este reinstalat în partea occidentală a imperiului, dar domnia sa este tutelată de generalul franc Arbogast.

391 februarie 24. Edict imperial prin care se interzice frecventarea templelor și efectuarea jertfelor; este completat de cel din 8 noiembrie 392 care interzice toate cultele păgîne pe cuprinsul statului. **Creștinismul este decretat ca unică religie a Imperiului roman.**

392. Generalul Flavius Stilicon luptă cu succes împotriva unei invazii vandale la Dunărea de Jos. Fiu al unui vandal aflat în serviciul Romei, Stilicon (n. 365) se impune ca un talentat militar, devine în 391 *magister militum per Thracias*, iar în 394 comandant suprem al trupelor din Occident. În 383 el se căsătorește cu Serena, nepoata împăratului Theodosius.
mai 15. Asasinarea lui Valentinian II de către generalul franc Arbogast. La 22 august, în Gallia, acesta proclamă

împărat pe retorul **Flavius Eugenius,** nerecunoscut de Theodosius I. Sprijinit de cercurile senatoriale conservatoare din Roma grupate în jurul lui Nicomachus Flavianus, Eugenius întreprinde ultima tentativă de restaurare a cultelor păgîne în Imperiul roman.

393. Interzicerea, de către Theodosius I, a jocurilor olimpice (care se desfăşurau din 776 î.e.n., o dată la 4 ani, în celebra localitate Olympia din Grecia); trei ani mai tîrziu sînt suprimate şi misterele eleusine.

394 septembrie 6. Victoria lui Theodosius I asupra lui Eugenius şi Arbogast în **bătălia de pe rîul Frigidus** (în apropiere de Aquileia). Eugenius, Arbogast şi Nicomachus Flavianus îşi găsesc moartea în bătălie. Imperiul roman este reunificat, pentru ultima dată în istorie, sub o autoritate unică.

395 ianuarie 17. Moartea lui Theodosius I la Mediolanum. Imperiul roman este divizat între cei doi fii ai săi: Flavius Arcadius devine împărat al provinciilor din răsărit *(pars Orientis)* cu capitala la Constantinopol, iar Flavius Honorius al celor din apus *(pars Occidentis)* cu capitala la Ravenna. **Unitatea teritorială a Imperiului este astfel destrămată.** Dobrogea şi provinciile sud-dunărene sînt incluse în frontierele Imperiului roman de răsărit. Puterea reală la cele două curţi este exercitată de generalii Rufinus (în Orient) şi Stilicon (în Occident).

IMPERIUL ROMAN DE APUS

Unitatea Imperiului roman rămîne teoretic, necontestată şi după 395. În realitate, cu fiecare an, sînt tot mai pregnante separarea şi diferenţierea celor două părţi devenite, practic, două state diferite. Atît politica internă cît şi cea externă a fiecăruia sînt dictate de necesităţile proprii şi nu de dezideratul salvgardării unităţii. După publicarea concomitentă a *Codexului Theodosian* (438–439), legislaţia juridică evoluează şi ea complet independent. Cu excepţia tensiunilor din vremea lui Stilicon (395–408), relaţiile dintre Apus şi Răsărit sînt bune, dar angajarea fiecăruia în depăşirea propriilor dificultăţi nu mai lasă loc colaborării sau întrajutorării. Înstrăinarea progresivă dintre cele două imperii se produce şi la nivel lingvistic-cultural; în Orient, limba şi cultura greacă cunosc o irezistibilă renaştere, care va duce la depăşirea celei latine pe aproape toate planurile. După 395 se profilează tot mai evident liniile evolutive care vor determina ca în Occident criza să se adîncească ireversibil, culminînd cu însăşi dispariţia statului, iar în Orient vor impune Imperiul bizantin ca o nouă entitate istorică. Partea orientală a Imperiului roman reuşeşte să depăşească criza economico-social-politică, să împiedice stabilirea unor popoare străine pe teritoriul său şi să evite acapararea aparatului de stat de către elementul „barbar". În partea occidentală, criza se agravează subminînd posibilităţile de rezistenţă a statului; apărarea graniţelor devine imposibilă, iar infiltrarea elementului germanic în structura statului ireversibilă. Stabilirea compactă, după 406, a unor populaţii migratorii care iau în stăpînire vaste ţinuturi dezmembrează administraţia Imperiului. Odată cu crearea statelor barbare pe teritoriul Imperiului roman de apus, suprafaţa statului scade, resursele materiale şi umane se reduc catastrofal. Uzurpările şi rivalităţile dintre generali nu mai pot fi controlate. Distrugerea oraşelor şi satelor, devastarea culturilor, prăbuşirea sistemului monetar, accentuează deteriorarea economiei şi trecerea la o economie naturală, fac ca sărăcia să fie tot mai dur resimţită de masele largi. Lupta de clasă ia o amploare fără precedent accelerînd destrămarea autorităţii statale. De la jumătatea sec. V, Mediterana încetează

definitiv (după aproape opt secole) de a mai fi o mare romană, legăturile dintre bazinul occidental și cel oriental se intrerup, axa comercială meridională dispare. După 401, Imperiul roman de răsărit este eliberat de pericolul vizigot, în schimb este confruntat la frontiera dunăreană, pentru aproape 4 decenii, cu cel hun. În 488, reușește să îndrepte spre Occident noul adversar potențial, ostrogoții lui Theodoric. Menținerea păcii în Orient este facilitată și de grava criză internă care macină Imperiul sasanid timp de un secol. Diplomația romană mai reușește o vreme să suplinească forța armelor, dirijînd sau catalizînd cu abilitate conflictele dintre popoarele sau statele barbare. ● Deja existentă, diferențierea de ordin lingvistic și cultural dintre cele două părți ale Imperiului capătă o pregnanță deosebită în această perioadă în care „opțiunea" Occidentului pentru limba și civilizația latină și a Orientului pentru aceea greacă este categorică. Roma, care în 395 își pierde definitiv calitatea de reședință imperială și ale cărei magnifice monumente cad pradă jafului vizigot în 410, intră într-o nemiloasă decadență, iar fostele provincii occidentale sînt substituite complet în 476 de regate barbare. Cetatea Eternă rămîne doar un simbol elocvent al vechii măreții și civilizații romane, după cum literatura latină tradițională (încă supraviețuitoare, dar cu din ce în ce mai puține opere notabile — poezia galilor Rutilius Namatianus și Sidonius Apollinaris — și cu un public tot mai restrîns) devine deja o realitate a trecutului. În fața impresurării barbare, biserica occidentală are un rol esențial în păstrarea și propagarea culturii și gîndirii antice de la care ea însăși se revendică acum. Actuală este în această perioadă literatura creștină, care, prin sinteza filozofică a lui Aurelius Augustinus *De civitate dei* și prin opera primului mare poet creștin, Prudentius, atinge valori artistice de mare autenticitate, iar prin lucrările lui Orosius și Salvianus își aproprie și domeniul istoriei. În Imperiul roman de răsărit, mult mai ferit de vicisitudini, viața intelectuală și artistică își continuă cursul înfloritor. Centrul acestei activități este noua capitală imperială, Constantinopolul, care beneficiază și de apropierea unor vechi focare de cultură ca Atena, Nicomedia, Niceea, Pergam, Caesarea, Antiohia, Alexandria ș.a. Pe temeliile clasicității greco-romane, care este tot mai mult încorporată religiei creștine, se dezvoltă acum o literatură și artă nouă, străină de anticul spirit rațional și științific, ce-și va găsi împlinirea în cultura ulterioară a Bizantului.

395. Pe patul de moarte împăratul Theodosius I încredințase tutela fiilor săi lui Flavius Stilicon, dar curtea din Constantinopol refuză să-i recunoască acestuia poziția dominantă; pînă la dispariția generalului vandal (408), relațiile dintre cele două imperii se mențin încordate.

395—423. Domnia împăratului **Flavius Honorius.** Caracter slab, influențabil, lipsit de autoritate, a fost tutelat de generalii care s-au succedat la conducerea armatelor, inițial vandalul Stilicon (395—408) apoi Olympios (408—411) și Constantius (411—421); o anumită influență au exercitat asupra sa episcopul Ambrosius din Milano (pînă în 397) și, după 416, Galla Placidia, sora sa.

Dacă uzurpatorii din Italia și din provincii sînt eliminați, Honorius nu poate împiedica în schimb apariția, între hotarele acestuia, a primelor state federate barbare. Din 402 reședința imperială este stabilită la Ravenna. Păgînii și ereticii, îndeosebi donatiștii, sînt persecutați cu severitate.

397. Gildo, *comes Africae* din 388, care, profitînd de uzurparea lui Eugenius își crease o situație autonomă față de Roma, refuză să mai recunoască autoritatea Imperiului roman de apus. Armata trimisă de Stilicon îl înfrînge în 398 la Theveste și lichidează secesiunea Africii de Nord.

cca 400. Data probabilă a redactării, de către un anonim falsificator, a unei colecții de 30 de biografii imperiale începînd cu Hadrian și sfîrșind cu Numerianus (117—284), cunoscută în epoca modernă sub numele de *Historia Augusta.* Manuscrisul, care poartă semnătura a 6 autori diferiți *(Scriptores Historiae Augustae)*, și face referiri la domniile lui Diocletian și Constantin cel Mare ca la epoca contemporană elaborării lucrării, reprezintă în realitate un pamflet anti-creștin antedatat, izvorît din cercurile senatoriale păgîne.
— *Saturnalia,* operă aparținînd genului simpozionului literar, elaborată de Ambrosius Macrobius Theodosius (7 cărți păstrate fragmentar).

401. Vizigoții în frunte cu **Alaric** părăsesc Illyricum, pătrund în Italia și asediază fără succes Mediolanum. După bătălia nedecisă de la Polletia (402), victoria repurtată de Stilicon la Verona (403) îi obligă pe invadatori să se retragă în regiunea Savei.

405—406. Invazie a ostrogoților din Pannonia conduși de Radagaisus în nordul Italiei; după ce impresoară și atacă fără izbîndă Florența, sînt înfrînți de Stilicon în lupta de la Faesulae (Fiesole), în care Radagaisus este ucis.

406 decembrie 31. Vandalii conduși de regele Gundericus, **aliați cu alanii și suebii, traversează, în migrația lor spre apus sub presiunea hunilor, Rinul înghețat și invadează Gallia.** Statul roman este incapabil să respingă aceste populații și să oprească stabilirea lor pe teritoriul Imperiului.

407. Sub numele de Constantinus III, Flavius Claudius Constantinus este proclamat împărat de trupele din Britannia. Recunoscut în Gallia, el reușește să cucerească

în 408 şi Spania, obţinînd temporar, în 409, recunoaşterea împăratului Honorius. În 411 este însă înfrînt şi ucis de Constantius, generalul acestuia. Retragerea forţelor romane din Britannia, angajate acum în operaţiunile de pe continent, marchează sfîrşitul dominaţiei romane în insulă, care rămîne prada atacurilor picţilor, scoţilor, saxonilor şi anglilor.

408 august 22. Asasinarea lui Stilicon la Ravenna, din ordinul lui Honorius, sub presiunea partidei antigermanice şi antiariene de la curte, în frunte cu generalul Olympios. Fidel dinastiei theodosiene, Stilicon rămîne una dintre cele mai de seamă personalităţi germanice din serviciul Romei.

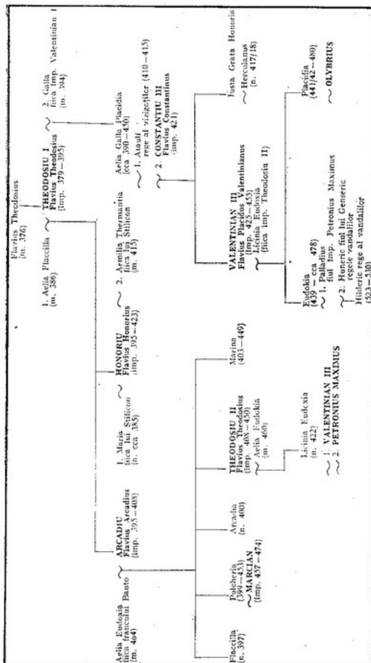
409. Priscus Attalus, prefectul oraşului Roma, este proclamat împărat de aristocraţia senatorială cu sprijinul lui Alaric. În urma neînţelegerilor cu regele vizigot, noul împărat este demis de acesta în vara anului 410.

409—411. Vandalii, suebii şi alanii, care înaintaseră în 406 în Gallia, traversează Pirineii şi se stabilesc în Peninsula iberică: vandalii silingi în S (Baetica), vandalii hasdingi şi suebii în NV Spaniei, iar alanii în V (Lusitania). În urma manevrelor diplomatice romane, vandalii silingi sînt nimiciţi aproape complet în 417 de vizigoţii pătrunşi în 415 în Spania.

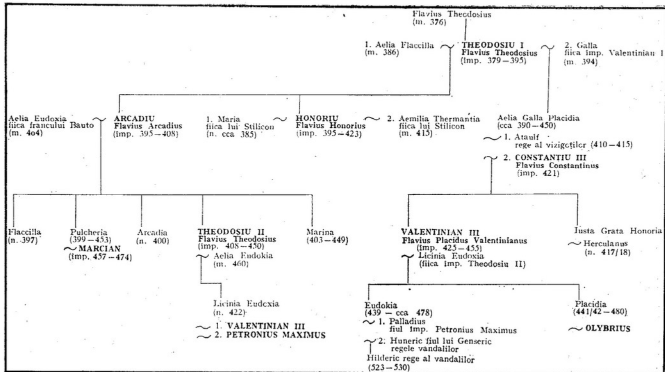
410 august 14. Cucerirea Romei de către Alaric, intrat în 408 în Italia în fruntea vizigoţilor. Timp de trei zile oraşul este victima jafurilor barbare. Pentru prima dată după opt secole „Cetatea Eternă" este ocupată de un străin — lovitură puternică pentru prestigiul Imperiului, care impresionează profund pe contemporani. Moartea lui Alaric, survenită la scurt timp după aceasta, în S Italiei — la Cosenza (înmormîntat în albia rîului Busento), pune capăt planului vizigoţilor de debarcare în Africa.

411. Conduşi de Ataulf, succesorul lui Alaric, vizigoţii părăsesc Italia, invadează Gallia meridională apoi, în 415, Spania. Căsătoria lui Ataulf în 414 cu **Galla Placidia,** sora împăratului Honorius (capturată de Alaric în 410), marchează apropierea acestuia de Roma, privită cu ostilitate de supuşii săi de care este asasinat în anul următor.

413. Burgunzii se stabilesc pe teritoriul Imperiului în regiunea Rinului mijlociu, creind un regat federat cu centrul probabil la Worms.

DINASTIA THEODOSIANĂ

418. Vizigoţii, reveniţi din Spania, se stabilesc ca federaţi ai Imperiului în provincia Aquitania II (SV Galliei) şi pun bazele regatului cu reşedinţa la Tolosa (Toulouse), ce va fi cucerit de franci în 507. **Regatul vizigot,** care în 439 denunţă *foedusul* cu Roma, **este primul stat „barbar" constituit pe teritoriul Imperiului roman de apus.**

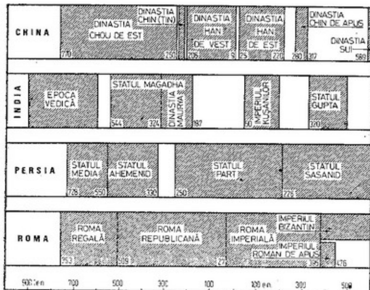
cca 420. Paulus Orosius, cleric originar din Bracara (Hispania), încheie redactarea primei istorii universale elaborate de pe poziţiile ideologiei creştine. *Historia adversus paganos* (7 cărţi), concepută ca o completare a lucrării lui Augustin, *De civitate dei*, şi consacrată istoriei antichităţii de la începuturi pînă în anul 417, s-a bucurat de o largă circulaţie în evul mediu.

421 februarie 8. Generalul Flavius Constantius, căsătorit cu Galla Placidia (417), este ridicat la rang de august (Constantius III) de către Honorius, dar moare şapte luni mai tîrziu la Ravenna.

423 august 15. Moartea împăratului Honorius la Ravenna. **decembrie.** Iohannes (Ioan), un mare demnitar din Roma *(primicerius notariarum)*, este proclamat împărat al Occidentului, dar nu este recunoscut de Imperiul roman de răsărit. Theodosius II trimite în 424 în Italia o armată condusă de generalul Flavius Ardabur Aspar care-l înlătură în mai/iunie 425 pe Ioan (executat la Aquileia) şi-l instalează ca împărat pe F. Placidus Valentinianus sub regenţa mamei sale, Galla Placidia.

425—455. Domnia împăratului Valentinian III. Fiul lui Constantius III şi al Gallei Placidia, Valentinian (n. 419) este ridicat în 424 la Thessalonic la rang de cezar, apoi la cel de august — la Roma în 23 octombrie 425. Pînă în 437, data căsătoriei sale cu Eudoxia, fiica lui Theodosius II, regenţa este exercitată de Galla Placidia, dar autoritatea reală este exercitată de generali, precum Felix (m. 430), Bonifatius (m. 432), apoi Aëtius.

426. Aurelius Augustinus încheie redactarea celor 22 de cărţi ale operei sale capitale, *De civitate dei (Cetatea lui Dumnezeu)*. Augustinus, retor şi filosof, adept, consecutiv, al maniheismului, scepticismului apoi neoplatonicismului, trece în 387 la creştinism, devenind în 395 episcop de Hippo Regius, lîngă Cartagina. *Cetatea lui Dumnezeu* constituie o replică de pe poziţiile ideologiei creştine la filosofia păgînă, care învinuia, după căderea Romei în 410, tot mai deschis, noua religie de a fi direct răspunză-

Roma şi marile imperii ale antichităţii

toare de prăbuşirea măreţiei romane. Opera sa extrem de vastă, care abordează toate domeniile teologiei, constituie o sinteză vie a spiritualităţii antice păgîne şi a creştinismului şi a exercitat o influenţă puternică asupra gîndirii antice tîrzii şi a celei din evul mediu.

429 mai. Vandalii, în număr de cca 80 000, conduşi de regele **Genseric** (428—477), părăsesc Spania sub presiunea romanilor şi suebilor şi traversează Gibraltarul debarcînd în Africa de Nord. După ce îl înfrîng pe guvernatorul Bonifatius şi cuceresc Cartagina (439), unde-şi stabilesc capitala, ei întemeiază în N Africii un regat „barbar" independent care va dăinui pînă în 534. Pierderea Africii de Nord, grînarul Imperiului, reprezintă o grea lovitură pentru acesta. Posesori ai unei flote puternice, vandalii încep să organizeze în deceniile următoare expediţii de jaf în Mediterana Occidentală, întrerupînd practic legăturile maritime dintre Imperiul roman de apus şi cel de răsărit.

433. Flavius Aëtius (n. în 390 la Durostorum) primeşte rangul de *patricius* şi devine cel mai important comandant

militar al Imperiului roman de apus. General talentat, diplomat abil, Aëtius rămîne timp de două decenii cea mai influentă personalitate a Imperiului, determinînd în mare măsură politica acestuia.

434. În fruntea confederației triburilor hunice din Pannonia se impune **Attila**; după ce în 445 își asasinează fratele, Bleda, rămîne pînă la moarte (453) unic stăpînitor. Controlînd un imens teritoriu între Rin, Dunăre, Volga și Caucaz, subordonîndu-și alte popoare migratoare (ostrogoții, herulii, gepizii, alanii), hunii ating în vremea lui Attila apogeul puterii lor. Excelenți cavaleri, ei întreprind raiduri pustiitoare în teritoriul roman, în 441 și 447 în răsărit, iar în 451 și 452 în apus.

435—437. Reizbucnirea mișcării bagauzilor în Gallia și Spania.

436/437. Aëtius nimicește, cu ajutorul hunilor, regatul burgund al lui Gundahar de pe Rinul mijlociu; restul burgunzilor se stabilește apoi în Savoia (Sapaudia) întemeind un regat ce va fi cucerit în 534 de către franci. Evenimentele din 437 își vor găsi expresia artistică în *Cîntecul Nibelungilor*.

438. Se încheie compilarea *Codexului Theodosian* (culegere de *constitutiones* imperiale promulgate după 312), realizată din însărcinarea împăratului Theodosius II. Publicat aproape concomitent în Orient (438) și Occident (439), Codexul stă la baza legislației celor două imperii, apoi, în secolele următoare, va servi drept fundament organizării juridice a regatelor „barbare" germanice.

442. Tratat între vandali și Roma; Valentinian III recunoaște suveranitatea Regatului vandal din Africa de Nord. Pentru prima dată Imperiul roman de apus recunoaște independența unui stat germanic creat pe teritoriul său.

443. **Britannia** este cucerită de triburile germanice ale anglilor (originari din Iutlanda) și saxonilor (de pe coasta Mării Nordului).

451. **Hunii,** conduși de Attila, aliați cu gepizii, ostrogoții și herulii, invadează nordul Galliei. Pe **Cîmpiile Catalaunice** — Campus Mauriacus — (între Metz și Troyes), în una dintre cele mai mari bătălii ale antichității, armata romană — cu contingente vizigote (regele Theodoric I cade în luptă), france, burgunde, alane — comandată de Aëtius, impune retragerea lui Attila. **Ultima mare victorie a armatelor romane în Occident.**

452. Invazie neașteptată a hunilor în Italia de nord. Attila jefuiește numeroase orașe, dar renunță să traverseze Munții Apenini și să-și continue drumul spre Roma.

453. **Moartea lui Attila. Destrămarea Imperiului hun.** Gepizii, ostrogoții, herulii își redobîndesc independența după bătălia de la Nedao (454), în care înfrîng armata fiilor lui Attila. Resturile hunilor se refugiază în N Mării Negre și în regiunea Dunării de Jos.

454 **septembrie 21.** După dispariția pericolului hun, Aëtius este asasinat de către Valentinian III, în timpul unei audiențe, sub învinuirea de înaltă trădare.

455 **martie 16.** Asasinarea lui Valentinian III de către partizani ai lui Aëtius. **Sfîrșitul dinastiei theodosiene.**

martie 17. Petronius Maximus, reprezentat de frunte al aristocrației senatoriale, este proclamat împărat, dar este ucis la 31 mai de populația din Roma, în timp ce încerca să fugă din orașul amenințat de Genseric.

iunie 2—16. Vandalii conduși de Genseric ocupă Roma și jefuiesc sistematic orașul. După această dată Genseric ocupă și restul Africii romane și organizează raiduri navale în Sicilia, Italia și Spania, iar din 467 jefuiește și coastele Greciei.

iulie 9. Generalul Eparchius Avitus, originar din Gallia, se proclamă împărat la Arles, dar nu este recunoscut de Imperiul roman de răsărit; Avitus este înfrînt la Placentia în octombrie 456 de către generalul Flavius Ricimer, aliat cu aristocrația senatorială italică. În 456 scriitorul latin C. Sidonius Appolinaris adresează împăratului Avitus un panegiric rămas celebru. Poeziile și scrisorile sale sînt reprezentative pentru viața spirituală și socială a Galliei natale din sec. V.

455—476. **Procesul de destrămare a Imperiului roman de apus se accelerează.** Autoritatea centrală devine nominală, împărații — simple marionete ale potentaților militari „barbari" sau romani. Regatele „barbare" constituite pe teritoriul Imperiului își extind suprafața în dauna provinciilor romane: regatul vandal din Africa de Nord cucerește Sardinia, Corsica, Sicilia, Insulele Baleare, Regatul sueb se extinde în NV Peninsulei Iberice, cel vizigot în Gallia și N Spaniei, iar cel burgund pe cursul superior al Rhonului (Savoia de azi). Alte populații se stabilesc durabil în partea occidentală a Imperiului — francii, saxonii, anglii, alamanii, herulii ș.a.

456. Generalul **Flavius Ricimer,** fiul unui principe sueb și al unei prințese vizigote, este recunoscut *magister militum* și rămîne pînă la moarte (19 august 472) adevăratul stăpîn al Imperiului roman de apus. Originea sa germanică și religia ariană îi barează accesul la tronul imperial, astfel încît s-a mulțumit să guverneze în umbra împăraților numiți de el.

457 aprilie 1. Flavius Maiorianus este proclamat împărat la Ravenna; la 7 august 461 este executat la Dertona din ordinul lui Ricimer.

461 noiembrie 19—465 noiembrie 14. Domnia lui Libius Severus, aflat complet sub tutela lui Ricimer. La moartea acestuia, Ricimer îi cere împăratului Marcian să desemneze un candidat pentru tronul Imperiului roman de apus.

462. Regatul vizigot cucerește orașul Narbonne atingînd coasta Mării Mediterane. În timpul domniei regelui Eurich (466—484), statul vizigot, care-și extinde dominația și asupra NE Spaniei, atinge maxima expansiune teritorială devenind cel mai puternic stat germanic al epocii.

467 aprilie 12. Procopius Anthemius, senator din Constantinopol și ginere al împăratului Marcian, este trimis de succesorul acestuia, Leon I, la Roma, unde este proclamat împărat de Ricimer, după un interregn de 20 de luni.

468. Încercarea de organizare a unei expediții comune antivandale de către Imperiul roman de apus și cel de răsărit eșuează, din pricina incompetenței conducerii romane, dar și a șireteniei și diplomației lui Genseric care încheie în 468 pacea cu Răsăritul și în 471 cu Apusul. La moartea lui Genseric (24 ianuarie 477), regatul vandal cuprindea Africa de Nord, Sardinia, Corsica, V Siciliei și Insulele Baleare.

472. În urma disensiunilor cu Anthemius, Ricimer îl proclamă împărat pe Anicius Olybrius. După un război civil de cinci luni, Anthemius este ucis la Roma de Gundobad, fratele lui Ricimer. Olybrius moare la 2 noiembrie 472, la 40 de zile după Ricimer.

473 martie 3. După un interregn de 4 luni, Gundobad, succesorul lui Ricimer, îl proclamă la Ravenna împărat pe Glycerius. Acesta nu este recunoscut însă de curtea din Constantinopol care trimite în Italia o flotă comandată de Iulius Nepos, căruia Glycerius i se predă fără luptă.

474 iunie 20. Iulius Nepos este proclamat împărat al Imperiului roman de apus. O răscoală a comandantului militar, patricele Orestes, îl obligă în august 475 să părăsească Italia și să se refugieze în Dalmația.

475 octombrie 31. Patricianul Orestes îl proclamă la Ravenna împărat pe fiul său, Romulus Augustulus, încă minor, care nu este însă recunoscut de către Constantinopol. Autoritatea împăratului se limitează la sudul Galliei și la Italia.

476 august 28. Aflat în imposibilitate de a-și respecta promisiunile făcute mercenarilor germanici pe care și i-a aliat în conflictul cu Iulius Nepos, Orestes este ucis la Placentia de germanii răsculați, în frunte cu Odoacru.

476 septembrie 4. Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imperiului roman de apus, este detronat de scirul Odoacru, căpetenia mercenarilor germanici, care trimite insignele imperiale la Constantinopol. **Instaurarea dominației germanice în Italia. Sfîrșitul Imperiului roman de apus.**

Din 395 pînă în 476 unitatea impusă întregii lumi mediteraneene, unor populații atît de diferite de pe trei continente, se năruie. Nici un alt stat nu reușise în antichitate, și nu a reușit nici în epocile care au urmat, să asigure o coeziune atît de îndelungată unui spațiu de o atare vastitate. Pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus se cristalizează, începînd din sec. V, o serie de regate „barbare", cu a căror istorie începe un nou ev și o nouă orînduire socială — feudalismul. Pe cuprinsul tuturor acestor state supraviețuiesc elemente ale civilizației romane, înglobate în noile structuri economice sociale, politice, spirituale.

Dreptul roman, creație majoră a geniului latin, stă la baza jurisdicției moderne. Latina rămîne limba oficială și de cult, iar pînă în secolele XVI—XVII și limba de învățămînt, a vieții științifice și culturale a Occidentului. În evoluția ei necontenită, latina s-a transformat în actualele limbi neolatine sau romanice, rafinate instrumente de exprimare a gîndirii și sensibilității omului modern.

IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT

395—408. Domnia lui **Flavius Arcadius,** primul împărat al Imperiului roman de răsărit, este tutelată de camarila curţii din Constantinopol, dominată rînd pe rînd de Rufinus, *praefectus praetorio Orientis* (m. 395), de eunucul Eutropius (395—399), *praepositus sacri cubiculi,* de prefectul pretoriului, Anthemius (din 405), şi de soţia sa, Eudoxia.
395—398. Primele atacuri ale hunilor împotriva Imperiului, la Dunăre, în dioceza Tracia, şi în E Asiei Mici, la frontiera Caucazului.
399—400. Răscoală antiromană a ostrogoţilor din Asia Mică, condusă de Tribigild. Puternică reacţie antigermanică în Imperiu. Eliminarea gotului Gainas, *magister utriusque militiae.* Sînt întreprinse măsuri consecvente de recrutare a soldaţilor şi de promovare a ofiţerilor din rîndul elementelor etnice autohtone.
401. Vizigoţii, conduşi de regele **Alaric,** părăsesc Illyricum şi pătrund în Italia. După ce au pustiit, în mai multe rînduri începînd din 376, provinciile balcanice, vizigoţii părăsesc definitiv partea răsăriteană a Imperiului.
408—450. Domnia fiului lui Arcadius, **Theodosius II,** care a urcat pe tron la vîrsta de 6 ani, este tutelată de potentaţii curţii: Anthemius (408—414), *praefectus praetorio,* de Helio (414—427), *magister officiorum,* Chrysaphios (după 440), *praepositus sacri cubiculi,* de sora (Pulcheria) şi soţia sa (Eudokia). În pofida unor relaţii relativ bune cu Occidentul, continuă înstrăinarea dintre cele două imperii.

408—409. Prin raidurile pustiitoare întreprinse în provinciile dunărene şi balcanice, **hunii** constituie, timp de aproape patru decenii, cel mai periculos duşman din Europa al Imperiului, care, printr-un tribut anual în aur plătit acestora, încearcă să-şi asigure pacea la Dunăre.
413—439. Înconjurarea Constantinopolului cu puternice ziduri de apărare, păstrate parţial pînă astăzi (zidul lui Theodosius).
425. Ia fiinţă, prin extinderea şi reorganizarea şcolii superioare create de Constantin cel Mare, Universitatea de stat din Constantinopol (cu „catedre" de gramatică latină şi greacă, retorică, filosofie şi drept), a cărei activitate diminuează sensibil prestigiul şcolilor păgîne din Atena şi Alexandria. Ocuparea celor mai multe catedre de profesori greci este semnificativă pentru detaşarea Orientului de tradiţia latină şi ascensiunea continuă a limbii şi spiritului elen.
425. Flavius Ardabur Aspar (n. 400), fiul unui got (ajuns *magister militum)* şi al unei alane, se impune după această dată prin talentul său militar şi succesele repurtate în campaniile împotriva vandalilor în Africa (431—434), împotriva Imperiului sasanid (441) şi prin rezistenţa opusă lui Attila (447—450). Originea şi religia sa (arianismul) îl împiedică să ocupe tronul, dar el domină timp de aproape trei decenii politica Imperiului.
431 iunie. Se desfăşoară la Efes al treilea conciliu ecumenic. Confruntarea dintre adepţii lui Nestorius (din 428 patriarh al Constantinopolului) şi partizanii patriarhului Alexandriei, Cyril, sprijinit de papa Caelestinus. Nestorius este depus şi excomunicat, iar învăţătura sa (nestorianismul) condamnată. Adepţii nestorianismului vor migra în Persia unde vor crea o biserică independentă (484).
434. După preluarea conducerii confederaţiei hunice de către Attila şi Bleda, în ciuda dublării apoi triplării tributului, provinciile europene ale Imperiului devin, pînă în 451, ţinta unor pustiitoare raiduri ale temuţilor nomazi.
438. Promulgarea *Codexului Theodosian,* ultimul monument juridic în care se mai exprimă unitatea dintre Imperiul roman de apus şi cel de răsărit.
441. Invazie hună condusă de Attila în Peninsula Balcanică. Distrugerea a peste 400 de aşezări sud-dunărene printre care Sirmium, Naissus, Singidunum, Viminacium, Philippopolis; în 447, o nouă invazie pustieşte Moesia şi Tracia,

hunii ajungînd pînă sub zidurile Constantinopolului și la Thermopyle.

449. Conciliul de la Efes, convocat la inițiativa patriarhului Dioskoros al Alexandriei. Flavianus, patriarhul Constantinopolului, care condamnase și excomunicase doctrina lui Euthyches, unul dintre discipolii fostului patriarh Cyril *(monofizismul)*, este depus, iar Euthyches reabilitat. Triumful patriarhiei de Alexandria asupra celei constantinopolitane.

450 **iulie 20.** Moartea lui Theodosius II; **sfîrșitul dinastiei theodosiene.**

august 25. Marcianus, fiul unui soldat din Tracia, care urmează o strălucită carieră militară în subordinea lui Ardubur Aspar, este ales soț de către Pulcheria, fosta soție a lui Theodosius II, și proclamat împărat. După slăbirea presiunii hune, el încheie tratate cu gepizii și ostrogoții. Pe plan religios, Marcian încearcă o conciliere între ortodoxism și monofizism.

451 **octombrie.** În fața influenței crescînde a patriarhiei din Alexandria și a monofiziților, împăratul Marcian, sprijinit de papa Leon I, convoacă la Chalcedon un nou conciliu ecumenic (al patrulea). Acesta condamnă doctrina monofizită și-l depune pe Dioskoros, patriarhul Alexandriei. Conciliul proclamă egalitatea dintre scaunele episcopale din Constantinopol și Roma, recunoscînd papei primatul onorific grație vechimii scaunului său.

454. După înfrîngerea hunilor la **Nedao,** gepizii își extind autoritatea asupra unei părți din teritoriile stăpînite de aceștia, incluzînd în sfera lor de influență, către sfîrșitul sec. V, pînă la înfrîngerea lor de către longobarzi în 567, și regiunile intracarpatice ale Daciei.

457 **februarie 2.** Leon, un militar originar din Tracia, este proclamat împărat de către Aspar la moartea lui Marcian. Leon I încearcă să intervină în Imperiul roman de apus impunînd la tron pe generalii Anthemius și Iulius Nepos. Un nou pericol se profilează pentru Imperiu la frontiera dunăreană, cel ostrogot.

465. În încercarea de a contracara puterea partidei germanice în frunte cu Aspar, Leon I apelează la căpetenia isaurienilor, Tarasikodissa. Din rîndul acestei populații războinice și „semibarbare" din Isauria, regiune muntoasă din S Asiei Mici, Leon I recrutează o nouă gardă, iar Tarasikodissa (care ia numele de Zenon), devenit *magister militum* al Orientului, este căsătorit cu Adriadne, fiica împăratului. În condițiile puternicei reacții antigermanice din Imperiu, Leon I îl elimină în 471, cu ajutorul isaurienilor, pe Aspar. După dispariția elementului germanic, Imperiul este confruntat însă, timp de peste două decenii, cu o nouă problemă, cea isauriană.

468. Eșecul expediției antivandale organizate în colaborare cu Imperiul roman de apus, datorită incapacității generalului Basiliskos și manevrelor diplomatice ale lui Genseric, zdruncină profund finanțele statului.

474—491. Domnia împăratului **Zenon** (întreruptă în ianuarie 475 — august 476 de generalul Basiliskos). Apogeul influenței isaurienilor în viața politică a Imperiului.

488. **Theodoric,** regele ostrogoților (474—526), părăsește ținuturile din S Dunării, în care se stabilise ca *foederat*, îndreptîndu-se spre Apus. La instigația împăratului Zenon, care îl numește *magister militum per Italiam*, Theodoric invadează Italia, îl înfrînge pe Odoacru și pune aici bazele unui puternic regat germanic (493—553). Curtea din Constantinopol consideră mai departe unitatea Imperiului ca nealterată, privindu-i pe Odoacru și Theodoric ca simpli guvernanți în numele Imperiului roman de răsărit.

După 476, provinciile răsăritene ale Imperiului roman își continuă pentru încă un mileniu, în haine grecești, în cadrul Imperiului bizantin, un zbuciumat dar strălucit destin, încheiat dramatic în 1453 odată cu cucerirea Constantinopolului de către turcii otomani. De-a lungul întregii sale existențe, Bizanțul se consideră unicul continuator și moștenitor al Imperiului roman, Constantinopolul este socotit „noua Romă", împăratul de pe malul Bosforului autointitulîndu-se urmașul cezarilor. Chiar dacă pecetea greacă devine tot mai exclusivistă în Răsărit, din sec. VI greaca înlocuind latina ca limbă oficială și de cultură, tradiții romane supraviețuiesc în viața statală, administrativă, constituțională, în cea socială și politică.

ROMA

Împărați

27 î.e.n. — 14 e.n. August (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus)
14—37 Tiberiu (Tiberius Iulius Caesar)
37—41 Caligula (Caius Iulius Caesar Germanicus)
41—54 Claudiu (Tiberius Claudius Nero Drusus Germanicus)
54—68 Nero (Tiberius Claudius Drusus Germanicus Caesar)
68—69 Galba (Servius Sulpicius Galba)
69 ianuarie-aprilie Otho (Marcus Salvius Otho)
69 aprilie-decembrie Vitellius (Aulus Vitellius)
69—79 Vespasian (Titus Flavius Vespasianus)
79—81 Titus (Titus Flavius Vespasianus)
81—96 Domițian (Titus Flavius Domitianus)
96—98 Nerva (Marcus Cocceius Nerva)
98—117 Traian (Marcus Ulpius Traianus)
117—138 Hadrian (Publius Aelius Hadrianus)
138—161 Antonius Pius (Titus Aelius Hadrianus Antonius Pius)
161—180 Marc Aureliu (Marcus Aelius Aurelius Verus)
161—169 Lucius Verus (Lucius Aelius Aurelius Commodus Verus), coîmpărat
180—192 Commodus (Lucius Aelius Aurelius Commodus Antoninus)
193 ianuarie-martie Pertinax (Publius Helvius Pertinax)
193 martie-iunie Didius Iulianus (Marcus Didius Severus Salvius Iulianus)
193—211 Septimiu Sever (Lucius Septimius Severus Pertinax)
211—217 Caracalla (Marcus Aurelius Antoninus)
211—212 Geta (Publius Septimius Geta), coîmpărat
217—218 Macrinus (Marcus Opellius Severus Macrinus)
218—222 Elagabal (Marcus Aurelius Antoninus)

222—235 Alexandru Sever (Marcus Aurelius Severus Alexander)
235—238 Maximin Tracul (Caius Iulius Verus Maximinus)
238 { Gordian I (Marcus Antonius Gordianus Sempronianus)
Gordian II (Marcus Antonius Gordianus Sempronianus)
238 { Pupienus (Marcus Clodius Pupienus)
Balbinus (Decimus Caelius Calvinus Balbinus)
238—244 Gordian III (Marcus Antonius Gordianus)
244—249 Filip Arabul (Marcus Iulius Philippus)
249—251 Decius (Caius Messius Traianus Quintus Decius)
251—253 Trebonianus Gallus (Caius Vibius Trebonianus Gallus)
253 iulie-septembrie Emilian (Marcus Aemilius Aemilianus)
253—259 Valerian (Publius Licinius Valerianus)
253—268 Gallienus (Publius Licinius Egnatius Gallienus) coîmpărat pînă în 259 cu Valerian
268—270 Claudiu II Goticul (Marcus Aurelius Claudius)
270 Quintillus (Marcus Aurelius Quintillus)
270—275 Aurelian (Lucius Domitius Aurelianus)
275—276 Tacit (Marcus Claudius Tacitus)
276 Florianus (Marcus Annius Florianus)
276—282 Probus (Marcus Aurelius Probus)
282—283 Carus (Marcus Aurelius Carus)
283—284 Numerian (Marcus Aurelius Numerius Numerianus)
283—285 Carinus (Marcus Aurelius Carinus)

*
* *

Cu domnia lui Diocleţian (284—305) se încheie procesul transformării imperiului într-o monarhie absolută de origină divină. Perioada istorică care începe cu el poartă numele de dominat.

284—305 Diocleţian (Caius Aurelius Valerius Diocletianus)
286—305 Maximian (Marcus Aurelius Valerius Maximianus)
305 (293)—306 Constanţiu I (Flavius Valerius Constantius)
305 (293)—311 Galeriu (Caius Galerius Valerius Maximianus)
306 (305)—307 Severus (Flavius Valerius Severus)
308 (307)—324 Liciniu (Flavius Valerius Licinianus Licinius)
307 (306)—337 Constantin I cel Mare (Flavius Valerius Constantinus)
337—340 Constantin II (Flavius Valerius Claudius Constantinus)
337—350 Constant (Flavius Valerius Iulius Constans)
337—361 Constanţiu II (Flavius Valerius Iulius Constantius)
361—363 Iulian Apostatul (Flavius Claudius Iulianus)
363—364 Iovian (Flavius Iovianus)
364—375 Valentinian I (Flavius Valentinianus) în Apus

364—378 Valens (Flavius Valens) în Răsărit
367—383 Grațian (Flavius Gratianus) în Apus
375—392 Valentinian II (Flavius Valentinianus) în Apus
379—395 Teodosiu I cel Mare (Flavius Theodosius).
395 ianuarie 17 — Moartea lui Theodosius I; Imperiul roman este divizat între cei doi fii ai săi în provinciile de răsărit (Pars Orientis) cu capitala la Constantinopol și provinciile de apus (Pars Occidentis) cu capitala la Ravenna. Sfîrșitul unității teritoriale a Imperiului roman.

Imperiul roman de apus

395—423 Honoriu (Flavius Honorius)
425—455 Valentinian III (Flavius Placidus Valentinianus)
455 martie-mai Petroniu (Petronius Maximus)
455—456 Avitus (Marcus Flavius Avitus)
457—461 Maiorian (Iulius Valerius Maiorianus)
461—465 Severus (Libius Severus)
467—472 Anthemius (Procopius Anthemius)
472 aprilie-noiembrie Olybrius (Ancius Olybrius)
473—474 Glycerius
474—475 Iulius Nepos
475—476 Romulus Augustulus
476 Detronarea ultimului împărat Romulus Augustulus de către Odoacru. Instaurarea dominației germanice în Italia. Sfîrșitul Imperiului roman de apus.

Imperiul roman de răsărit

395—408 Arcadiu (Flavius Arcadius)
408—450 Teodosiu II (Flavius Theodosius)
450—475 Marcian
457—474 Leon I
474 Leon II
474—491 Zenon

MACEDONIA

Sec. 7—6 î.e.n. În partea central-estică a Peninsulei Balcanice, la periferia lumii grecești, învecinîndu-se în SE cu Tesalia, în SV cu Epirul, în NV cu Illyria și în NE cu ținuturile trace, ia naștere statul macedonean cu o populație eterogenă ca structură etnică, dar înrudită ca limbă și cultură cu lumea elenă.

Sec. 7 (prima jumătate) Perdikkas I (întemeietorul dinastiei Argeazilor)
Ar gaios
Philippos (Filip)
Aeropos I
Alketas
sec. 6 (a doua jumătate) Amyntas I
cca 495–450/440 Alexandros I Philhellenes (Alexandru I)
454–414/413 Perdikkas II

414/413–399	Archelaos I (Arhelau I)
399–396	Orestes
396–393	Aeropos II
393–392	{ Amyntas II Pausanias
393–370	Amyntas III
370–369/368	Alexandros II (Alexandru II)
369/368–365	Ptolemaios (Ptolemeu)
365–359	Perdikkas III
359–336	Philippos II (Filip II)
336–323	Alexandros III Megas (Alexandru III cel Mare)
323–276	În timpul luptelor dintre diadohi, la conducerea Macedoniei se succede un mare număr de generali: Antipatros, Polyperchon, Kassandros, Pyrrhos, Lysimachos, Demetrios, Ptolemaios Keraunos, Sosthenes. Cu asasinarea urmașilor lui Alexandru cel Mare, Philippos IV, Arrhidaios și Alexandros IV, se stinge în 310/309 dinastia Argeazilor.
276–239	Antigonos II Gonatas (întemeietorul dinastiei Antigonizilor).
239–229	Demetrios II
229–221	Antigonos III Doson
221–179	Philippos V (Filip V)
179–168	Perseus (Perseu)
168	Înfrînt de romani în cel de-al treilea război macedonean (171–168), Perseus este dus la Roma, iar statul său împărțit în 4 părți de sine stătătoare. După înăbușirea răscoalei antiromane a lui Andriskos (149–148), Macedonia este transformată în provincie romană.

REGATUL SELEUCID

312 î.e.n.	Generalul macedonean Seleukos (satrap al Babilonului din 321) întemeiază Regatul seleucid; începutul erei seleucide. În timpul domniei lui Seleukos I Nikator

(312–281) statul are o suprafață de cc a3,5 milioane de km^2 și se întinde de la Munții Hindukuș la Marea Egee și de la Munții Caucaz la Golful Persic, incluzînd între hotarele sale: Iranul, Mesopotamia, Asia Mică Occidentală și Meridională, Siria de Nord. În cursul sec. 3 î.e.n. din Regatul seleucid se desprind Pergamul și Bactria, iar în sec. 2 Asia Mică, Iranul, Mesopotamia, Iudeea; în ultima sa epocă de existență statul se limitează numai la Siria și Cilicia.

312–281	Seleukos I Nikator
281–261	Antiochos I Soter (Antioh I)
261–246	Antiochos II Theos
246–226	Seleukos II Kallinikos
226–223	Seleukos III Soter
223–187	Antiochos III cel Mare
187–175	Seleukos IV Philopator
175–164	Antiochos IV Epiphanes
164–162	Antiochos V Eupator
162–150	Demetrios I Soter
150–145	Alexandros I Balas
145–140	Demetrios II Nikator
145–142/141	Antiochos VI Epiphanes (la Antiohia)
139–129	Antiochos VII Euergetes Sidetes
129–125	Demetrios II Nikator
125	Seleukos V
125–121	Kleopatra Thea
	Antiochos VIII Grypos

ÎN SIRIA DE NORD

121–96	Antiochos VIII Epiphanes
96–95	Seleukos VI
94	Antiochos XI Philadelphos
94–83	Philippos I (pînă în 88 împreună cu fratele său Demetrios III)
87–84	Antiochos XII Dionysos (la Damasc)

ÎN SIRIA DE SUD

115–95	Antiochos IX Philopator
95–83	Antiochos X Eusebes
83	Siria este cucerită de Tigranes I și devine o provincie a regatului armean

96 După înfrîngerea Armeniei de către Roma, Antiochos XIII este instalat ca suveran seleucid de către generalul roman Lucullus.
69–67 Antiochos XIII Asiatikos
67–65 Philippos II
65–64 Antiochos XIII Asiatikos
64 Cn. Pompeius transformă rămășițele Regatului seleucid într-o provincie romană (Siria).

EGIPTUL ELENISTIC

323 î.e.n. Ptolemaios (Ptolemeu), unul dintre cei mai străluciți generali ai lui Alexandru cel Mare, devine satrap al Egiptului. În 305 se proclamă rege, întemeind dinastia Lagidă.
305–283 Ptolemaios I Soter
283–246 Ptolemaios II Philadelphos
246–221 Ptolemaios III Euergetes I
221–204 Ptolemaios IV Philopator
204–180 Ptolemaios V Epiphanes
180–164 Ptolemaios VI Philometor
164–163 Ptolemaios VIII
163–145 Ptolemaios VI Philometor
145–144 Ptolemaios VII Neos Philopator
145–116 Ptolemaios VIII Euergetes II Physkon
116–107 Ptolemaios IX Soter II
107–88 Ptolemaios X Alexandros I
88–80 Ptolemaios IX Soter II
80 Ptolemaios XI Alexandros II
80–51 Ptolemaios XII Neos Dionysos (Auletes)
51–47 Ptolemaios XIII Philopator
47–44 { Kleopatra (Cleopatra) VII Philadelphos / Ptolemaios XIV Philopator }
44–30 { Kleopatra VII / Ptolemaios XV Kaisarion }
30 august 30 î.e.n. După cucerirea Alexandriei de către Octavian și sinuciderea Kleopatrei VII, Egiptul, ultimul stat elenistic, devine o provincie a Imperiului roman.

REGATUL PONT

Sec. 4 î.e.n. (sfîrșit). În evenimentele care se succed după moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.e.n.), Mithradates (Mitridate)

	din Chios, reprezentantul unei familii persane, și succesorul său omonim pun bazele unui regat pe care-l apără împotriva tentativelor de cucerire ale lui Seleukos I și Antigonos I. În 281 Mithradates II adoptă titlul de rege.
301–266	Mithradates II (Mitridate II)
266–250	Ariobarzanes
250–185	Mithradates III
185–170	Pharnakes I (Farnace I)
170–150	Mithradates IV Philopator Philadelphos
150–120	Mithradates V Euergetes
120–63	Mithradates VI Eupator
63	Ocupat de Pompei, Regatul Pontului este dezmembrat.
48–47	Pharnakes II recucerește Pontul, dar este înfrînt de Caesar la Zela.
39–37	Dareios (Darius), un fiu al lui Pharnakes II, este numit rege de Marcus Antonius.
37–8/7	Polemon I
8/7 î.e.n.–23 e.n.	Pythodoris (soția lui Polemon I)
38–63	Polemon II domnește asupra unui regat administrat un timp de romani și care-i este restituit de Caligula.
63	Regatul Pontului este alipit de împăratul Nero provinciei romane Galatia.

CAPPADOCIA

Sec. 4 î.e.n.	Ariarathes I (403–321 î.e.n.), dinast al Cappadociei, ținut în centrul Asiei Mici, întemeietorul dinastiei Ariarathizilor, participă la campania regelui persan Artaxerxes III în Egipt și la luptele împotriva lui Alexandru Macedon. După moartea lui Alexandru Macedon (323 î.e.n.), Cappadocia este nominal sau real guvernată de diverși satrapi macedoneni. După 301 î.e.n. se impune temporar Ariarathes II.
256 î.e.n.	Ariaramne sau Ariamne, fiul lui Ariarathes II, obține recunoașterea formală a independenței Cappadociei. Urmașul său, Ariarathes III, adoptă titlul de rege.
230–220	Ariarathes III
220–163	Ariarathes IV Eusebes
163–158	Ariarathes V
158–130	Oroferne
156–130	Ariarathes V Eusebes Philopator
130–111	Ariarathes VI Epiphanes

111–100 Ariarathes VII Philometor
100–96 Ariarathes VIII, ultimul reprezentant al dinastiei.
95–63 Ariobarzanes I Philoromaios (cu întreruperi)
63–52 Ariobarzanes II Philopator
52–42 Ariobarzanes III Eusebes Philoromaios
42–36 Ariarathes X Eusebes Philadelphos
36 î.e.n.–17 e.n. Archelaos Sisines Philopatris
17 e.n. La moartea lui Archelaos, Cappadocia este transformată de împăratul Tiberiu în provincie romană.

PERGAMUL

283 î.e.n. Philetairos, general macedonean însărcinat de Lysimachos cu paza orașului Pergamon din NV Asiei Mici, recunoaște suzeranitatea regelui seleucid Seleukos I și este confirmat de acesta ca dinast al orașului. El întemeiază dinastia Attalizilor. Urmașul său Eumenes I (Eumene I) îl înfrînge pe suveranul seleucid Antiochos I, dobîndind independența Pergamului, iar Attalos I ia titlul de rege.
283–263 Philetairos
263–241 Eumenes I (Eumene I)
241–197 Attalos I Soter
197–159 Eumenes II Soter
159–138 Attalos II Philadelphos
138–133 Attalos III Philometor Euergetes
133 î.e.n. La moartea sa, Attalos III lasă prin testament regatul său statului roman. După înfrîngerea răscoalei conduse de Aristonikos, Pergamul este transformat în provincie romană (Asia).

REGII DACI

cca 300 î.e.n. Dromichaites
cca 70–cca 44 Burebista
cca 44–? Decenaeus
Comisicus
Coryllus
. . . .
Scorilo
cca 68/69–87 e.n. Duras Diurpanaeus
87–106 e.n. Decebal

STATUL PART
Dinastia Arsacizilor

cca 250 î.e.n.	Arsakes I, conducătorul răscoalei triburilor iraniene ale parţilor împotriva dominaţiei Regatului seleucid, întemeiază dinastia Arsacizilor. Fiul său Tiridates I (247–210) pune bazele Regatului part, care se întinde în sec. 2 î.e.n. de la Eufrat la Munţii Hindukuş şi la fluviul Indus.
cca 250–cca 247	Arsakes I
ca 247–210	Tiridates I
210–191	Arsakes II
191–176	Phriapatios
176–171	Phraates I
171–138	Mithradates I (Mithridate I)
138–128	Phraates II
127–124	Artabanos I *
124–88/87	Mithradates II
88/87–76/75	Artabanos II
76/75–69	Sauatrokes
69–58	Phraates III
58–57	Mithradates III
57–38/37	Orodes
38/37	Pakoros
27–2	Phraates IV
2 î.e.n.–4 e.n.	Phraatakes (Phraates V)
4–6/7	Orodes III
7/8–11/12	Vonones I
12–38	Artabanos III
cca 36	Tiridates III
38–51	Gotarzes II
39–47/48	Vardanes
cca 51	Vonones II
51/52–79	Vologaeses I
79–115/116	Pakoros II
	Uzurpatori: Artabanos IV (80–81), Osroes (109/110–129), Vologaeses II (105/106–147).
117	Phartamaspates
128/129–147	Mithradates IV
147–191	Vologaeses III
191–207/208	Vologaeses IV
207/208–222/223	Vologaeses V

* Izvoarele greceşti dau forma în -os, cele latine în -us.

213–227	Artabanos V
cca 227–228	Artavasdes

IMPERIUL SASANID

224 e.n.	Prin victoria lui Ardashir I (224–241) din familia Sasan asupra ultimului reprezentant al dinastiei Arsacizilor și întemeierea unei noi dinastii (cea sasanidă), Imperiul sasanid se substituie celui part. Noul imperiu, ale cărui granițe sînt fluviile Eufrat și Indus, se erijează în continuatorul Persiei ahemenide și al veleităților universaliste ale acesteia.
224–241	Ardashir I (Ardașir I)
241–272	Shapur I (Șapur I)
272–273	Hormizd I (Ohrmazd I)
273–276	Bahram I
276–293	Bahram II
293	Bahram III
293–302	Narseh I
302–309	Hormizd II
309–379	Shapur II (Șapur II)
379–383	Ardashir II (Ardașir II)
383–388	Shapur III (Șapur III)
388–399	Bahram IV
399–421	Yezdegerd I (Yazdigird I)
421–439	Bahram V
439–457	Yezdegerd II
457–459	Hormizd III
459–484	Peroz
484–488	Balash (Balaș)
488–531	Kawadh I
531–579	Chosrau I (Chosroes I)
579–590	Hormizd IV
590–628	Chosrau II (Chosroes II)
628–632	Război civil. Se succed 12 suverani (Kawadh II, Ardashir II, Farruhan, Boran, Azarmeduht, Chosrau, Hormizd V ș.a.)
632–651	Yezdegerd III

LEGIUNILE ROMANE ŞI CARTIERUL LOR GENERAL ÎN VREMEA ÎMPĂRATULUI HADRIAN (117–131)

BRITANNIA

II Augusta (**Isca Silurum** — Caerleon)
VI Victrix (**Eboracum** — York)
XX Valeria Victrix (**Deva** — Chester)

HISPANIA

VII Gemina (**Legio** — Leon)

GERMANIA INFERIOR

I Minervia (**Bonna** — Bonn)
XXX Ulpia Victrix (**Vetera** — Xanten)

GERMANIA SUPERIOR

XXII Primigenia (**Mogontiacum** — Mainz)
VIII Augusta (**Argentoratum** — Strasbourg)

PANNONIA

X Gemina (**Vindobona** — Viena)
XIV Gemina (**Carnuntum** — Petronell)
I Adiutrix (**Brigetio** — Szöny — Komáron)
II Adiutrix (**Aquincum** — Budapesta)

DACIA

XIII Gemina (**Apulum** — Alba Iulia)

MOESIA SUPERIOR

IV Flavia (Singidunum — Belgrad)
VII Claudia (Viminacium — Kostolač)

MOESIA INFERIOR

I Italica (Novae — Šistov)
XI Claudia (Durostorum — Silistra)
V Macedonica (Troesmis — Iglița)

CAPPADOCIA

XV Apollinaris (Satala — Sadağ)
XII Fulminata (Melitene — Malatia)

SYRIA

XVI Flavia (Samosata — Samsat)
IV Scythica } (lîngă Antiochia)
III Gallica }

IUDEEA

X Fretensis (Ierusalim)
VI Ferrata (Capareotna, lîngă Ierusalim)

ARABIA

III Cyrenaica (Bostra)

EGIPT

II Traiana (lîngă Alexandria)

AFRICA

III Augusta (Lambaesis — Batna — Lambèse)

Nu sînt menționate: legiunea IX Hispana (distrusă în Britannia între 119—122) și legiunea XXII Deiotariana (dispărută probabil în 132 în timpul răscoalei iudeilor).

Flotele imperiale

Classis Misenensis (Marea Ionică)
Classis Ravennas (Marea Adriatică)
Classis Britannica (Canalul Mînecii)

Classis Germanica (Rinul inferior)
Classis Pannonica (Dunărea mijlocie)
Classis Moesica (Dunărea inferioară)
Classis Pontica (Marea Neagră)
Classis Syriaca (Mediterana Orientală)
Classis Alexandrina (Mediterana Orientală și Nilul inferior)

UNITĂŢILE DE MĂSURĂ ŞI GREUTATE

Unităţi pentru măsurarea lungimii

Digitus (deget)	= 1/16 pes (picior)	= 0,0185 m
Palmus (palmă)	= 1/4 pes (picior)	= 0,074 m
Pes (picior)	=	= 0,296 m
Cubitus (cot)	= $1^1/_2$ pes (picior)	= 0,444 m
Passus (pas)	= 5 pedes (picioare)	= 1,48 m
Pertica (prăjină)	= 10 pedes (picioare)	= 2,96 m
Actus	= 120 pedes (picioare)	= 35,52 m
Mille passuum	= 1000 passus (paşi)	= 1 480 m

Unităţi pentru măsurarea suprafeţei

Pas quadratus		= 0,0876 m^2
Actus quadratus		= 1 261,67 m^2
Iugerum (dreptunghi de 120 × 240 pedes)		= 35,52 × 71,03 m =
	= 2 actus quadrati	= 2 523,34 m^2 = 25,2334 ari
Heredium	= 2 iugera	= 5 046,68 m^2 = 50,4668 ari
Centuria	= 100 heredia	= 504 668 m^2 = 50,4668 ha

Unităţi pentru măsurarea volumului

Solide		
Semodius	= 1/2 modius	= 4,366 l
Modius	=	= 8,732 l
Lichide		
Congius	= 1/8 amphora	= 3,275 l
Urna	= 1/2 amphora	= 13,098 l

Amphora sau quadrantal =		= 26,196 l
Culleus	= 20 amphoras	= 523,9 l

Unități pentru măsurarea greutății

Siliqua	= 1/144 uncia	= 0,189 g
Obolus	= 1/48 uncia	= 0,568 g
Scripulum	= 1/24 uncia	= 1,137 g
Drachma	= 1/8 uncia	= 3,411 g
Sextula	= 1/6 uncia	= 4,548 g
Sicilicus	= 1/4 uncia	= 6,822 g
Uncia		= 27,288 g
Libra	= 12 unciae	= 327,45 g

Înainte de Caesar
(355 zile)

Ianuarius	29 zile
Februarius	28
Martius	31
Aprilis	29
Maius	31
Iunius	29
Quintilis	31
Sextilis	29
September	29
October	31
November	29
December	29

La 2 ani erau introduse alternativ 22 de zile după 23 februarie și 23 de zile după 24 februarie.
Din 153 î.e.n. anul roman începe la 1 ianuarie (în loc 1 martie).

Calendarul iulian introdus în anul 46 î.e.n. (365 zile)

Ianuarius	31 zile
Februarius	28
Martius	31
Aprilis	30
Maius	31
Iunius	30
Iulius	31
Augustus	31
September	30
October	31
November	30
December	31

În 44 î.e.n. numele lunii Quintilis este schimbat, în cinstea lui Caesar, în Iulius, iar în 8 î.e.n. Sextilis devine Augustus, în cinstea împăratului Augustus.

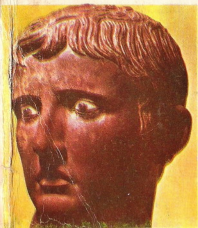
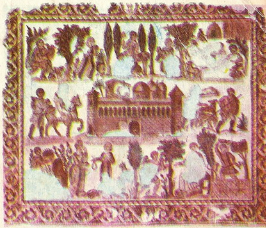
În calendarul roman luna era împărțită în trei părți, în conformitate cu fazele mișcării lunare. Prima zi a fiecărei luni calendaristice, corespunzătoare apariției lunii noi, era numită *kalendae*. *Idus*, marcată de ivirea lunii pline, reprezenta jumătatea lunii (a 15-a zi în martie, mai, iulie și

octombrie, a 13-a în celelalte). *Nonae* desemna cea de-a 9-a zi dinaintea idelor, respectiv a 7-a zi din martie, mai, iulie și octombrie și a 5-a în restul lunilor. Acest interval de 9 zile, anterior idelor, corespundea în vechiul calendar primului pătrar de lună.

Numărătoarea zilelor lunii se făcea prin anticiparea celor trei date fundamentale. De exemplu, 9 martie era indicat astfel: a 7-a zi înaintea idelor lui martie; 2 aprilie — a 4-a zi înaintea nonelor lui aprilie; 20 septembrie — a 12-a zi înainte de calendele lui octombrie.

Zilele lunii	Martie, Mai, Iulie și Octombrie (31 de zile)	Ianuarie, August, Decembrie (31 de zile)	Aprilie, Iunie, Septembrie și Noiembrie (30 de zile)	Februarie (28 de zile), în anii bisecți (29 de zile)
1	Kalendis	Kalendis	Kalendis	Kalendis
2	VI	IV ante	IV ante	IV ante
3	V ante	III Nonas	III Nonas	III Nonas
4	IV Nonas	Pridie Nonas	Pridie Nonas	Pridie Nonas
5	III	Nonis	Nonis	Nonis
6	Pridie Nonas	VIII	VIII	VIII
7	Nonis	VII	VII	VII
8	VIII	VI ante	VI ante	VI ante
9	VII	V Idus	V Idus	V Idus
10	VI ante	IV	IV	IV
11	V Idus	III	III	III
12	IV	Pridie Idus	Pridie Idus	Pridie Idus
13	III	Idibus	Idibus	Idibus
14	Pridie Idus	XIX	XVIII	XVI
15	Idibus	XVIII	XVII	XV
16	XVII	XVII	XVI	XIV
17	XVI	XVI	XV	XIII
18	XV	XV	XIV	XII
19	XIV	XIV	XIII	XI
20	XIII	XIII	XII	X ante
21	XII	XII	XI ante	IX Kalen-
22	XI ante	XI ante	X Kalen-	VIII das
23	X Kalen-	X Kalen-	IX das	VII
24	IX das	IX das	VIII	VI
25	VIII	VIII	VII	V
26	VII	VII	VI	IV
27	VI	VI	V	III
28	V	V	IV	Pridie Kalendas Martias
29	IV	IV	III	
30	III	III	Pridie Kalendas Mai, Iul. Oct. Dec.	
31	Pridie Kalendas Apr. Iun. Aug. Nov.	Pridie Kalendas Febr. Sept. Ian.		

I	1
II	2
III	3
IV	4
V	5
VI	6
VII	7
VIII	8
VIIII sau IX	9
X	10
XI	11
XII	12
...	etc.
XVIIII sau XIX	19
XX	20
XL	40
L	50
C	100
CC	200
D	500
DC	600
DCCCC	900
CIↃ sau M sau $\overline{\text{I}}$	1 000
CIↃ CIↃ sau MM sau $\overline{\text{II}}$	2 000
IↃↃ sau $\overline{\text{V}}$	5 000
CCIↃↃ sau $\overline{\text{X}}$	10 000

Horia C. Matei

O ISTORIE a ROMEI ANTICE

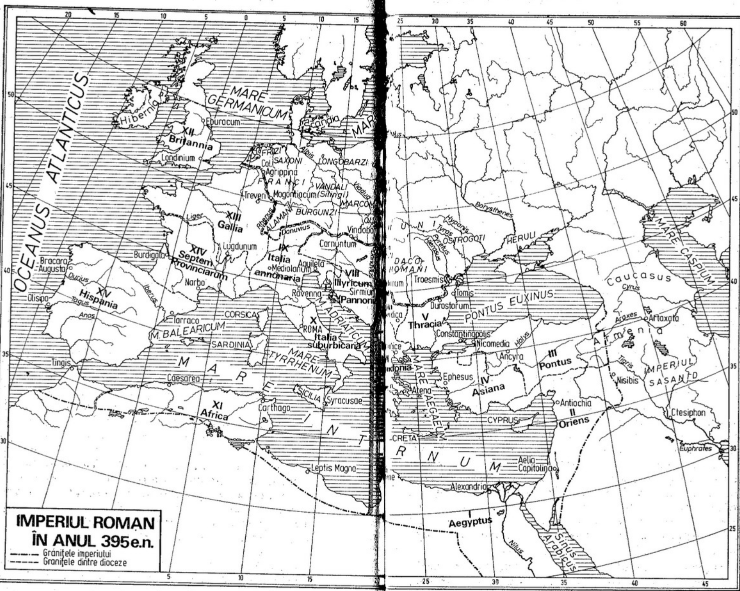

editura albatros

XXM sau $\overline{\text{XX}}$	20 000
LM sau $\overline{\text{L}}$	50 000
CM sau $\overline{\text{C}}$	100 000
$\lvert\overline{\text{X}}\rvert$	1 000 000
$\lvert\overline{\text{L}}\rvert$	5 000 000
$\lvert\overline{\text{M}}\rvert$	100 000 000

IMPERIUL ROMAN
ÎN ANUL 395 e.n.
Granițele imperiului
Granițele dintre dioceze
OCEANUS ATLANTICUS
MARE GERMANICUM
Hibernia
Eburacum
XII
Britannia
Londinium
Scandia
FRIZI
SAXONI
LONGOBARZI
Col. Agrippina
FRANCI
VANDALI (Silingi)
Treveri
Mogontiacum
MARCOMANI
Albis
Viadua
Rhenus
ALAMANI
BURGUNZI
Danuvius
Vindobona
Liger
XIII
Gallia
Lugdunum
Carnuntum
Burdigala
XIV
Septem Provinciarum
IX
Italia annonaria
Aquileia
Mediolanum
VIII
Illyricum
Sirmium
Narbo
Bracara Augusta
Durius
XV
Hispania
Iberus
Olisipo
Tagus
Anas
Ravenna
Tarraco
CORSICA
M. ADRIATICUM
X
ROMA
Italia suburbicaria
M. BALEARICUM
SARDINIA
MARE TYRRHENUM
Tingis
Caesarea
MARE INTERNUM
SICILIA
Syracusae
XI
Africa
Carthago
Leptis Magna
Borysthenes
Hypanis
Tyras
Pyretus
Hierasus
OSTROGOTI
HERULI
DACO ROMANI
Troesmis
Tomis
Durostorum
PONTUS EUXINUS
V
Thracia
Constantinopolis
Nicomedia
Halys
Ancyra
III
Pontus
MARE AEGAEUM
Ephesus
IV
Asiana
Atena
CRETA
CYPRUS
Antiochia
II
Oriens
Aelia Capitolina
Alexandria
I
Aegyptus
Nilus
Sinus Arabicus
Caucasus
Cyrus
Araxes
Artaxata
Armenia
Tigris
Nisibis
IMPERIUL SASANID
Ctesiphon
Euphrates
MARE CASPIUM